1939 TÜRK-İNGİLİZ FRANSIZ İTTİFAKI

DR. FİGEN ATABEY

İNCELEME-ARAŞTIRMA

IQ®

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI

DR. FİGEN ATABEY

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 507
İnceleme-Araştırma: 424
1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı
Dr. Figen Atabey

Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No : 12446
1. Baskı : Nisan 2014 / İstanbul
ISBN : 978-975-255-411-5
Genel Yayın Yönetmeni : Adem Sarıgöl
Editör : Laziza Nurpeiis
Mizanpaj : Adem Şenel
Kapak Tasarım : Yunus Karaaslan
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu : Yusuf Sarıgöl
Baskı-Cilt : Alioğlu Matbaacılık
Orta Mahalle Fatin Rüştü Sokak,
No 1-3A, Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Copyright © IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2014, Dr. Figen Atabey

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK, toplumu "Bilgi Işığında Aydınlanmaya" çağırıyor, Amaç satışları ya da kârı arttırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak.

GENEL DAĞITIM
www.iqkultursanat.com
e-mail: info@iqkultursanat.com

TOPLU ALIMLARDA İSTEME ADRESİ
IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI TANITIM HİZMETLERİ TİC.LTD.ŞTİ.

19 Mayıs Mah. Osman Gazi Cad. Günyüzü Konakları
No.1-A Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 519 56 83 Belgegeçer: 0212 520 91 12
Cep: 0505 226 34 00

1939 TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI

DR. FİGEN ATABEY

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

DR. FİGEN ATABEY'İN ÖZGEÇMİŞİ

Yrd.Doç.Dr.Figen ATABEY, Ankara doğumludur. 1993 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuş, 2004 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans tez çalışmasını tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı'nda 2005 yılında başlamış olduğu "Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi" konulu Doktora tez çalışmasını 2010 yılında tamamlamıştır.

Halen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yapmakta olan Figen ATABEY'in *Geçmişten Günümüze Bahriye Kıyafetleri* (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını-2003), *Karadeniz'de Türk Donanması* (Atatürk Araştırma Merkezi Yayını-2006), *Bir Deniz Subayının İstiklal Savaşı Hatıraları* (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2007), *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi* (Türk Tarih Kurumu Yayını, 2014) gibi özellikle deniz tarihi üzerine yayınlanmış birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 7
ÖN SÖZ 9

GİRİŞ

1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Genel Siyasi Durum 13
2- Türkiye'nin Batılı Devletler ile Yakınlaşma Süreci 15
3. Montreux Konferansı ve Türkiye'nin Batı Devletleri ile Yakınlaşması 19
4. 1936-1938 Yılları Arasında Türk-İngiliz Yakınlaşması 22
5. 1936-1938 Yılları Arasında Türk-Fransız İlişkileri 26

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ ORTAK DEKLARASYONU

1.1. İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Genel Durum 33
1.2. Arnavutluk'un İşgali Üzerine Türk-İngiliz Görüşmelerinin Başlaması 37
1.3. Türk-İngiliz Deklarasyonuna Giden Yol 44
1.4. Deklarasyon Öncesi Türk-İngiliz Görüşmeleri 46
1.5. Türk-Sovyet Görüşmeleri 50
1.6. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun Açıklanması 55
1.7. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna Tepkiler 64
1.7.1. Mihver Devletlerinin Tepkisi 64
1.7.2. Balkan Devletlerinin Tepkileri 67
1.8. Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun İmzalanması 69
1.9. Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonları Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 72

2.BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAK ANTLAŞMASI

2.1. Üçlü Antlaşma Taslağının Hazırlanması....77
2.2. Üçlü İttifak Antlaşması Öncesi Türkiye ile
Askeri ve Mali Yardım Görüşmeleri....81
2.3. Üçlü Görüşmelerin Sürdürülmesi ve
Antlaşmaların Parafe Edilmesi....85
2.4. Üçlü İttifak Antlaşması Öncesi
Türk-Sovyet Görüşmeleri....90
2.5. Üçlü İttifak (Ankara) Antlaşmasının İmzalanması....100
2.6. Üçlü İttifak Antlaşmasının Maddeleri ve Ekleri....101
2.6.1. Üçlü İttifak Antlaşmasının Maddeleri....101
2.6.2. Üçlü İttifak Antlaşmasının Ekleri....108
2.6.2.1 Askeri Sözleşme....108
2.6.2.2.Özel Sözleşme....113
2.7. Üçlü İttifak Antlaşmasının Yankıları....115
2. 7.1. Üçlü İttifak Devletleri Açısından Yankıları....115
2.7.2. Üçlü İttifak Antlaşmasının
Sovyet Rusya'daki Yankıları....120
2.8. Üçlü İttifak Antlaşması Gereğince
İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye....123

SON SÖZ....131
KAYNAKLAR....135
DİZİN....141
EKLER....147

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
B.	Belge
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
CAB.	Cabinet (Hükûmet)
DBFP.	Documents on British Foreign Policy
F.	Fihrist
FO.	Foreign Office (Dış İşleri Dairesi)
Haz.	Hazırlayan
Kls.	Klasör
NA	The National Archives (İngiltere Ulusal Arşivi/Londra)
PRO.	Public Record Office (Kamu Kayıtları Dairesi)
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
WO.	War Office (Savaş Dairesi)
V.	Volume

ÖN SÖZ

Türkiye, 1939 yılının baharına kadar Avrupa'da kararan bulutlar karşısında Lozan Barış Antlaşmasından beri takip etmiş olduğu barış ve taraf sızlık politikasından ayrılmamıştır. Lozan'dan itibaren Türkiye bütün komşuları ile sorunlarını barış yolu ile çözümlemiş, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, 1934'te Balkan Antantını ve 1937'de Sadâbat Paktını imzalayarak, Balkanların ve Orta Doğu'nun barış ve istikrarına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu dönemde gerek Batılı Devletler, gerekse de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan Türkiye, Misak-ı Milli'nin Lozan'da tam anlamıyla sağlanamayan iki eksiğini giderme olanağını bulmuştur. Bu kapsamda 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlarda Türk egemenliğini sınırlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini almıştır. 1939 yılında ise 1921 Türk-Fransız Ankara Antlaşması ile özel
cağı), Türkiye'ye katılmıştır.

Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, Türkiye'nin güvenliğini yakından tehdit etmesiyle başlamıştır. Bu durum İngiltere ve Fransa için de büyük tehlike yarattığından, 13 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'nın yanı sıra Türkiye'ye de Akdeniz'de bir saldırıya karşı garanti vermeyi teklif etmişlerdir. Türkiye ise, bu işbirliğini bir ittifak çerçevesine kavuşturmayı önermiştir. Bu kapsamda 13 Nisan 1939'da başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri,

12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan Türk-İngiliz Ortak deklarasyonun ilanıyla sonuçlanmıştır.

Diğer taraftan Berlin-Roma Mihverinin ağırlığını giderek arttırmaya başladığı bir sırada, Fransa'nın Doğu Akdeniz'de stratejik önemi olan ve Boğazların kuvvetli bir bekçisi bulunan Türkiye'ye olan ihtiyacı artırmıştır. Bu sebepledir ki Fransa, 1938 yazından itibaren Hatay meselesindeki tutumunu değiştirmiş ve gelişmeler, Türkiye lehine bir tutum almıştır. 23 Haziran 1939'da Hatay'ın anavatana katıldığı gün Türkiye ile Fransa arasında 12 Mayıs 1939 deklarasyonu ile aynı içerikte bir ortak deklarasyon imzalanmıştır. Bu suretle Türkiye, 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin hemen ardından 12 Mayıs ve 23 Mayıs 1939 tarihlerinde imzaladığı deklarasyonlarla, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasını belirlemiş ve imzalanması planlanan nihai ittifak antlaşması ile anti-revizyonist devletlerin yanında yer alacağını en başından ilan etmiştir.

Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlilik kazanmış, 19 Ekim 1939 İttifak Antlaşması ile de üçlü bir biçime girerek, geçerliliğini sürdürmüştür. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı deklarasyonlarla Almanya ve İtalya'ya karşı askerî bir ittifaka doğru giderken, Sovyetler Birliği'ni de bu ittifakın içinde düşünmüştür. Ancak 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Sovyetler arasında bir "Saldırmazlık Paktı"nın imzalanması ve 26 Eylül-16 Ekim 1939 tarihleri arasında gerçekleştirilen Türk-Sovyet görüşmelerinin de kabul edilemez Sovyet istekleri yüzünden sonuçsuz kalması üzerine, 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "Üçlü İttifak Antlaşması (Karşılıklı Yardım Antlaşması)," imzalanmıştır. Resmi adıyla "Ankara Antlaşması",

olarak bilinen Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin Batılı Devletler ile yaptığı ilk ittifak antlaşması olması açısından büyük önem arz etmektedir.

Bahse konu Antlaşma, İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken 1939 baharında İtalya ve Almanya'nın (Mihver Devletleri) Akdeniz ve Balkanlarda yarattıkları tehlikeyi göz önünde tutarak, bir taraftan Türkiye ile İngiltere ve Fransa'nın savunma gereksinimlerini karşılamak, diğer taraftan Balkanların güvenliğini, özellikle Yunanistan ve Romanya'nın korunmasını sağlamak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesi olasılığını da önlemek gibi karmaşık sorunları çözümlemeyi amaçlamıştır. Dokuz maddelik bir ana metin, bir özel sözleşme, bir gizli askeri sözleşme ile biri gizli üç protokolden oluşan bu antlaşma kısaca, bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan ve İngiltere, Fransa ya da Türkiye'nin katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayıldığı takdirde taraflara karşılıklı yardım etme yükümlülüğü getirmiştir.

1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ile ilgili bir çalışmayı seçmemizde konunun genelde siyasi tarih kitaplarında birkaç sayfa ile sınırlandırılması, sadece bu konuyu ele alan toplu bir çalışmanın olmaması etkili olmuştur. Bu konuyu kısmen içeren bazı kaynaklara örnek verecek olursak; İsmail Soysal'ın *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları* adlı eseri ile Bulgar tarihçi Ludmila Jivkova'nın, *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)* adlı eseri bir nebze de olsa çalışmamızın konusunu kapsamaktadır. Fakat 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakını her boyutuyla ele alan ve bütünlük arz eden bir çalışmanın olmayışı, bizi, bu döneme ilişkin boşluğu doldurmaya ve böyle bir konuyu çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamız kısa bir "Giriş"ten sonra "İki Bölüm" hâlinde yedi aylık bir dönemi kapsamaktadır. Çalışma, 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve 13 Nisan 1939'da İngiltere ile Fransa'nın, Yunanistan ve Romanya'nın yanı sıra Türkiye'ye de güvence vermeleri üzerine Türkiye ve İngiltere arasında yapılan

görüşmelerin aşamalarını, Fransa'nın bu görüşmelere katılmasını; 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan Ortak Deklarasyonları; Balkan Devletleri ile yapılan görüşmeleri; Almanya ve İtalya'nın bu gelişmelere olan tepkilerini; 26 Eylül-16 Ekim 1939 tarihleri arasında gerçekleştirilen Moskova görüşmelerini ve nihayet 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın hükümlerini, eklerini ve önemini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Çalışmada konu ilgili temel sayılabilecek yayınlanmış çalışmaların büyük bir kısmı incelenmiştir. Çalışma, "Kaynaklar" bölümünde sunulan kitap ve süreli yayınların yanı sıra, İngiliz Arşivlerinden temin edilen orijinal belgelere dayanmaktadır. Konu ile ilgili birçok yeni belge, çalışmamızda gün ışığına çıkarılmıştır. Bunu yanı sıra, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde de konu ile ilgili çalışma yapılmış, ancak konu ile ilgili çok fazla belgeye ulaşılamamıştır. Yine çalışmanın temelini dönemin süreli yayınları oluşturmuştur. Bunlar arasında "*TBMM Zabıt Cerideleri*" ile dönemin basın haberlerine ulaştığımız Nisan-Ekim 1939 aylarını kapsayan "*Ayın Tarihi*"ni sayabiliriz. Yine konu ile ilgili olarak *İsmail Soysal*'ın ve *Rıfkı Salim Burçak*'ın çalışmalarından geniş ölçüde faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra İngiliz arşiv belgelerine dayanılarak yazılmış olan Bulgar tarihçi Ludmila Jivkova'nın, *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)* adlı eseri ile Türkkaya Ataöv'ün, *Turkish Foreign Policy (1939-1945)* adlı eserinden de büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Çalışmanın meydana gelmesinde büyük yardımlarını gördüğüm Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İngiliz Ulusal Arşivi (The National Archives) ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanları ile manevi desteklerinden dolayı başta annem Melek hanım olmak üzere tüm aileme, saygıdeğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ağrı - 2014

GİRİŞ

1.Birinci Dünya Savaşı Sonrası Genel Siyasi Durum

1919-1923 döneminde İngiltere ile Anadolu arasında "doğrudan" bir savaştan çok, "dolaylı" bir savaş yaşanmıştır. Bu dolayımı sağlayan ülke Yunanistan olmuştur. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile savaşmamış bir devlet olan Yunanistan'ı, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra bir araç olarak kullanarak emperyalist politikasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böylelikle, İngiltere Batı Anadolu'nun İtalya yerine daha kolay etkileyebileceği Yunanistan'ın eline geçmesini desteklemiştir. Fakat İngiltere'nin bu projesi gerçekleşmemiş ve Yunanistan gibi eski bir Osmanlı eyaletinin İzmir'i işgali, Anadolu'da büyük bir tepki ve öfke yaratmış ve sonuçta İngiltere, Anadolu hareketinin hız kazanmasının koşullarını bizzat kendisi yaratmıştır.[1] Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki İngiliz kuvvetleri ile Anadolu Milliyetçileri arasında nadiren doğrudan çatışmalar olduysa da, daha ziyade "dolaylı bir savaş" yaşanmıştır.

Anadolu'daki kurtuluş hareketi başarıya ulaştıktan ve Müttefik Kuvvetleri, Anadolu ve İstanbul'dan çekildikten sonra İngiltere'nin Orta Doğu'daki bağlantısı bu kez manda yönetimleri aracılığıyla devam etmiş, Orta Doğu'da İngiltere ile yaşanan Musul sorunu dışında 1920'li yıllar boyunca ciddi bir sorun

1 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.140

ortaya çıkmamıştır. Gerek Orta Doğu'daki jeopolitik durum, gerekse de Türk devrimlerinin felsefesi, dış politikada Doğudan çok Batıya dönük bir diplomasi uygulanması gereğinde Cumhuriyet yöneticilerini birleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, ilerde doğacak bir bunalımın, ülkesini Batıdan etkileyeceği düşüncesini taşımıştır. Bu dönemde Türkiye'nin eski iki büyük düşmanı, Fransa Suriye'ye, İngiltere de Irak'a "koruyucu" olarak hâkim bulunmuşlardır. Özellikle Musul sorunu, Türkiye ile İngiltere arasındaki gerginliğin artmasına yol açmıştır. Musul sorunu, Lozan Konferansı'ndan 1926 yılına değin Türkiye'nin başta İngiltere olmak üzere özellikle Batılı ülkelerle ilişkilerinin gelişmesini engelleyen en önemli etkenlerden birisini teşkil etmiştir. Fransa, 1921 Ankara Antlaşması uyarınca Hatay veya eski adıyla Sancak'taki Türklerin milli ve kültürel varlıklarını korumakla yükümlenmiştir. 17 Aralık 1925'te imzalanan Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının asıl nedenini ise, güneydeki büyük devlet baskısını dengelemek teşkil etmiştir.[2]

1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Atatürk'ün "Yurtta barış, Dünyada barış" ilkesine dayalı bir dış politika izlemiştir.1923-1930 döneminde Türkiye'nin dış politikası, yeni bir kuruluşun ortaya çıkardığı meseleleri çözümlemek ve yeni Türkiye'yi uluslararası çevrede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelmiştir. Türkiye, yedi yıl Lozan'dan kalma sorunlarla uğraşmış ve nihayet 1930 yılından itibaren gerçekleştirmek istediği düzene kavuşmuştur. Fakat Türkiye bu meseleleri çözümlediği zaman uluslararası ilişkiler, 1931 yılından itibaren bir buhran devresine girmiş ve özellikle Avrupa'da ortaya çıkan buhranlar, ister istemez Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Bu durum karşısında Türkiye, Lozan Antlaşması

2 Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Belleten,* S.154, Nisan 1975, s. 266

Misak-ı Millînin gerçekleşmesinde eksilikler meydana getirdiği hâlde, değişimci Avrupa Devletlerinin yaptığı gibi, bu buhranları hâncil çıkarlar için sömürme yoluna gitmemiş, aksine topluca barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak, değişim karşıtı bir dış siyaset izlemiştir. 1935-1936 yıllarından itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehlike karşısında da bu siyasete daha fazla bağlanarak, barışın korunmasında ve saldırganlara karşı tedbir alınmasında Batılı devletler ile işbirliğine özellikle önem vermiştir. Bu durumda Türkiye'nin dış politikasındaki ana amacı, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesinden ibaret olmuştur.

2- Türkiye'nin Batılı Devletler ile Yakınlaşma Süreci

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Avrupa'da henüz tehlikelerin belirmediği 1923-1932 döneminde, bir yandan Sovyetler Birliği ile 1925 Saldırmazlık Paktı ve 1929'da onun kapsamını genişleten Uzatma Protokolü çerçevesinde dostluk ve dayanışmasını güçlendirirken, diğer taraftan başlıca Batı ülkeleri ile ortada kalan sorunlarını çözümlemek, onlarla sağlıklı ilişkiler kurmak yoluna gitmiştir. Diyebiliriz ki, 1923-1932 yılları arasındaki dönemde Türk dış politikası Lozan'dan kalma sorunların etkisi altında ve uluslararası ilişkilerin seyrinden çok, tek tek devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikaya göre gelişmiştir.

1930'lı yıllarda Avrupa, Birinci Dünya Savaşı sonrasının düzeninden hoşnut olmayan (revizyonist) ve bu barış düzenini korumaya çalışan (anti-revizyonist) ülkeler arasında bir bölünme içine girmiştir. 1930'lı yılların başında İtalya'nın Türkiye için büyük bir tehdit unsuru olması sebebiyle Sovyetler Birliği bu tarihten sonra, Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük

devlet olmaktan çıkmıştır. İngiltere'nin anti-revizyonist ülkelerin başında gelmesi, Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir işbirliğinin nedeni olmuştur.[3]

Musul sorununun 1926 yılında çözümü ile Türkiye ve İngiltere arasında Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen son sekiz yıllık çatışma dönemi kapanmıştır. Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşadığını gösteren ilk gelişme, Amiral Field komutasındaki İngiliz Akdeniz Filosunun 1929 yılında İstanbul'u ziyareti olmuştur. Amiral Field'in Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i ziyareti sonrası Türk kamuoyunda İngiltere lehinde olumlu görüşler oluşmuştur.[4] İngiltere ve Batı Avrupalı devletlerle ilişkilerini düzelten Türkiye, 1928 yılının sonbaharında Briand-Kellog Paktı'na davet edilmiştir. Ocak 1929 ayında bu pakta imza atan Türkiye, Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına da katılmıştır. Böylece Türkiye, uluslararası işbirliği ve barış çalışmalarına katılarak, Avrupa'da kendine saygın bir yer edinmiştir. Türkiye, etkili bir diplomasi ile gerek Sovyet Rusya ve gerekse de Batılı devletlerle dostane ilişkiler kurmayı başarmıştır. Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmış ve İngiltere ile ortak bir platformda işbirliğine girmiştir.[5]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katıldığı 1932 yılında Balkan devletleri arasında büyük bir yakınlaşma ve iş birliği başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını büyük bir öngörü ile daha önceden kestiren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada bir barış adası olması için büyük çabalar harcamıştır. Bu maksatla önce Balkan ülkeleriyle, daha sonra da Ortadoğu ülkeleriyle

3 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1978, s. 332

4 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, TTK Basımevi, Ankara,1983, s.495

5 Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, ss.127-129

barışa yönelik antlaşmalar imzalayarak bölgesel işbirliğine gerekli önemi vermiştir. Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sorunları çözmelerinden sonra, 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımı ile Balkan Paktı imzalanmıştır. Arnavutluk ve Bulgaristan bu ittifaka katılmamışlardır. Yugoslavya ve Romanya; Fransa'nın Küçük Antant içinde müttefiki olduklarından Türkiye, Fransa ve dolayısıyla İngiltere ile iş birliği yolunda yeni bir adım atmıştır.[6] Bu ittifakın oluşumunu özellikle anti-revizyonist grup yani Fransa ve İngiltere desteklemiştir.

Doğuya doğru (Türkiye'de dahil) genişleme planları olan İtalya ise, bu ittifaktan memnun olmamıştır. İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması üzerine İngiltere, Doğu Akdeniz'in en istikrarlı devleti olan Türkiye ile iş birliğini geliştirmeye yönelmiştir. Türkiye, İtalya'nın saldırganlığına karşı Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarına katılmış ve bu da İtalya'nın tepkisini çekmiş, hatta İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan ile birlikte Türkiye'yi de tehdit etmiştir. Bunun üzerine Londra Hükümeti; İspanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın yanı sıra, zorlama tedbirlerine katılması sebebiyle İtalya'nın saldırısına uğrarsa, yardım etme konusunda Türkiye'ye garanti vermiştir.1936 yılının Ocak ayında kabul edilen bu karşılıklı garantiler sistemine "Akdeniz Paktı" adı verilmiştir.[7] Akdeniz Paktı ile Türkiye, İtalyan tehdidi karşısında güvenliğini sağlaması açısından İngiltere'ye dayanmaya başlamıştır. Bu, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılabilir. Milletler Cemiyeti çerçevesinde Akdeniz Paktı ile Türkiye geçici de olsa bir Türk-İngiliz İttifakı gerçekleştirmiştir. Müteakip bölümlerde

6 Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s.12

7 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, Ankara, 2005, s.337

görüleceği üzere iki devlet arasındaki bu yakınlaşma, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bir ittifaka kadar varacaktır.[8]

Temmuz 1936'da İtalya'nın bazı tavırlarının yumuşaması nedeniyle İtalya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılması üzerine, İngiltere söz konusu anlaşmaları 27 Temmuz 1936'da tek taraflı olarak kaldırmıştır. İtalyan tehlikesinin henüz ortadan kalkmadığını düşünen ATATÜRK, konu ile ilgili olarak İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorainne'e 1936 yılında şu sözleri söylemiştir;[9] *"(.....) Sayın büyükelçi, tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip, başınıza İkinci Dünya Harbi felâketini çıkaracaklar."* Atatürk'ün bu tahminleri birkaç yıl sonra, ancak onun ölümünden sonra doğru çıkmış, Türkiye izlediği akılcı ve çok yönlü bir dış politika ile bu savaşın felaketinden kendini kurtarabilmiştir.

Akdeniz Paktı'nın kaldırılmasından sonra Türkiye, statükocu yani anti-revizyonist grupla özellikle de İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Her iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ticari alana da yansımıştır. Bu çerçevede Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişmesi amacıyla 4 Haziran 1935'te ihracata dayalı bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. 2 Eylül 1936'da bahse konu antlaşmanın yerine Türkiye ile İngiltere arasında daha geniş kapsamlı olarak "İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması" imzalanmıştır ve bu antlaşma 17 Eylül 1936'da yürürlüğe girmiştir.[10]

8 Sander, a.g.e, s.104

9 İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", Belleten, S.177, Ocak 1981, s.154

10 NA, FO.371/20852/277 (Annual Report, 1936)

3. Montreux Konferansı ve Türkiye'nin Batı Devletleri ile Yakınlaşması

Türk Hükümeti, 1933'ten sonra Avrupa'da siyasal gerginliklerin başlaması üzerine Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uyarlanması ve Türkiye'nin güvenliğinin tam olarak sağlanması gerekçeleriyle çeşitli girişimlerde bulunmuş, ancak bir sonuç alamamıştır. İlk olarak Almanya'nın Ren bölgesini yeniden silahlandırması nedeniyle 23 Mayıs 1933 tarihinde Londra'da toplanan Cenevre Silahsızlanma Konferansının 64. oturumunda, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesini gayri resmî olarak dile getirmiştir. 1933 yılında İngiltere, Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesine kesinlikle karşı olmuştur. İngiltere, Boğazların yeniden silahlandırılmasının her şeyden önce Almanya tarafından Ren bölgesini tekrar silahlandırma gerekçesi olarak kullanabileceği düşüncesini taşımıştır. Ayrıca, İngiltere böyle bir talebin Lozan Konferansında kabul edilmiş olan diğer koşullarında değiştirilmesi ve diğer barış antlaşmalarının da gözden geçirilmesi gibi talepleri gündeme getireceğini düşünmüştür. Ancak 1933 yılından itibaren uluslararası durum değiştirmeye başlamıştır. Hitler iktidara gelmiş, Japonya 27 Mart 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır. Aynı yılın sonunda Almanya da Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekileceğini açıklamıştır. Silahsızlanma Konferansı'nın dağılmasından ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılmasından sonra, Türk Hükümeti, Boğazlara ilişkin Lozan Antlaşması'nın gözden geçirilmesi talebini tekrar gündeme getirmiştir.[11]

11 İngiliz Savunma Bakanlığının 5 Ekim 1935 tarihli memorandumunda; Mayıs 1933'te Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak kendisini güvende hissetmediği, güvenliği için Boğazları tahkim etme isteğinde bulunduğu, ancak o zaman için İngiltere'nin böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirttiği, fakat 1935 yılına gelindiğinde Almanya'nın Versay Antlaşmasını bozması, İtalya'nın On

Türkiye'nin 17 Nisan 1935 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne bu yolda yaptığı müracaat İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından benimsenmezken, Sovyet Rusya'nın desteğini görmüştür.[12] 1935'ten sonra İngiltere, gerek Türkiye ile ilişkilerinin daha iyiye gitmesi, gerekse de olası bir savaş halinde Türkiye ile bir ittifak içinde olabileceği düşüncesiyle Boğazlar sorunu üzerinde daha olumlu bir yaklaşım içine girmiştir. İngiliz arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere İngiltere 1935 yılında Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi hakkında görüş hazırlamaya başlamıştır.[1] Bunda Versay (Versailles) Barış Antlaşması'nın Almanya tarafından bozulması ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Milletler Cemiyeti prensiplerinin çiğnenmesi, aynı zamanda 7 Mart 1936 tarihinde Alman silahlı birliklerinin Ren askersizleştirilmiş bölgesini işgal etmesi gibi uluslararası konjonktürdeki değişimlerin etkili olduğu söylenebilir. Bu durum, Türkiye'nin bu karışık ortamdan yararlanma ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar ele alınması talebini gündeme getirmesinde etkin rol oynamıştır.[14] Bu kapsamda Türkiye, İngiltere'yi bilgilendirdikten[15] ve Sovyetler Birliği ile birtakım temaslarda bulunduktan sonra 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan

İki Ada'yı silahlandırmaya başlaması, Bulgaristan'ın
üzerine şartların değiştiğini, Türkiye'nin bu talebinin olumlu değerlendirilebileceğinden, bahsedilmektedir.(The National Archives (NA), FO 371/19038 E-6070/G)

12 Sovyet temsilcisi, Karadeniz Boğazları rejiminin tekrar gözden geçirilmesiyle doğrudan doğruya ilgili bir taraf olarak, Sovyet hükümetinin Türkiye'nin önerisini desteklediğini sözlerine eklemiştir.

13 NA, FO 371/19038/3849

14 Ludmila Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri* (1933-1939), (Çev: F.Muharrem-F.Erdinç), Habora Kitabevi, İstanbul, 1978, s. 90

15 Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras; 24 Mart 1936 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu bir yazı ile; Revizyonist devletlerin uluslararası hukuk kurallarını ihlâl eden davranışları karşısında, Türkiye'nin, Lozan'da
ğazlara ilişkin olarak kabul edilen ilkelerle çıkarlarını koruyamayacağını ileri sürmüş ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti sistemine aykırı hareket etmeksizin, legal yollarla Lozan Konferansı'na katılan devletlere birer nota vererek, Boğaz-

Konferansı'na katılmış olan bütün ülkelere ve ayrıca Milletler Cemiyeti'ne yeni bir uluslararası konferansın toplanması ve bahse konu sözleşmenin hükümlerinin revize edilmesi isteğine ilişkin bir nota göndermiştir.[16]

Türkiye'nin bu talebine Sovyetler Birliği'nden olumlu yanıt gelmesinden başka, diğer bir olumlu yanıt ise İngiltere'den gelmiştir. İngiltere, İtalya'nın Akdeniz'deki tehdidine karşın Akdeniz'e iniş yolarının güvenliği açısından Boğazlarda Türk egemenliğinin sağlanması isteğine sıcak bakmıştır. Nitekim 16 Nisan 1936 tarihli notayla İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi yolunda legal yolu seçmiş ve yeğlemiş olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[17]

Türkiye'nin Boğazlar hakkında isteklerine İtalya hariç, Fransa ve diğer devletler olumlu yanıt vermiştir. Boğazların 1923 yılındaki Lozan Barış Antlaşması'na göre olan statüsünü değiştirecek konferans, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanmıştır. Konferansta yapılan uzun tartışmalardan sonra Türkiye'nin Boğazlarda asker bulundurması ve Boğazları silahlandırması hakkı tanınmıştır; Boğazlardan savaş ve ticaret gemilerinin geçiş esasları belirlenmiştir.[18]

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Lozan Antlaşması'ndan kalan Boğazlar üzerinde

lar sorununun bir konferansta görüşülmesini talep edeceğini bildirmiştir. (NA, FO 371/20072/E-1654/26/44)

16 1923 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katılan Devletler İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti, Romanya, Bulgaristan, Türkiye ve Sovyetler Birliği idi. Bunlardan Sovyetler Birliği, Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalamamıştır. İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, S.177, Ocak 1981, s.123

17 NA, FO 371/ 20072, E-1970, s.232.

18 Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev.Seha L.Meray-Osman Olcay) A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1976, ss.20-25

Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayıcı hükümler kaldırılmıştır.[19] Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda egemenliğini tam anlamıyla kuran Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ağırlığı artmış, Türkiye birbirine düşman olan revizyonist ve anti-revizyonist grupların dostluğuna gerek duyduğu bir ülke hâline gelmiştir. Türk-İngiliz yakınlaşması, Montreux Konferansı'nda daha belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. İngiltere bu konferansa sırf kendi çıkarları yönünden hazırlanmış bir tez ile geldiği hâlde, Türk tezinin görüşme esası olarak kabul edilmesine onay vermiştir. İngiliz basınında da genel olarak "Türkiye'nin, barışçı yollardan problemleri çözümleyen tavrı ile örnek bir ülke olarak övülmeye hak kazandığı", bilgisine yer verilmiştir.[20] Konferansta Fransa da Türkiye'nin tezine oldukça anlayış göstermiş, hatta bazı maddeler üzerinde İngiliz ve Sovyet görüşleri üzerindeki çekişmelerin giderilerek, Türkiye'nin yararına bir formül bulunmasında önemli rol oynamıştır.[21]

4. 1936-1938 Yılları Arasında Türk-İngiliz Yakınlaşması

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların silahlandırılmasına ilişkin olarak elde edilen haklar sağlanırken, İngiltere ile dostluk gelişmiş; Sovyetler Birliği ile ilişkiler soğumaya başlamıştır. Dünyanın en büyük deniz gücüne sahip İngiltere'nin desteğini sağlamak, Türkiye açısından önemli bir başarı olmuştur.[22] 1936 Eylül ayında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti özellikle Türk kamuoyunda İngiltere hakkında olumlu bir havanın doğmasına neden olmuştur. Bu kısa ziyaret sırasında

19 Jivkova,a.g.e, ss.54-55

20 Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 167

21 Mehmet Gönlübol- Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1987, s.128

22 Gürün, a.g.e, ss.168-169

İngiliz Kralı, Atatürk tarafından karşılanmış ve iki devlet başkanı arasında samimi görüşmeler yapılmıştır. Bu ziyaretten bir yıl sonra 1937 yılında Londra'da İngiliz kralının taç giyme törenine katılan Başbakan İsmet İnönü de aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından samimi kabul görmüştür. Türkiye-İngiltere arasında Montreux Sözleşmesi ile başlayan hızlı yakınlaşma, İngiltere Kralının İstanbul ziyareti ile iyice gelişmiş ve iki tarafın ilişkilerini olumlu etkilemiştir. [23]

Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi siyasal alanın yanında ekonomik alana da yansımıştır. 1936 yılında İngiliz Messrs Brassert şirketi ile Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin inşası konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Ekonomik işbirliğinin somut bir örneği olan Karabük Demir Çelik işletmelerinin temeli 3 Nisan 1937 tarihinde atılmıştır. Ayrıca, Montreux'de elde edilen Boğazların silahlandırılması işini de bir İngiliz şirketi üstlenmiştir. Böylece İngiltere, Türkiye'nin siyasal hayatında önem kazanmasına paralel olarak, ekonomik alanda da Türkiye açısından önem kazanmıştır.[24]

Türkiye'nin iki savaş arası dönemde İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasına yol açan bir diğer gelişme, Akdeniz'in güvenliği konusunda ortaya çıkmıştır. 1937 yılının yaz aylarında İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki gemileri batırması, Türkiye'yi endişeye düşürmüş, bu sebeple 10 Eylül 1937 tarihinde İngiltere, Fransa Yugoslavya, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılımıyla Nyon Konferansı gerçekleştirilmiştir. Denizaltı saldırılarına karşı alınacak tedbirleri içeren antlaşma, 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanmıştır.[25] Bahse konu antlaşmada Süveyş'ten Cebelitarık'a dek görev alan İngiltere ve

23 Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2004, s.70

24 NA. *FO,371/20852/277,(*Annual Report, 1936)

25 BCA,Fon No:30 10, Kutu No:219, Dosya No: 476, Sıra No:10

Fransa'nın devriye için verecekleri destroyer toplamını en az 60'a çıkarmak vaadiyle Ege'de devriye görevi üstlenmesine, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da onlara yardımcı olmasına ve kendi kara sularını denetlemesine, karar verilmiştir.[26]

Nyon Konferansı, Türk-İngiliz işbirliğini daha da geliştirmiştir. Türkiye, bu konferansta İngiltere ve Fransa ile birlikte çalışmış ve hatta Akdeniz'deki deniz trafiğini güvenlik altına alacak önlemler konusunda İngiltere ile birlikte hareket etmeyi kabul etmiştir. Böylelikle, Türk-İngiliz yakınlaşması, İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda hızla ilerlemeye başlamıştır. Bu antlaşmadan birkaç gün sonra, 17 Eylül 1937 tarihinde Cenevre Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile de deniz üstü savaş gemileri ve uçakların saldırısına karşı alınacak önlemler belirlenmiştir. [27]

1937 yılına kadar Türk-İngiliz ilişkileri devamlı bir gelişme gösterdiği hâlde, iki devlet arasındaki iyi ilişkiler devamlı bir formüle bağlanmamış, bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştır. 1937 yılında bir ittifak antlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif böyle bir antlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesi ile İngiliz Hükümeti'nce reddedilmiştir.[28] Diğer taraftan, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadî nüfuzunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Bunun üzerine iki devlet arasında 27 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye'ye 10 milyon Sterlini ticari, 6 milyon Sterlini askeri harcamalarda kullanılmak üzere toplam 16 milyon Sterlin tutarında bir kredi açılmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır.[29] İngiltere tarafından Türkiye'ye açılan kredi, Almanya'da hoşnutsuzluk yaratmıştır.

26 Soysal,"Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi" s.149.

27 Gönlübol-Sar, a.g.e, s.124

28 Jivkova, a.g.e, s.250

29 BCA,Fon No:30 18, Kutu No:88, Dosya No: 88, Sıra No:12; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, C.VIII, TTK Basımevi, Ankara, 2006,s. XXXV;

Almanya bunu kendisine karşı yöneltilmiş bir eylem olarak değerlendirmiştir. Alman basını da İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı yardımı eleştirmiş, bu kapsamda "Berliner Togeblat" gazetesi şöyle yazmıştır; [30] *"İngiltere durup dururken Türkiye'ye açtığı 16 milyon Sterlinlik bir kredi ile bize sürpriz yaptı. Kredinin çoğu bölümünün silahlanma için verilmiş olması, antlaşmanın politik yönünü açıkça göstermektedir."* Almanya, İngiliz kredisinin yarattığı izlenim ve etkiyi azaltmak üzere Türk Hükümetine 150 milyon Marklık Alman kredisi önermiştir. Ardından 16 Ocak 1939 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında bir kredi anlaşması imzalanmıştır.

İngiltere'den sonra Almanya'nın Türkiye'ye 150 milyon Marklık bir kredi açması, Avrupa'daki iki karşı bloğa dahil devletlerin Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için yaptıkları gayreti göstermiştir.[31]Ancak Türkiye, 1938'de daha çok anti-revizyonist gruba yönelmekle birlikte, Avrupa'daki bloklardan hiçbirine bağlı bulunmamıştır.

Montreux'tan sonra Türkiye, Balkanlar ve Avrupa'dan sonra çok yönlü dış politikasının bir gereği olarak, Doğu ülkeleri ile Sadâbad Paktı'nı gerçekleştirmiştir. 8 Temmuz 1937'de Türkiye'nin öncülüğünde İran, Irak ve Afganistan ile Sadâbad Paktı imzalanmıştır. Irak'taki İngiliz "mandate" yönetimi dikkate alındığında, bu Pakt, Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir dolaylı iş birliği halkası oluşturmuştur.[32] 1937 yılında Türkiye'nin batı ile ilişkilerinin gelişmesini sağlayan diğer bir konu ise İspanya İç Savaşı'dır. Yönetimi ele geçiren askerlerden oluşan bir grubun

Antlaşma metni için bkz.Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, 1999, ss.A-7-8

30 Jivkova, a.g.e, s.148

31 1938'de Almanya Türkiye'nin ithalatında %46,99; ihracatında %42,92 oranında bir yere sahip bulunmuştur. (Rıfkı Salim Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939), *SBF Dergisi*, C.4, Sayı: I, s.354

32 Kürkçüoğlu, a.g.e, s.83

isyanının önce bir iç sorunken zamanla uluslararası sorun olması, diğer devletlerin de müdahale etmelerini gerektirmiştir. İtalya, Almanya ve Portekiz isyancı askerleri desteklerken, Sovyet Rusya da Halk Cephesi Hükümetini desteklemiştir. İngiltere, Fransa ve Türkiye ise birlikte hareket ederek, bu iç isyana karışmamışlardır. Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma politikasında Atatürk'ün tercihinin de önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'daki tehlikeleri (Özellikle İtalyan tehlikesi) sezinleyen Atatürk, daha 1934 yılında Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine ile yakın ilişkiler kurmuş ve Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerini daha ileri götürme isteğinde olduğunu doğrudan kendisine bildirmiştir.[33] Bu sırada Atatürk'ün yakın arkadaşı Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçisi olarak atanması da İngiltere ile ilişkilere verilen önemin bir göstergesi olmuştur.[34] Nitekim kısa bir süre sonra iki ülke arasında bir ittifaka gidecek gelişmeler daha da hızlanmıştır. [35]

5. 1936-1938 Yılları Arasında Türk-Fransız İlişkileri

Fransa, daha Milli Mücadelenin devam ettiği günlerde kendi kamuoyunun da baskısıyla, Türkiye ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nı imzalamış ve TBMM Hükümeti'nin varlığını tanıyan ilk İtilaf Devleti olmuştur. Ancak Lozan Antlaşması'nın ardından Osmanlı Borçları Meselesi, Türkiye-Suriye sınırının tespiti konusu, Türkiye'deki Fransız Misyoner Okullarının durumu, Fransız şirketlerinin ayrıcalıkları ve bunların Türk Hükümetince satın alınması gibi çeşitli konular, iki ülke arasında çözümlenmesi gereken meseleler olarak kalmıştır. Bu nedenle bu dönemde Türk-Fransız ilişkileri bu meselelerin çözümü ekseninde gelişmiştir.

33 NA, FO.371/17967/3917
34 Jivkova,a.g.e, s.274
35 Oran, a.g.e,s.274

Osmanlı borçları sorunu, 1933 yılında kesin bir şekilde çözümlendikten sonra Türk-Fransız ilişkileri normal, hatta dostane bir mahiyet almıştır. Bu kapsamda 3 Şubat 1930'da Paris'te Türkiye ile Fransa arasında "Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır. Fransa ile Türkiye, bir taraftan Küçük Antantın ve Balkan Antantının birer üyesi olan Yugoslavya ve Romanya vasıtası ile diğer taraftan da 2 Mayıs 1935 tarihli Fransız-Sovyet Karşılıklı Yardım Antlaşması ile birbirleriyle dolaylı olarak bağlanmışlardır. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Türkiye de Fransa gibi, Milletler Cemiyeti çerçevesinde yaptırımlara katılmış ve 1936 yılının Temmuz ayında İspanya'da iç isyan çıktığında, İngiltere ve Fransa'nın ön ayak olduğu İspanya iç savaşına karışmama komitesinde Türkiye de yer almıştır. Ertesi yıl Akdeniz'de İtalyan denizaltılarının yarattığı güvensizlik üzerine gerçekleştirilen Nyon Konferansı'nda Türkiye; İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmiştir. Ancak Türk-Fransız ilişkilerinin bu dönemi kısa sürmüş, 1936'da ortaya çıkan İskenderun Sancağı (Hatay) Meselesi ile Türk-Fransız ilişkileri 1939'a kadar tekrar bir gerginlik içine girmiştir.

Hatay, Misak-ı Milli Sınırları içinde kabul edilmesine rağmen, Milli Mücadele döneminin olağanüstü şartları içinde Fransa ile savaşın durdurulması pahasına 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile milli sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalınmıştır. Ancak, Türkiye, bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Hatay meselesini ön plana çıkarmak için iç ve dış sorunların halledilmesini beklemiştir. Nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası siyasal konjonktürü ustaca değerlendirerek, bu milli meseleyi tekrar gündeme getirmiştir. Avrupa'da siyasi konjonktürün uygun duruma geldiğini gören Türkiye, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı bir sırada, Hatay konusunu gündeme getirmiştir. Suriye üzerinden himaye yönetiminin kaldırılması ve bu ülkeye bağımsızlık

verilmesi için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bahse konu antlaşma, Sancak'ın statüsü sorununu tekrar ortaya çıkarmış ve bu sorun Fransa ile Türkiye arasında 1939 yılına kadar devam eden bir uyuşmazlık konusu olmuştur.

Hatay sorunu, Türk-Fransız ilişkileri bakımından olduğu gibi Atatürk dönemi Türkiye'nin dış politikası ile ilgili olayların en önemlilerinden birini teşkil etmiştir. Hatay sorunu, 1936 yılında ortaya çıkmış ve 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç ay önce, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması suretiyle, kesin bir çözüme kavuşturulmuştur. Milletler Cemiyeti çerçevesinde sağlanan uzlaşma sonucu imzalanan 1937 Anlaşması ile Hatay'ın Suriye'ye bağlı kendine özgü bir anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" olduğu kabul edilmiştir. Türkiye ise, Hatay'ın toprak bütünlüğünün teminat altına alınmasında bir anlamda garantör devlet sıfatı elde etmiştir. Milletler Cemiyeti çerçevesinde imzalanan Anlaşma ile Statü ve Anayasa'nın uygulanmasında Fransa'nın çıkardığı güçlüklere rağmen, Hatay davasını bizzat yönlendiren Atatürk; Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan aşama aşama yürütmeye özen göstermiştir. Türkiye'nin kararlı tavrı ve Avrupa konjonktüründeki hızlı değişmeler, Fransa'yı Türk haklarını teslime mecbur bırakmıştır.

1938 yılı başlarında Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eder tutumları iyice belirginleştiğinden artık Fransız Hükümeti, Türkiye'yi Fransa ve İngiltere'nin yanında tutmanın önemini anlamıştır. Nitekim Ankara'daki Fransız Askerî Ataşesi Albay Courson, Savunma Bakanı Daladier'e 28 Mart 1938 tarihinde yolladığı raporunda; "*Sancak işinin iki yıldır Türkiye ile Fransa'nın ilişkilerini bozduğunu, bu sorunun Türkiye ile tatmin edici biçimde çözülmediği sürece, genel bir savaşta Türklerden dostluk beklenemeyeceğini belirtip, Fransa, aslında küçük bir*

konu olan Sancak'ı bırakırsa, bu davranış, Türkiye'nin coğrafî konumu ve askerî gücü ile bize göstereceği destekle ödenmiş olmaz mı?" diyerek, duruma açıklık getirmiştir. Fransa Genelkurmayının Avrupa'daki stratejik durumla ilgili 8 Nisan 1938 tarihli raporunda ise; *"Türkiye'nin Boğazların bekçisi durumu, onun bizim yanımızda yer almasının değerini gösterir. Doğu Akdeniz'deki konumu, ayrıca Irak ve Suriye ile komşuluğu bu önemi artırıcı niteliktedir,"* açıklamasından sonra, *"gerektiğinde Türkiye'deki deniz üslerinden Fransız ve İngilizlerin yararlanabileceğini, Boğazların güvenliğinin güçlendirilerek, oradan Batı ile Doğu Devletleri (Rusya, Romanya ve Polonya) arasında ulaşımın sağlanabileceğini, İtalyanların On iki Ada'dan atılabileceğini, Suriye ve Irak sınırlarından her türlü olayların önlenebileceğini ve Romanya ile Yugoslavya'yı rahatlatmak için, gerektiğinde Bulgaristan'a karşı harekete geçilebileceğini,"* belirtmiştir. İşte bu düşüncelerin ışığında Fransız Hükümeti, Sancak'ta seçim işlerinde Türkiye'nin sesine giderek, daha çok kulak vermeye başlamıştır. [36]

Neticede Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir duruma gelen konjonktürü göz önünde tutarak, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmak istediğinden, uyuşmazlığa son vermek üzere, Türkiye ile 20 Haziran 1938'de görüşmelere başlamıştır. Bu kapsamda 3 Temmuz 1938'de Antakya'da Türkiye adına Orgeneral Asım Gündüz ile Fransa adına Tümgeneral Huntziger tarafından Türk-Fransız Askerî Antlaşması imzalanmıştır. Bahse konu anlaşma ile Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasal statüsünün iki devlet tarafından korunması ve bu amaçla da her iki devletin Hatay'a 2500'er kişilik askerî kuvvet göndermesi, esas olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri, 4 Temmuz 1938'den itibaren Hatay'a

36 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939) ", *Belleten*, S.193, Nisan 1985, s.94

girmiştir.[37] Yine aynı gün Paris'te başlayıp, Ankara'da devam eden görüşmeler sonucunda 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransa Büyükelçisi Henry Ponsot arasında Türkiye ile Fransa arasında "Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır.[38] Türk-Fransız ilişkilerinin iyileşmesini müteakip, 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmış, 6 Eylül 1938'de Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Anayasa onaylanmış ve devletin resmî adı "Hatay Devleti" olarak değiştirilmiştir.[39] Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra yapılan düzenlemelerle Fransa ve Suriye'nin etkisinden kurtarılan Hatay, Türkiye ile bütünleşmenin eşiğine getirilmiştir. Avrupa konjonktüründeki hızlı değişmelere paralel olarak da Fransa, bu sonucu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu haliyle bir yıla yakın varlığını sürdüren Hatay Devleti, 23 Haziran 1939 tarihinde hukuken ortadan kalkmış, Türkiye'nin bir vilayeti haline gelmiştir.

37 Abdurrahman, Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991,ss.53-56

38 Antlaşma metni için bkz. BCA Fon No:30 10, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11

39 Yusuf, Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s.442

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ ORTAK DEKLARASYONU

1.1. İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Genel Durum

1938 yılı başından itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkiler giderek gerginleşmeye, özellikle Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eden tutumları belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönemde Almanya'nın ilk aşamada Avrupa'daki Alman birliğini (1938 Mart ayında Avusturya'nın, Eylül ayında Südetlerin bağlanması) gerçekleştirdikten sonra, doğuya doğru genişlemek isteği iyice ortaya çıkmıştır. Buna karşı Fransa ve Sovyetler Birliği, "1935 Yardımlaşma Paktı" gereği ve korumak istedikleri küçük devletler ile işbirliği içinde, önlemler almaya çalışmışlardır. İngiltere ise hâlâ yatıştırma politikası izlediğinden, herhangi bir devletle savunma paktı yapmaktan kaçınmıştır. Aynı zamanda 1936 yılının Ekim ayından beri İtalya'nın Almanya ile oluşturduğu Berlin-Roma Mihverinin bir saldırıcı ittifaka dönüşmesini önlemek amacıyla İngiltere ve Fransa, İtalya ile iyi ilişkilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak Berlin-Roma Mihverinin Avrupa'da ağırlığını giderek hissettirmesi, anti-revizyonist devletlerin, Türkiye'ye olan ihtiyacını da arttırmıştır.

Jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle Türkiye, beklenen savaşta Almanya için olduğu kadar, Sovyetler Birliği ve Batılı Devletlerce de büyük önem arz etmiştir. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını duymuştur. Nitekim Avrupa'da bulutların kararmaya başladığı bu dönemde, Türkiye ile Batılı

devletler arasında bir ittifak antlaşması yapılması yönünde ilk girişim, Fransa'dan gelmiştir. Bahse konu girişim, 1938 Eylül ayı ortalarında Fransa Dışişleri Bakanının Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a verdiği yazılı bir öneri biçiminde gerçekleştirilmiştir. Öneride, taraflardan biri savaşa girdiğinde, diğer tarafın ona anlayış gösteren bir tarafsızlık gütmesi, gerektiğinde istişarelerde bulunulması, tarafların ülkeleri üzerinde birbirine karşı düşmanca öğütler kurmasının engellenmesi (Türkiye-Suriye açısından) öngörülmüştür. [40]

Fransız Hükümeti daha 1938 Dostluk Antlaşması hazırlanırken Türkiye ile olanaklar ölçüsünde geniş yükümlülükler içine girilmesini istemiş, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda bir dayanışma aramıştır. Fransız Büyükelçisi Suat Davaz, Fransız önerisi üzerine Ankara'ya gelmiş ve bunu Türk Hükümeti'ne sunmuştur. Türk Hükümeti, Hatay'a ilişkin isteklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmek istememiştir. Türkiye, Fransa'nın sıkışık durumunu anlamış, bunu ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir. O nedenle, Türkiye 4 Temmuz 1938'de imzalanan Dostluk Antlaşmasını bile onaylamamış, Fransa ile gerçek bir ittifakı da ancak Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul etmiştir. [41]

Bunun yanı sıra Ankara Hükümeti, böyle bir ittifak antlaşmasına İngiltere'nin de katılmasını istediğini hem Fransız Hükümetine, hem de İngiliz Hükümetine bildirmiştir. Türk Hükümeti, Fransız Büyükelçisine; *"İngiltere'nin de katılması gereken böyle bir antlaşmanın hiçbir devlete karşı olmamasını, bundan başka Hatay sorunu kesin bir çözüme bağlanmadan böyle bir ittifaka girmeyeceğini"*, dile getirmiştir. Fransa ile bu görüşmeler devam ettiği sırada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa

40 İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, S.182, Nisan 1982, s.372

41 Soysal, Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri, s. 98

Kemal Atatürk yaşamını yitirmiştir. İngiltere o sırada hala yatıştırma politikası izlediğinden böyle bir ittifaka yanaşmamış, ancak *"ortak çıkarlarla ilgili sorunlarda Türkiye'nin İngiltere ile temas ve dayanışmayı sürdüreceğini"* ifade etmiştir. İngiliz Hükümetini, Türkiye'nin üçlü ittifak önerisini kabul etmemeye yönelten ana neden, İngiliz-İtalyan ilişkilerinde başlayan iyileşmeyi engelleme korkusundan ileri gelmiştir. Ayrıca İngiltere, Türkiye ile bu tarz bir ittifakın iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir şey getirmeyeceği kanısında bulunmuştur. Bunun Almanya ve İtalya'nın olumsuz tepkisine yol açacağını da dikkate almıştır. İngiliz Hükümeti, Almanya'nın böyle bir ittifaka bir kuşatma hareketi, İtalya'nın da Akdeniz'de bir anti-İtalyan cephesi gözüyle bakacağı, değerlendirmesini yapmıştır.[42]

Türk Hükümeti ise Fransa ile devam eden görüşmelerden İngiltere'yi zamanında bilgilendirmiştir. Ancak İngiltere yine de yazılı bir antlaşmaya yanaşmamıştır. Nitekim Büyükelçi Percy Lorainne, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na 27 Kasım 1938 günü yolladığı mektupta bu durumu şöyle ifade etmiştir;[43]

"Bir kez böyle bir antlaşma, bugünkü İngiliz-Fransız ve İngiliz-Türk dostluğuna yeni bir şey eklemeyecektir. Öte yandan İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile bir antlaşma yapmaları, bu iki ülkenin Yunanistan ile benzeri bir antlaşma imzalamalarını gerektirebilir. Bu durumda, Yunanistan'ın da görüşmelere katılması gerekeceğinden, sonunda dörtlü bir antlaşma ortaya çıkacaktır. Böyle bir antlaşma ise Almanya ve İtalya tarafından kötü karşılanacaktır. Çünkü Almanya bu anlaşmayı kendisine karşı bir çemberleme siyaseti gibi görecek, İtalya da dört Akdeniz ülkesinin aralarında İtalya'ya karşı bir siyasete giriştikleri izlenimini edinecektir. İtalya'nın böyle bir izlenime kapılmasını önlemek için onu da yapılacak anlaşmaya sokmak formülü akla gelirse de, bu da ortaya

42 Jivkova, a.g.e, s. 153

43 NA.FO, 371/21929/397

genel nitelikte bir Akdeniz Paktı konusu çıkaracaktır ki, İtalya'nın çok taraflı bir anlaşmayı kabule hazır olacağı kuşkulu olduğu gibi, İngiltere Hükümeti de bugünkü koşullar içinde bu tip bir antlaşma istememektedir."

Bunun yanı sıra Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması istemine henüz olumlu bir tepki göstermemiştir. Onun bu duraksaması, 1939 bahar ayına dek süreceğinden Türk-Fransız görüşmeleri bu aşamada pek bir ilerleme kaydetmemiştir. Ancak 1939 baharında Avrupa'da tehlikeler büsbütün artınca, Hatay için, İngilizlerin de az çok teşvikiyle, bir anlaşma yolu açılmıştır. Nitekim Fransız Büyükelçisi Massigli, 6 Nisan 1939'da kendisiyle Paris'te görüşen İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorainne'e uluslararası büyük sorunlar karşısında artık Türklerle anlaşmaya niyetli olduklarını belli etmiştir.[44]

1939 yılının sonlarına doğru Türkiye ve İngiltere'yi beraberliğe iten başlıca unsur, giderek artış kaydeden Alman ve İtalyan yayılmacılığı karşısında güvenliğin sağlanması gereği olmuştur. Türkiye'nin Batı dünyası ile bağlarının gelişmesi ise o sıralarda Batılı güçler ile Mihver güçleri arasında taraf tutmaktan sakınan Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Ancak Sovyetler Birliği, Rusya'nın asırlardan bu yana sürdürdüğü amaçlarını yeniden ele alarak, Türkiye ile gerçekleştirecekleri Boğazların ortak denetimine yönelik bir askerî anlaşma yoluyla her iki Avrupa bloğuna da karşı güçlü duruma geçme umudunu taşımıştır.

Netice itibariyle, 1930'lu yıllarda Türk-İngiliz ilişkileri devamlı bir gelişme gösterdiği hâlde iki devlet arasındaki iyi ilişkiler somut bir formüle bağlanmamış, bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştır. 1937 yılında bir ittifak antlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif böyle bir

44 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s. 373

antlaşmanın yapılmasına durumun müsait olmadığı gerekçesi ile İngiliz Chamberlain Hükümeti'nce reddedilmiştir.[45]Ancak Almanya'nın 15 Mart'ta, Çekoslovakya'yı işgalinin ardından 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, artık Avrupa'da genel bir savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir.

1.2. Arnavutluk'un İşgali Üzerine Türk-İngiliz Görüşmelerinin Başlaması

Türkiye'yi Avrupa'daki karışıklıklar karşısında Lozan'dan beri takip etmiş olduğu tarafsızlık siyasetinden uzaklaştıran ve Türk politikasına kesin yön verdiren olay, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali olmuştur. Arnavutluk'un işgali, Türkiye'de büyük öfke ve endişe doğurmuştur. Türkiye, batılı devletler içerisinde kendi ülkesi üzerinde gaye besleyen yegâne devlet olarak İtalya'yı görmüştür. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve bu suretle faaliyetini Kuzey Doğu Afrika'ya yöneltmesi, Türk-İtalyan ilişkilerine bir nebze rahatlık getirmiş olsa da Mussolini, Arnavutluk'un işgali ile Balkanlara ayak basmış ve Türkiye'de kaynağı oldukça eski olan bir korkuyu yeniden canlandırmıştır.[46] Türk Hükümeti, İtalyan birliklerinin Arnavutluk'a yığılmasına Bulgaristan ve Yugoslavya üzerinden Türkiye'ye karşı bir saldırı hazırlığı gözüyle bakmıştır.[47]

Mihver Devletleri'nin bu birbirini izleyen saldırıları karşısında Fransa ve İngiltere ise, Sovyetler Birliği ile birlikte, Mihverin yeni saldırılarına karşı çare ararken, İngiltere, "yatıştırma" politikasını bir yana bırakarak, "garantiler" politikasına başlamıştır. İngiltere'yi garantiler politikasını benimsemeye ve Polonya'dan sonra bunları Yunanistan ve Romanya'yı da

45 Oran, a.g.e,s.274

46 Rıfkı Salim Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939), *SBF Dergisi*, C.4, Sayı: I, s.354

47 Jivkova, a.g.e, s.186

kapsayacak biçimde genişletmeye yönelten gerçek sebep, Alman ve İtalyan emperyalizmden duyulan korku neticesinde İngiliz ve dünya kamuoyunun aralıksız baskısından kaynaklanmıştır.

İngiliz İmparatorluk Savunma Komitesinin 17 Nisan 1939 tarihli toplantı tutanağında; *"Çekoslovakya'nın parçalanması ve İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısı gibi olayların Avrupa'da durumu değiştirdiği ve İngiltere'yi bu kıtada Almanya ile İtalya'nın ağır basmaları tehlikesiyle karşı karşıya getirdiği,"* belirtilmiştir. İmparatorluk Savunma Komitesinin değer yargılarına göre, *"Almanya ve İtalya belirledikleri hedeflere kesin olarak, doğrudan doğruya -askeri saldırı yoluyla- ya da komşu ülkelerin bağımsızlıklarını ekonomik sızma veya ulusal ayrılık yaratma yolu ile baltalayarak dolaylı biçimde ulaşabilirlerdi. Bu devletlerin amacı, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerini bağımlı ülkeler durumuna sürükleyerek tarafsızlaştırmak ya da politik ve ekonomik bakımdan kendilerine bağlamaktı."* İşte bu durum ve koşullar, Chamberlain hükümetinin yılın başından beri izlediği politikada değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. Bu durumda İngiltere, "garantiler politikasını" benimsemiştir.[48]

Bu kapsamda İngiltere, 31 Mart 1939'da Polonya'ya tek yanlı güvence verdiğini açıklamıştır. Polonya'nın 1921'de Fransa ile imzaladığı bir ittifak antlaşması mevcut olması sebebiyle batının

48 Yine aynı toplantı tutanağında; *"İngiltere'nin Avrupa'da kendi koruyuculuğu altında meydana getirmek istediği koalisyonunda Polonya ile Türkiye kilit noktası durumundadır. Eğer Polonya bizden yana müdahale edecek olursa, Almanya'yı şimdiki durumda gücünün yetmeyeceği iki cephede savaşma zorunluluğu ile karşı karşıya getirecektir. Eğer Türkiye bizden yana müdahale ederse, bizler, Boğazları Almanya ve İtalya tarafından bir saldırıya karşı savunmada Türkiye ile işbirliği yapabildiğimiz sürece Boğazlardan serbestçe geçme olanağı elde etmiş olacağız."* açıklaması mevcuttur. Bu yargı, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalya ve Almanya tarafından açılması olası bir savaş tehlikesi ile yüz yüze gelen İngiliz hükümetinin öncelikle kendi başlıca stratejik köprübaşlarını güvence altına alma kaygısına girdiğini göstermektedir. Bu köprübaşları her şeyden önce Polonya ve Türkiye'dir. (NA, FO.371/23743, s.163-164).

iki büyük devleti Polonya'nın yanına geçmiştir. İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, 31 Mart 1939 tarihinde Avam kamarasında verdiği beyanatta; *"Polonya, istiklâlini tehdit altında görürve ona karşı koymayı hayatî bir mesele addederse, İngiltere'nin yardıma gideceğini"* açıklamıştır. İngiltere Hükümeti bahse konu beyanat ile bir taarruza karşı Polonya'yı garanti altına almış ve 3 Nisan 1939'da bu kararını teyit etmiştir.[49] Polonya'ya garanti verilmesinden sonra Balkan ülkelerine de garanti verilmesi konusu gündeme gelmiştir.

Bu esnada Türkiye bir taraftan İngiltere ile görüşmelerde bulunurken, diğer taraftan Balkan barışının takviyesine çalışmıştır. Arnavutluk'un işgalinin ertesi günü 8 Nisan 1939'da Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko arasında İstanbul'da yapılan görüşmeler sonunda iki devlet adamı Balkan Antantını kuvvetlendirmek için çalışmak ve Balkan Antantı ülkelerinden herhangi birine gelecek tehlikeye karşı birleşmek konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu suretle Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren barışçı bloğa katılmaya karar vermiştir. Türkiye'nin batı devletleri ile yakınlaşması ve Balkanlarda barış ve birliğin tesisine çalışması o dönem için Sovyet Rusya'nın görüş ve çıkarlarına uygun düşmüştür. Nitekim Sovyetler Birliği de Almanya'yı Çekoslovakya'yı işgali sebebiyle 19 Mart 1939'da protesto etmiş, Londra ve Paris ile temasa geçerek, 21 Mart'ta İngiltere, Fransa ve Polonya ile birlikte, bir savunma cephesi kurulması önerisinde bulunmuştur.[50]

Almanya ve İtalya'nın güneydoğu Avrupa'ya doğru yayılması, İngiltere'nin Orta Doğu'daki ulaşım yollarının güvenliğini

49 *Documents on British Foreign Policy,1919-1939*,Vol. V, Third Series, His Majesty's Stationery Office, London, 1952, S.590, ss.558-559

50 *NA, FO 371/ 23297/ C3694/3356/18*, (İngiltere Dışişleri Bakanlığının 21 Mart 1939 tarihli Alman ve İtalyan tehlikesine karşı ittifak hazırlığı hakkındaki yazısı)

tehlikeye düşürmeye başlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikalarına rağmen yatıştırma siyaseti izleyen İngiltere, bu siyaseti terk ederek, garantiler politikasını benimsemiş ve Mihver devletleri etrafında büyük bir barış çemberi kurmak üzere harekete geçmiştir. Bununla birlikte Almanya'nın 23 Mart 1939'da Romanya'ya âdeta bir ültimatom vererek, ona iktisadi bir antlaşma imzalatması ve İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Balkanlarda büyük bir korku uyandırmış ve Yunanistan bu korku altında Batı devletlerinden garanti istemiştir. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Chamberlain ve Fransa Başbakanı Daladier, Romanya ve Yunanistan'a güvence (garanti) vermeye karar vermişlerdir.[51] Buna göre, "bu iki devletin bağımsızlıklarını tehlikede görmesi ve taarruzu kendi kuvvetleri ile karşılayamayacak durumda olmaları hâlinde İngiltere ve Fransa'nın bu devletlerin yardımına gelmeleri", öngörülmüştür. İngiltere ve Fransa, daha sonra bu güvenceye Türkiye'nin de katılmasını istemiştir. Bu kapsamda İngiltere bir barış cephesi kurmak için Türkiye ve Sovyet Rusya ile de görüşmelere başlamıştır.

İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax, 11 Nisan 1939'da Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e yolladığı bir yazıda; *"İtalya'nın Yunanistan'a karşı girişebileceği bir saldırı yüzünden Türkiye'nin ortadaki antlaşmalara göre (1934 Balkan Paktı, 1933 ve 1938 Türk Yunan Antlaşmaları) bir yardım yükümlülüğü doğmamakta ise de, şimdi İngiltere ve -kabul ederse- Fransa ile birlikte verilecek güvenceye katılıp katılamayacağını 12/13 Nisan 1939 gece yarısına dek bildirilmesini,"* istemiştir. Fransız Hükümeti, bu girişimi desteklediğini 12 Nisan 1939'da İngiliz Hükümetine bildirmiştir. Daha öncede belirtildiği üzere, İtalya'nın Türkiye'nin güvenlik bölgesi sayılan Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'yi bir takım ittifak arayışlarına itmiştir. İngiltere, kendi çıkarlarının tehlikeye

51 *DBFP*, Vol.V, S.119, s.163

girdiğini sezinleyince 1939 yılı başından itibaren Türk-İngiliz ittifakını gerçekleştirebilmek için büyük bir çaba sarf etmeye başlamıştır. İngiliz Hükümetine göre Türkiye, Balkanların anahtarı konumunda olup, bu ülkenin Batı ülkeleri yanına çekilmesi olağanüstü önem taşımıştır. İngiltere, Türkiye'nin yardımı ile ilk önce Akdeniz bölgesinde stratejik ve askeri mevzilerini sağlamayı, aynı zamanda yine Türkiye'nin yardımı ile "garantiler politikasını" bütün Balkan ülkelerini kapsayacak şekilde genişletmeyi amaçlamıştır. Böylece, 11-13 Nisan 1939'da gerçekleştirilen Türk-İngiliz görüşmeleri, Fransa'nın da bunu desteklemesiyle bir ay kadar sürmüştür.[52]

İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax tarafından 12 Nisan 1939'da Ankara'daki İngiliz büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e gönderilen taşarı metni, 13 Nisan 1939 'da bir muhtıra ile Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na iletilmiştir. İngiliz Hükümeti, bahse konu yazı ile Mihver Devletleri'nin Avrupa'yı egemenliği altına almak istediğini belirterek, bir ittifak önerisinde bulunmuştur. Bahse konu metinde, "*İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde İtalya'nın doğrudan ya da dolaylı bir tehdidine karşı Türkiye'ye yardıma kararlı olduğunu, buna karşı Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz Savaşı'nda onun yardımına gelmesi gerektiğini, bu temel üzerine karşılıklı yükümlülüklerin görüşülebileceğini, diğer taraftan bir Alman saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın, Polonya ile birlikte, Romanya'ya bir güvence vermeyi düşündüklerini, Türkiye'nin de bu güvenceye katılmak isteyip istemediğini, ayrıca Bulgaristan'ın hiç değilse tarafsızlığını sağlamak konusunda Türkiye'nin ne düşündüğünü öğrenmek istediğini*," belirtmiştir. Yine aynı gün Fransa Büyükelçisi Massigli, İngiliz önerilerine Fransa'nın da katıldığını telefonla Bakanlık Genel Sekreteri Menemencioğlu'na bildirmiştir. [53]

52 Jivkova, a.g.e, s.191

53 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, ss.374-375

Bahse konu İngiliz önerisi üzerine Türk Hükümeti, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında 13 Nisan 1939 günü hemen toplanıp, konuyu olumlu biçimde ele almıştır. Görüşmelerde; Türkiye'nin sıkı ilişkiler sürdürdüğü komşusu Yunanistan için İtalya'ya karşı yardım yükümlüğü üstlenmesinin TBMM'nin onayını gerektirdiği, Türkiye'nin kendi güvenliği işinin de İngiltere ile dostça ele alınabileceği kararlaştırılmıştır.[54] Hazırlanan tutanak metninin altına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kendi el yazısıyla; *"İtalya'nın Yunanistan'a bir saldırısında Türkiye'nin otomatik olarak harekete geçmesi yükümü ancak TBMM'nin onayı ile üstlenilebilir. O nedenle yeni yükümlerin Meclise anlatılabilir değer ve nitelikte olması zorunludur"* notunu koymuştur. [55]

Hükümetin bu kararı üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, 13 Nisan 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine, Türk Hükümetinin, Yunanistan ile Romanya'ya güvence verilmesi girişimine sempati göstermekle birlikte, TBMM'nden yetki almadan ve Türkiye için böyle bir yükümlülük karşılığında kendi güvenliği bakımından bir güvence sağlamadan öneriyi kabul edemeyeceğini, ancak İngiltere ve Fransa'nın yayınlayacakları beyanata, "Yunan Hükümeti ile yakın ilişkileri bulunan Türk Hükümetine bu demeçten bilgi verilmiştir," gibi bir ifade eklenebileceğini bildirmiştir.[56] Bu suretle, 11-13 Nisan 1939 tarihleri arasında devam eden Türk-İngiliz görüşmeleri, İngiltere'nin önce dar kapsamlı bir girişimi, bunu Türkiye'nin iyi karşılayarak yapılacak antlaşmada Türkiye'nin özel durumu gereği kimi koşulların öngörülmesini istemesi ve buna da İngiltere'nin anlayış göstermesi üzerine olumlu biçimde hızla gelişmiş, Fransa

54 *DBFP*, Vol.V, S.138, ss.179-180

55 *Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar (1935-1939)*, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara,1973, s.192

56 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, ss. 375-376

da bunu desteklemiş, artık sıra anlaşma koşulları üzerinde görüşmelere başlamaya gelmiştir.

Türkiye ile yapılan bu ilk görüş alışverişinden sonra İngiltere Başbakanı Chamberlain ve Fransız Başbakanı Daladier, 13 Nisan 1939'da -Türk Hükümetinin kesin cevabı alınmamış olsa da- Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı olarak garanti (güvence) verdiklerini açıklamışlardır.[57] Yapılan açıklamalarda, Türkiye'nin desteğinden şimdilik söz edilmemiştir. Bununla birlikte, özellikle Romanya'ya verilen garanti, bir savaş durumunda İngiliz-Fransız yardımı ancak Boğazlar üzerinden yapılabileceğinden, buna Türkiye'nin desteğinin, onunla imzalanacak bir antlaşma çerçevesinde, sağlanacağı varsayımına dayanmıştır. Saracoğlu, kimi ödünler karşılığında, bunun kabul edilebileceğini Batılı devletlere hissettirmiştir. [58]

Türk-İngiliz görüşmeleri Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu ile İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında gerçekleşmiş ve gelişmelerden Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a da bilgi verilmiştir.[59] Fransa Büyükelçisi Massigli ise bu konuda, Londra ile Paris arasındaki temasların ışığında, İngiliz Büyükelçisi veya Saracoğlu aracılığıyla görüşmeleri izleyerek, hemen her nokta üzerinde Fransa'nın görüşünü bildirmiştir. Bu arada, Hatay üzerindeki Türk-Fransız görüşmelerinin Paris ve Ankara'da tarafların büyükelçilerince yürütülmesi, Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına razı olduğu zaman, Türk-İngiliz Deklarasyonunun tıpkısının Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilebileceği

57 Jivkova, a.g.e, s.196

58 Rıfkı Salim Burçak; *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri(1791-1941)*, İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin Durumu, Aydınlık Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 75

59 Dr.Tevfik Rüştü Aras, daha önce Fethi Okyar'ın yürüttüğü bu göreve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile 12 Ocak 1939 tarihinde atanmıştır. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No:30 10 00, Kutu No:243, Dosya No: 642, Sıra No:25.)

öngörülmüştür. Tüm bu görüşmeler, Fransızca yapılmış, ikili deklarasyonların ve antlaşmaların geçerli metinleri de Fransızca olmuştur.

1.3. Türk-İngiliz Deklarasyonuna Giden Yol

İngiliz Hükümetinin 13 Nisan 1939 tarihinde Ankara Büyükelçiliği aracılığı ile ilettiği yazılı öneriye, Türk Hükümeti tarafından 15 Nisan 1939'da İngiltere Büyükelçiliğine gönderilen iki sayfalık yazı ile cevap verilmiştir. Bahse konu yazıda; Mihver Devletlerinin Avrupa'yı egemenlikleri altına almak istedikleri, İtalya'nın Akdeniz'e egemen olması olasılığının İngiltere gibi Türkiye'yi de tehdit ettiği, bu durumda iki ülkenin çıkarlarının birbirine paralel olduğu belirtildikten sonra, şöyle devam edilmiştir; [60]

"Türkiye şimdiden Mihvere karşı açıkça bir tutum içine girerse ve Mihver Devletleri de bir genel savaş açmakta kararlı iseler, bu, kısa sürede tüm düşman kuvvetlerinin Boğazlara yönelmesi sonucunu verecektir ki, böyle bir durumda Türkiye, Mihverin bütün baskısını üzerine çekmiş olur. O nedenle, Türk Hükümetinin, İngiltere ve ileride Fransa ve Sovyetler Birliği'nin yapacağı yardımın önceden saptanmasını istemesi doğaldır. Bu nokta girişeceği hazırlıklar için de zorunludur. Türk Hükümeti, bugünkü durumunun gerektirdiği bir karara varabilmek için Sovyetler Birliği'nin takınacağı tutumu kesinlikle bilmek zorundadır. Bu konuda Moskova nezdinde yapılan girişim henüz Türk Hükümetini aydınlatıcı nitelikte bir sonuç vermemiştir. Diğer taraftan, Boğazların savunması için Türkiye'ye düşecek yük öylesine ağır ve önemlidir ki, Türk kuvvetlerini Romanya'nın yardımına yollamak ne olanaklı, ne de ortak çıkarlara uygundur. Bunun gibi, Türkiye'nin hemen Mihver Devletlerine karşı bir tutum içine girmesinin Bulgaristan'a gereğinden

60 NA, FO. 371/32741

büyük bir önem kazandırmasından ve onu uzlaşmazlığa itmesinden korkulur. Balkan dayanışmasının sürdürülmesi ve bu bölgede Mihverin etkisinin engellenmesi, Türkiye'nin genel barışa yapacağı en etkin katkı olup, onun bu yolda bugüne değin oynadığı rolü sürdürmesinde yarar vardır.

Bugün için yukarıda açıklanan düşünceler şöyle özetlenebilir:

1.Durumun gelişmesine göre gerekli hareketi hazırlamak üzere, Türkiye'nin genel barış için İngiltere'ye koşut ya da ona yakınlık gösteren bir politika izlediğini açıkça belli etmek ve bunun yanı sıra, Mihver Devletleri, Akdeniz'de ya da Balkanlarda bir saldırıya geçmedikçe, Türklerin tarafsızlığını sürdüreceğini göstermek,

2.Mihver Devletlerin karadan bir saldırısına karşı, Boğazların savunması amacıyla gerekli hazırlıklar –ki Türkiye bu hazırlıklara şimdiden başlamıştır- için İngiliz yardımı,

3. Sovyetler Birliğinin işbirliğinin sağlanmasına çalışılması,

4.Türkiye'nin Bulgar-Romen uyuşmazlığını çözmek üzere giriştiği çabalara İngiltere'nin desteğinin sağlanması,

5.Bir yardımlaşma antlaşmasında Türkiye ile İngiltere'nin ortak eylemi öngörüleceğine göre İngiliz muhtırasında (13 Nisan) sözü geçen tasarının Türk Hükümetine bildirilmesi,

6.Yukarıdaki konular ve bu konuda yapılan görüşmeler üzerinde kesin bir gizliliğin sağlanması".

Anlaşılacağı üzere Türkiye, bahse konu yazıda; "*Mihver Devletleri Akdeniz'de veya Balkanlarda saldırıya geçmedikçe, Türkiye'nin tarafsız kalması; Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardım etmesi ve Sovyetler Birliği ile işbirliğinin sağlanması, Bulgaristan ile Romanya'yı uzlaştırma teşebbüsüne İngiltere'nin yardım etmesi ve görüşmelerin gizli tutulması,*" gibi taleplerde bulunmuştur.[61] Mihver Devletlerinin sert tepkisini üzerine çekmek istemeyen Türkiye, İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber,

61 Jivkova, a.g.e, s.205

bunun tek taraflı değil, iki taraflı yani karşılıklı olmasını talep etmiştir. Bir başka deyişle Türkiye, İngiltere'nin nasıl bir yardımda bulunabileceği hakkında açık taahhütlere sahip olmak istemiştir.[62] Aynı gün, 15 Nisan'da Saracoğlu, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine, Akdeniz bölgesinde ve Balkanlarda bir genel savaş halinde Türkiye'nin işbirliğine hazır olduğunu gayri resmi olarak belirtmiştir.[63] Türkiye'nin bu talebi İngiltere tarafından da genel olarak benimsenmiş ve iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.

1.4. Deklarasyon Öncesi Türk-İngiliz Görüşmeleri

Türkiye'nin 15 Nisan 1939 tarihli yanıtı üzerine, ülkenin "barışçı cepheye" katılması konusunda görüşmeler başlamıştır. Türkiye, karşılıklı görüşmeler sürecinde savaşın Akdeniz'e ve Balkanlara yayılması olasılığı üzerinde durmuş ve bu durumda İngiltere ile Türkiye'nin işbirliği içerisinde olmasını sağlayacak bir antlaşma önerisini, İngiliz Hükümetine sunmuştur. Yine Türkiye'nin isteği üzerine Türk-İngiliz görüşmeleri tam bir gizlilik içinde yürütülmüştür.[64] Türk Hükümetinin görüşmelerin tam bir gizlilik içinde yürütülmesini talep etmesi, Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekmek istememesinden kaynaklanmıştır. 22 Nisan 1939 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katılmasıyla toplanan Bakanlar Kurulu'nda; "İngiltere'ye 15 Nisan 1939'da verilen Türk muhtırası ve onların yanıtlarında değinilen koşullar çerçevesinde, ilke olarak bir antlaşma imzalanması ve Sovyetler ile yapılmakta olan görüşmelerin gizli tutulduğunun kendilerine bildirilmesi, bu arada durumun Parti Grubuna

62 DBFP, Vol.V, s.355
63 NA, FO. 371/32741
64 Jivkova, a.g.e, s.207

(C.H.P.) ve TBMM'ne anlatılıp, onaylarının sağlanması" kararlaştırılmıştır.[65] Bunun üzerine Saracoğlu, 23 Nisan 1939'da İngiltere Büyükelçiliği ile görüşerek, hükümetin olumlu kararını kendisine bildirmiş, ancak bunun TBMM'den geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine Saracoğlu, "*Türkiye'nin beş yıl gibi kısa süreli değil, on beş yıl gibi uzun süreli bir antlaşma imzalamak isteğinde olduğunu*", vurgulamıştır.

Bir ay kadar süren Türk-İngiliz görüşmeleri, Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında gerçekleştirilmiştir. Gelişmelerden Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'a da bilgi verilmiştir. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli ise bu konuda Londra ile Paris arasındaki temasların ışığında görüşmeleri izleyerek, hemen her nokta üzerinde Fransa'nın onayını bildirmiştir.[66] İki haftadır devam eden görüşmeler sonucu hazırlanan altı maddelik Türk teklifi ve Türk Hükümetinin olumlu kararı, 25 Nisan 1939'da Saracoğlu tarafından Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e gönderilen resmi yazıda şöyle belirtilmiştir:[67]

"1.Herhangi bir Türk-İtalyan ya da İngiliz-İtalyan Savaşı, Akdeniz savaşı sayılır ve Türk-İngiliz yardımlaşmasını gerektirir.

2. Mihver Devletlerince girişilen ve Balkanlara yapılan herhangi bir savaş da Türk-İngiliz yardımlaşmasını gerektirir.

3. Türk-İngiliz Antlaşmasına koşut ve benzer biçimde bir İngiliz-Sovyet ve bir Türk-Sovyet Antlaşması yapılabilir.

4. Türkiye ve İngiltere'nin, Bulgar-Romen uyuşmazlığını çözmek için çaba göstermesi, ancak bu olmazsa, Bulgaristan'ın

65 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.380

66 Güçlü, Yücel; "Turco-British Reapprochment On The Second World War", *Belleten*, S.65, Nisan 2001, s. 57-58

67 Gürün, a.g.e, s.178

da kendilerine katılması ya da hiç değilse onun tarafsızlığı sağlanmaya çalışılabilir.

5.Türkiye'nin ekonomik ve silah gereksinimlerinin karşılanması, Türk-İngiliz yardımlaşmasının etkinliği bakımından çok önemli olduğundan, taraflar, Türkiye'ye malî ve askerî yardım sağlamak üzere Londra'da en kısa zamanda görüşmelere başlayacaktırlar.

6.Yukarıdaki koşullar yerine getirilirse, sürekli nitelikte bir yardım antlaşması imzalanacak ve iki tarafın parlamentolarınca onaylanacaktır."

Saracoğlu burada Balkanlarla ilgili ikinci paragrafın şu şekilde değiştirilmesini istemiştir: *"Mihver Devletlerin saldırısı sonucu başlayan ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit edici biçimde Balkanlara yayılan herhangi bir savaş, Türkiye ile İngiltere arasında yardımlaşmayı gerektirir".* Bununla Türk Hükümeti, Balkanlarda yalnız Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir savaş için yükümlülük üstlenme kararını göstermiştir. Halifax, gerek Sovyetlerle temasların, gerekse de Türkiye'ye yapılacak silah ve ekonomik yardım işinin, ayrıca Genelkurmay görüşmelerinin uzun bir süre alacağını göz önünde tutarak, anlaşma sürecinin şu dört aşamada olmasını önermiştir.[68]

1. Bir Deklarasyon (Joint Declaration) ilan edilmesi,
2. Ankara'da yapılacak görüşmeler sonunda bir ara antlaşma (Interim Agreement) yapılması,
3. Türkiye'nin savaş ve ekonomik gereksinimleri üzerinde Londra'da görüşmelerde bulunulması,
4. Ankara'da İttifak Antlaşması'nın görüşülüp, imzalanması.

Halifax, bu telgrafına bir de deklarasyon tasarısı eklemiştir. Tasarı, üzerinde görüş birliğine varılmış olan noktaları kapsamış,

68 NA, FO. 371/ 23293

ancak Balkanlar konusunu şimdilik açık bırakmıştır. Türk Hükümeti, tasarıyı inceleyerek, tasarıda bir takım ufak değişiklikler yapmıştır. Tasarı, TBMM'den geçirildiktęn sonra 6 Mayıs 1939'da İngiliz Büyükelçisine sunulmuştur. Türk-İngiliz görüşmelerine Türk basınında da geniş yer verilmiştir. Örneğin 5 Mayıs 1939 tarihli Akşam gazetesi, "*Türk-İngiliz görüşmelerinin tam bir mutabakat içinde sonuçlandığı, iki hükümetin, Akdeniz'de güvenliği temin etmek suretiyle birbirlerine yardımda bulunacaklarını beyan ettikleri,*" haberini yapmıştır.[69]

Karşılıklı yardım deklarasyonunun imzalanması konusunda yapılan İngiliz-Türk görüşmelerinde, Türkiye'nin yükümlerinin bir saldırı halinde Balkanları da kapsamasını öngören maddeler, Türk Hükümeti'ne büyük zorluk çıkarmıştır. Zira Türk yetkilileri, Balkan Antantından doğan yükümler dışında Balkan ülkeleri ile ilgili yükümler altına girmek istememişlerdir. İngiltere Hükümeti, kendi açısından Balkanlarda Yunanistan ve Romanya ile ilgili İngiliz garantilerinin uygulanmasını gerekli kılacak bir savaş halinde, Türkiye'nin desteğini sağlamaktan yana olmuştur. Halifax, 9 Mayıs'ta İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen'e deklarasyona Balkanlar ile ilgili bir paragraf konulması konusunda Türk Hükümetinin ikna edilmesi gerekliliğini bildirmiştir. İngiltere Hükümetinin baskısı altında Türkiye, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna Balkanlar ile ilgili Altıncı maddenin konulmasını kabul etmiştir. [70]

Türk-İngiliz görüşmelerinin devam ettiği esnada Fransa Hükümeti de hazırlanan deklarasyon tasarısını olumlu bulduğunu, Fransa'nın da buna katılmak istediğini böylece deklarasyonun üçlü olmasının Mihver Devletleri'ni daha çok etkileyeceğini, İngiliz Hükümetine bildirmiştir. İngiliz Hükümetinin de bu öneriyi desteklemesi ile birlikte, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri

69 NA, FO. 23743/ R 4111
70 DPFB, C.V., S.474, s.493

10 Mayıs 1939'da Saracoğlu'nu birlikte ziyaret edip, durumu görüşmüşlerdir.[71] Saracoğlu öneriyi ilke olarak iyi karşılamış, ancak Hatay'ın geleceği (Türkiye'ye bağlanması) üzerinde kesin bir karara ulaşılmadan bunun mümkün olmadığını, deklarasyonların ikili olarak ayrı ayrı ve zamanı gelince imzalanabileceğini, ifade etmiştir.[72]

1.5. Türk-Sovyet Görüşmeleri

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine, 11 Nisan 1939'da Türk-İngiliz görüşmeleri başladığı zaman Türk Hükümeti, buna paralel olarak Sovyetler Birliği ile de bir anlaşmaya varılabileceği inancını taşımıştır. Zira, Orta Avrupa'da ve Balkanlarda Mihver Devletlerinin tehdidi karşısında kalan İngiltere, Fransa ve Sovyetlerin çıkarları özdeş bir durum teşkil etmiştir. 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın işgalinden yaklaşık bir hafta sonra İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında ittifak görüşmeleri başlamıştır. Sovyet Hükümeti, Baltık Denizi'nden Türkiye'ye uzanan Doğu Avrupa'da geniş bir savunma zinciri kurulmasını önermiştir. Türk Hükümeti ise,13 Nisan 1939 tarihinden itibaren İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirilen görüşmelerden, Sovyetler Birliği'ne düzenli olarak bilgi vermiştir. 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın 1929 Uzatma Protokolünde bu konuda şöyle bir hüküm bulunmuştur;[73] "Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin onun kara ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal bağıtlar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı yükümlenir."

71 Gürün, a.g.e, s.179
72 NA, FO. 371 23743/ R 4021/661/67
73 Armaoğlu, a.g.e, s.330

Saracoğlu tarafından, 15 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçisine verilen metinde; "Türkiye'nin *Sovyetler Birliği ile işbirliğini sağlama zorunluluğunu belirtmiş, ayrıca bir Türk-İngiliz Yardım Antlaşması konusunda karara varılması için Sovyetlerin takınacağı tutumun Türkiye için önemli olduğu*" vurgulanmıştır. Saracoğlu, 23 Nisan 1939 tarihli mektubunda ise; "*Türk-İngiliz Antlaşmasına paralel olarak bir İngiliz-Sovyet ve bir Türk-Sovyet Antlaşması yapılması gerekliliğini*", bildirmiştir. [74]

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Ankara, Sofya, Bükreş ve Varşova'da temaslarda bulunmak ile görevlendirilmiştir. Potemkin, gezisine 28 Nisan 1939'da Türkiye'den başlamıştır. Potemkin, Ankara'da 28 Nisan 1939'dan 5 Mayıs 1939'a dek bir hafta süre ile kalmış, Türk Dışişleri ile yaptığı görüşmeler olumlu geçmiştir. Potemkin, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında karşılıklı bir yardım paktı imzalanmasının imkânlarını araştırmak ve aynı zamanda Balkan Paktını genişletmek ve takviye etmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Görüşmeler esnasında Potemkin, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin Batı ülkeleriyle yakınlaşmasını ve bu devletlerle Akdeniz bölgesi konusunda yaptığı görüşmeleri olumlu bulduğunu bildirmiştir. Potemkin, 5 Mayıs 1939 günü Saracoğlu'nun da bulunduğu Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede; "*Romanya'nın Dobruca'yı Bulgaristan'a geri vermesi konusunda ikna edilmesi ve bu suretle Bulgaristan'ın Balkan Antantına çekilmesi gerekliliğini*, belirtmiştir.[75]

Saracoğlu ise bir İngiliz-Fransız-Sovyet Paktı yapıldığı takdirde, Türkiye'nin buna sonradan değil, kurucu üye olarak sınırlı sorumlulukla, başında katılmak istediğini kendisine duyurmuştur. Zira, Türk Hükümetinin, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya arasında Türkiye'nin katılımı dışında bir anlaşmaya gidilmesine

74 Gürün, a.g.e, s.178
75 Jivkova, a.g.e, 210

yönelik bir endişesi bulunmuştur. Yine Türk Hükümeti, Balkan Yarımadası'nın güvenliğini koruma ve kendi ülkesinin bağımsızlığını koruma açısından Sovyet Rusya'nın böyle bir anlaşmaya katılmasının son derece gerekli olduğu düşüncesini taşımıştır.[76]

Türk Hükümeti, batı devletleri ile yaptığı görüşmeler ile ülkenin güvenliğini Akdeniz bölgesinde güneyden, Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerle de kuzeyden sağlama gayreti içerisinde bulunmuştur. O dönem için Türkiye'nin Batı devletleri ile yakınlaşması ve Balkanlarda barış ve beraberliği takviyeye çalışması, Sovyet Rusya'nın görüş ve menfaatlerine uygun gözükmüştür. Türk Hükümeti tarafından Potemkin'in Ankara'ya gelişi iyi karşılanmış ve Türk Sovyet dostluğunun bütün samimiyeti ile devam ettiği ifade edilmiştir. 8 Nisan 1939 tarihli Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlar, Gafenko'nun isteği üzerine Saracoğlu tarafından Sovyetlere bildirildiğinde, Sovyet Rus Hükümeti bundan memnuniyet duyduğunu bildirmiştir. Sovyet Rusya, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile görüşmelerde bulunurken, diğer yandan Balkan Devletleri arasındaki birliği kuvvetlendirmek için gayret sarf etmiştir.[77]

Saracoğlu, 26 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçisine, Türkiye'nin Sovyetler ile yapmayı düşündüğü antlaşmanın Türk-İngiliz Antlaşması gibi geniş kapsamlı bir antlaşma değil, yalnız Balkanlar ve Karadeniz bölgesini kapsayacak yani Sovyetler Birliğinin Polonya ve Baltık sınırlarını kapsam dışı bırakacak şekilde olmasını istediğini, ifade etmiştir. Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken Ankara'da gelişmeleri yakından takip eden Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin ise, "Sovyetlerin başından beri kolektif güvenlik taraftarı olup, bunu İngiltere, Fransa ve

76 *DBFP*, Third Series, V.5, S.379, s.434-435

77 Jivkova, a.g.e, s.220

Türkiye ile beraber yapmak istediklerini", belirtmiştir.[78] Batıda Almanya, doğuda Japonya'nın tehditlerinden çekinen Sovyet Rusya, güvenliğini ve statüsünün devamını sağlayabilmek için bir taraftan İngiltere-Fransa ile diğer taraftan Türkiye ile görüşmelerini sürdürmüştür. Kısaca Potemkin, Ankara'da sürdürdüğü resmi temaslarda muhtemel bir Türk-İngiliz-Fransız-Sovyetler Birliği ittifakını kurmak istediklerini hükümet yetkililerine bildirmiştir. Bu suretle Türk-İngiliz-Fransız görüşmeleri devam ederken, her üç devlet, aynı zamanda Sovyetler ile ayrı ayrı karşılıklı yardım antlaşmaları imzalama çabasına girmişlerdir. [79]

Batı devletlerinin Sovyet Rusya ile yaptıkları görüşmeler, İngiltere ve Fransa'nın 14 Nisan 1939'da yaptıkları teklif ile başlamış, 1939 Mayıs ayı sonlarına kadar Londra ve Paris'te,15 Haziran 1939'dan itibaren ise Moskova'da devam etmiş, siyasi ve askerî olmak üzere iki safhaya ayrılmıştır. Siyasi konuların görüşülmesi esnasında İngiliz-Sovyet Rus görüşleri büyük ölçüde zıtlık arz ederken, Fransa ise çok defa arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Uzun süren tartışmalar sonunda siyasi görüşmeler, 24 Temmuz 1939'da bir antlaşma taslağının hazırlanmasıyla sonuçlanmıştır.[80] Bu esnada, Potemkin'in Sofya, Bükreş ve Varşova görüşmeleri, ne Bulgaristan'ı Romanya'ya yaklaştırmada, ne de Romanya ile Polonya'yı Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği'ne yakın tutmakta başarılı olmuştur. Potemkin bu geziyi yaptığı sırada toplu güvenlik yanlısı İngiltere ve Fransa ile dostluğu

78 Gürün, a.g.e, s.187

79 Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.218

80 Bir giriş ve yedi madde ile bir de gizli protokolden oluşan antlaşma taslağının birinci maddesinde üç devletten biri kendisine karşı bir Avrupa devleti tarafından yapılan bir taarruz sonunda, birbirlerine yardımda bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. Gizli protokolde ise birinci maddede doğrudan doğruya veya dolayısıyla taarruza maruz kalıp garanti verilen devletlerin adı geçmiştir: Estonya, Finlandiya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Belçika. (Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı", s.362)

korumaya çalışan Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un 3 Mayıs 1939'da görevden alınarak yerine Molotof'un getirilmesi, Büyük Devletler arasındaki ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira bu tarihten sonra İngiltere ve Fransa ile Moskova görüşmeleri ağır bir tempo ile sürdürülürken, Almanya ile temaslar hız kazanmıştır.

Sovyet Rusya'nın ısrarı üzerine siyasi antlaşmanın, askeri antlaşma ile birlikte imzalanması öngörüldüğünden, siyasi antlaşma üzerinde anlaşan devletler, bu defa 5 Ağustos 1939'dan itibaren askeri görüşmelere başlamışlardır. Askeri görüşmelerde Rus Heyetinin Başkanı General Vorşilof, her türlü anlaşmanın esas şartının Kızıl Orduya Romanya ve Polonya'dan geçit verilmesi olduğunu belirtmiştir. Romanya bunu kabul ederken; Polonya, Rus ordularına geçit vermeye kesinlikle yanaşmamıştır. Moskova görüşmelerinin bu noktada çıkmaza girdiği ve Fransa'nın Polonya'yı ikna etmekle uğraştığı bir zamanda, 23 Ağustos 1939'da Alman Büyükelçisi Ribbentrop, Alman dışişlerinin tanınmış diplomat ve hukukçusu Gauss ile birlikte 23 Ağustos 1939'da Moskova'ya gitmiş ve o gece Kremlin Sarayı'nda Molotof ile "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalamıştır.[81] Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın bütün ümitleri 23 Ağustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Paktı ile yıkılmıştır. Hiç beklenmedik bu gelişme, bu üç devletin bütün hesaplarını alt

81 24 Nisan 1926 tarihli antlaşmanın esaslı hükümlerine dayanılarak yapılan ve imza ile yürürlüğe giren bu antlaşma yedi maddeden oluşmuştur. Önemli maddeleri 1,2 ve 4.maddeleridir.

1.maddede, İki âkit taraf, gerek yalnız olarak, gerek diğer devletlerle birlikte, birbirlerine karşı her türlü zorla kuvvet kullanmaktan, her türlü saldırıdan uzak durmayı,

2.maddede, iki âkit taraftan biri, üçüncü bir devlet tarafından askerî bir harekete maruz kalırsa, diğer imzacı taraf, bu devlete hiçbir şekilde yardımda bulunmamayı,

4.maddede ise iki âkit taraf da, doğrudan doğruya veya dolayısıyla diğer tarafa yönelik herhangi bir devletler grubuna katılmamayı taahhüt etmişlerdir. (Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s.362)

üst etmiştir. Bu gelişmeler yaşanmadan, 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunu olumlu karşıladığını bildiren Sovyet Rusya'nın tavrı, Sovyet-Alman Paktı'nın imzası ile tamamen değişmiştir.[82]

1.6. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun Açıklanması

Türkiye, Batı devletlerine yaklaşırken Sovyet Rusya'nın bu politikayı tasvip ettiğini görmüş ve Türk-İngiliz işbirliğinin yakında imzalanacak olan Türk-Sovyet Rus Yardımlaşma Paktı ile tamamlanacağı yolundaki Sovyet Rus teminatına inanmıştır. Bu doğrultuda Başbakan Refik Saydam, 12 Mayıs 1939 günü vermiş olduğu beyanatta, "Türkiye ile Sovyet Rusya arasında tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğunu ve yakın gelecekte bu beraberliğin bir yardım antlaşması ile sonuçlanacağını," açıklamıştır. Türkiye, büyük komşusunun iyi niyetlerinden emin olarak politikasını onun da hoş karşıladığı bir yolda geliştirmiş ve Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939 da ortak bir deklarasyon hâlinde ilan edilmiştir.[83]

Ankara'da 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu (Declaration Commune), Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda aynı zamanda ilan edilmiştir.[84] Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyonda, "uzun süreli bir karşılıklı yardım antlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı hâlinde

82 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.126

83 Deklarasyon Metni için bkz. *Düstur*, Tertip III, C.20,s.631; Deklarasyon TBMM'de bulunan 355 üyenin oyu ile kabul edilmiştir. Bkz, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem:6, C.3,11.Oturum, (12.5.1939) ; Anglo-Turkish Agreement on May 12th,1939; *NA, FO 371/23743/ R-4035* (Deklarasyon metni ekte sunulmuştur.)

84 Jivkova, a.g.e, 220

karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaştıklarını", beyan etmişlerdir.

Yedi maddeden oluşan deklarasyonun metni aşağıda verildiği gibidir: [85]

"1.Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleriyle sıkı istişarelerde bulunmuşlardır. Aralarında geçen ve bugün de sürdürülmekte olan görüşmeler, her zaman olduğu üzere, görüş birliğini ortaya koymuştur.

2. İki Devletin, kendi ulusal güvenlikleri yararına olarak, karşılıklı taahhütleri içerecek uzun süreli kesin bir antlaşma imzalamaları kararlaştırılmıştır.

3. Bu kesin antlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, ortaya çıkacak bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle edimsel biçimde işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği (aide et assistance) birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını açıklamışlardır.

4. Gerek bu deklarasyon ve gerekse öngörülen antlaşma hiçbir ülkeye karşı yöneltilmiş olmayıp, gerektiğinde Türkiye'ye ve Büyük Britanya'ya karşılıklı bir yardım ve destek sağlamayı amaçlamaktadır.

5. Kesin antlaşmanın yapılmasından önce, karşılıklı yükümlerin işlerlik kazanmasını gerektirecek koşulların daha açık biçimde belirlenmesi ve kimi sorunların daha derin bir inceleme gerektirdiği her iki hükümetçe kabul edilmektedir. Bu inceleme şu sırada sürdürülmektedir.

6. İki Hükümet, Balkanlarda güvenliğin sağlanması gereğini de kabul ederler ve bu amaca en kısa zamanda ulaşmak üzere görüşmelerde bulunmaktadırlar.

85 *Ayın Tarihi*, S.66,12 Mayıs 1939, s.214-215

7. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, yukarıda açıklanan hükümler, iki hükümetten her birinin, barışın güçlendirilmesindeki genel yararın gereği olarak, başka hükümetlerle anlaşmalar bağıtlamasını engellemez."

Bahse konu deklarasyon ile taraflar, ilk olarak, gerçekleşebilecek bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını açıklamışlardır. İkinci olarak, iki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gereğini kabul etmiş olmakla birlikte, bu hususta henüz tam bir karara varılmamıştır. Bu hususun görüşme safhasında olduğu, kesin antlaşmanın imzalanmasından önce yapılacak görüşmeler sonucu karara varılacağı belirtilmiştir. Bu sebeple deklarasyonda Balkanların güvenliği konusundaki Altıncı madde henüz açıklık kazanmadığından, genel ve kapalı bir anlatımla yazılmıştır. Deklarasyon görüşmeleri sırasında İngiltere, Üçüncü maddenin, Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını talep etmiş, ancak Türkiye, bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan sebebiyle kabul etmemiştir. Onun için Deklarasyonun Altıncı maddesinde, Balkanların güvenliği için iki hükümetin görüşmelere devam edeceği hükmü yer almıştır. İngiltere, verdiği garanti sebebiyle Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, bunu ancak Boğazlar yoluyla yapabileceğinden Balkanlar konusuna fazlasıyla önem vermiştir. Ancak, Montreux Sözleşmesine göre Türkiye'nin savaşan bir taraf olarak, İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılmış olması gerektiğinden Türkiye, bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememiştir.[86]

86 Deklarasyonun metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.XX, s. 631; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem:6, C.3,11.Oturum, (12.5.1939) s.67-68; *NA, FO 371/23743/R-4035*

Şu hâlde nihai antlaşmanın bütün şartları iki devlet arasında henüz tespit edilmeden, ortak bir deklarasyon ilan edilmiştir. Bütün meseleler aydınlatılmadan ve antlaşma şartları kararlaştırılmadan deklarasyonun yapılması konusunda tarafların yakın tehlikeyi Akdeniz'de gördükleri için bu bölgeden gelebilecek bir taarruza karşı birbirlerine bağlanmayı bir gereklilik gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Balkan konusunun tam olarak açıklığa kavuşması Sovyet Rusya'nın durumu ile ilgili olduğu için İngiliz-Fransız-Sovyet Rus görüşmelerinin sonucunu beklemek gerekmiştir.

Yine Deklarasyonda bir Avrupa devletinin Türkiye'ye ya da İngiltere'ye saldırısı durumu ile ilgili bir hüküm bulunmamıştır. Bu konu, daha sonra İngiltere ve Fransa ile görüşmelere neden olmuş ve Üçlü Antlaşmada, Türkiye için kesin yardımın Birinci Maddede yer alması öngörülürken, İngiltere ve Fransa'ya saldırı durumunda ise üç devletin istişarelerde bulunması ve bu durumda Türkiye'nin hiç değilse anlayışlı tarafsızlık izlemesi, kararlaştırılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 353 milletvekilinin oyu ile kabul edilen Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunda iki husus dikkati çekmiştir. Bunlardan birincisi her iki hükümetin uzun süreli bir antlaşma akdetme kararlarını açıklamasıdır. Bu hüküm, özellikle Türkiye'nin dış politikadaki kararlılığını ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır. Diğer husus ise, deklarasyonun hiçbir ülkeye karşı olmadığını belirtmesidir. Bu suretle, Atatürk döneminden beri sistemli bir şekilde gelişen Türk-İngiliz dostluğu nihai ittifaka giden kesin bir yol almıştır.[87]

Başbakanı Refik Saydam, 12 Mayıs 1939 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde yaptığı konuşmada bahse konu deklarasyonu şöyle özetlemiştir;[88] *"Ülkemizi, geleceğin tehlikeli*

87 Fenik, a.g.e,s.26

88 *Ayın Tarihi*, No:66,12 Mayıs 1939, s.214-215

olgularından olanaklı ölçüde uzak tutmak, Avrupa'da ve tüm dünyada baş gösteren karışıklıklar önünde barışçı tutumumuzun içten bir göstergesi olan tarafsızlığı korumak, Cumhuriyet Hükümeti'nin güttüğü siyasetin temeli idi. Ancak, olayların Balkan Yarımadası'na sıçraması ve Akdeniz güvenliğinin ulusal yaşamımızda kendisini yeniden duyurması anından başlayarak, Hükümetimiz ciddi bir güvenlik sorunu karşısında kalmış ve bu güvenliği tehlikeli rastlantılara bırakmaksızın, ilgisiz ve tarafsız bir durumda bulunmanın olanaksız olduğu kanısına varmıştır. Hükümetimiz ile İngiltere Hükümeti arasında uzun süre devam eden görüşmeler, barış ve güvenlik için birleşen görüşlerimiz iki ülkenin geleceği bakımından daha temelli ve daha sürekli bir işbirliğinin gereğine inancı ortaya koymakta gecikmemiştir. Bunun içindir ki; amacımızı anlatırken "barış ve güvenlik" sözcüklerini kullandım. Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyetler Birliği ile sıkı ve içtenlikle temaslar sürdürüyoruz. Ortak amaç ve çıkarlarımız, önümüzdeki işbirliği yolunun baştan sona açık olduğunu bize kanıtlamış ve Sayın konuğumuz Potemkin'in Ankara'da geçirdiği günler, aramızda tam bir görüş ve anlayış birliği olduğunu ve yarınki siyasetimizin de bu temel üzerinde gelişebileceğini göstermiştir."

Başbakan Refik Saydam bahse konu deklarasyonun TBMM'nde açıklanması sırasında; "*Fransa ile de aynı içerikte bir deklarasyonun imzalanması amacıyla görüşmeler yapıldığını ve Sovyetler Birliği ile sıkı temasların devam ettiğini*," vurgulamıştır.[89] Bu suretle, 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanacak olan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasının önemli ikinci aşaması da sonuçlanmıştır. Aynı mahiyetteki bu beyanatlarda yapılacak kesin antlaşmaya değin, Akdeniz Bölgesi'nde bir saldırı-ki İtalya'nın olası bir saldırısı söz konusu idi- karşısında karşılıklı yardım öngörülmüştür. İngiltere Başbakanı Chamberlain, deklarasyonun imzalanması dolayısıyla 12 Mayıs 1939 günü Avam Kamarası'nda

89 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem:6, C.3,11.Oturum, (12.5.1939) s.69

şu açıklamada bulunmuştur; *"İngiliz-Türk görüşmeleri öyle bir menfaat ve görüş beraberliği göstermiştir ki, iki hükümet anlaşmış olduklarını 12 Mayıs 1939'da ilan etmişlerdir. Bu anlaşmanın karşılıklı mahiyetine büyük bir ehemmiyet veriyoruz. Bir harbe sürüklendiğimiz takdirde Almanya'nın civarında bize bütün kuvvetleri ile yardım edecek büyük ve erkek bir milletin bulunduğunu düşünmek memnuniyet verici bir hadisedir. Kesin antlaşmanın imzalanmasını beklemekte olan İngiliz ve Türk Hükümetleri, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı hâlinde, etkin bir işbirliği yapmaya hazır olduklarını ve birbirlerine fiili olarak yardımda bulunacaklarını beyan etmişlerdir".*

Başbakan Refik Saydam, deklarasyonun TBMM'nde açıklanmasından sonra, ayrı ayrı her madde üzerinde durmuştur. Altıncı madde deklarasyonda önemli bir yer tutmuştur. Başbakan Refik Saydam; *"Altıncı maddenin, Türkiye'nin güvenliğini sağlama çabasının, sırf Akdeniz yönünden gelebilecek tehlikelerden korunmasını garantilemekle kalmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin güvenliği ile ilgili bütün bölgelerde ortaya çıkabilecek her çeşit tehlike ve tehditlere karşı savunulmasını da amaçladığı"*, açıklamasını yapmıştır. Deklarasyonun açıklanmasından sonra İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak iktisadi ve askeri yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konuda Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken, General Kazım Orbay da Londra'da silah alımı konusunda görüşmelerini sürdürmüştür. Fransa'nın Orta Doğu'daki ordularının komutanı General Weygand, bu konu ile ilgili temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde malî yardımının önemini, Alman iktisadi üstünlüğünden kurtulmanın bir gereği olarak kabul etmiştir.[90]

90 Jivkova, a.g.e, s.220

Dışişleri Bakanlığının Türk-İngiliz Deklarasyonu ile ilgili olarak elçiliklere göndermiş olduğu aşağıdaki genelge metni, o dönemde Türk Hükümetinin politikasının dayandığı gerçekleri açıklaması bakımından önem arz etmektedir;[91]

"Cumhuriyet Hükümeti, Hitler rejiminin başından beri Almanya'da yarattığı dinamizmi tam bir tarafsızlıkla karşılamıştı. Daha sonra Roma ile Berlin arasındaki yaklaşmayı da gene böyle karşılayarak, bu iki devletle ve özellikle Almanya ile ekonomik çıkarlarımızın gerektirdiği dostluk ilişkilerini, büyük devletler arasındaki uyuşmazlıkları kendilerine bırakarak, sürdürmekten geri durmamıştı. Almanya'nın Alman topluluklarını birleştirme eylemi, Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı sonucunda doğan yeni öğretilerin kaçınılmaz bir gereği idi. Türkiye buna karşı ilgisiz kalmış, edimsel ve hukuksal durumları olduğu gibi kabul ederek, Almanya'ya dostluğunun olumlu kanıtlarını vermiştir. Olayların böyle gelişmesi, Münih Konferansı'na dek sürmüş ve Südet bölgesinin işgali, Münih kararları, büyük devletler arasında uzlaşma girişimleri, Hükümetimizce gene tarafsızlıkla izlenmiştir. Alman siyasetinin bizim için ilk ilginç göstergesi, Çekoslovak Devletinin ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Hitler'in öğretisi bir "yaşam alanı" öğretisine dönüşünce, komşularını ve daha uzaktaki devletleri, bu genişlemenin hangi yeni öğretilerle nerelere varacağını düşündürmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Türk Hükümeti, Çek sorununu da Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerini etkileyecek olgu saymamıştır. Olayların kaygı verici gelişmesi asıl bundan sonra Almanya'nın Romanya'ya zorla kabul ettirdiği ekonomik anlaşma ve Almanya'yı yakından izleyen müttefiki İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ile başlamış ve Mihver Devletlerinin hangi amaçlarla hangi hedeflere varmak istediğini, bize göstermiştir. Balkan Antantını zayıflatmak, böylece Bulgaristan'ı umutlara düşürüp yarımadanın güvenliğini bozmak, ekonomi alanında bağımlılığı arttırmak

91 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, ss.384-385

ve sonunda ne ırk, ne ekonomik bakımdan herhangi bir gereksinim olmaksızın, zaten oralarda yaratılan baskılı durumu işgale dönüştürmek, böylece genel bir tertibin çok hızlı gelişmeye elverişli aşamalarını oluşturmak üzere girişilen hareket önünde güvenlik önlemleri almakta gecikmemiz, ülkemizi onarılması olanaksız, büyük tehlikelere atmak sonucunu verirdi. Bugün Türkiye'nin coğrafi konumu, askerî durumu, alınacak güvenlik önlemleri içinde ona büyük bir rol verirken, yarının tehlikeleri önünde bu rolün gereğini yapmaktan çekinmekle, Hükümetimizin ulusuna karşı ödevini yapmamış olması gibi bir sonuç doğurması doğaldır. Cumhuriyet Hükümeti, daha İkinci Refik Saydam Kabinesinin kuruluşu anında bile dış siyaset programını tam bir tarafsızlığa dayatmış iken, son bir aylık gelişmeler artık tarafsız kalma olanağı kalmadığını ve kurulan güvenlik cephesine Türkiye'nin katılmasının bir zorunluluk olduğunu göstermiştir. İngilizlerle görüşmelerimiz politikamızın açıkça onlara yönelmesi yolunda gelişmektedir. Fransızlarla da bu yolda ilişkilerde bulunulmaktadır. Sovyetler ile de bugünkü dostluğu daha ileri götürmeyi kararlaştırmış bulunuyoruz."

Bahse konu deklarasyona Türk basında da büyük yer verilmiştir. 13 Mayıs 1939 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde Yunus Nadi, Türk-İngiliz ortak deklarasyonu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır; *"Dün Başvekil Refik Saydam'ın Meclis'te verdiği beyanatından öğrendiğimiz Türk-İngiliz Antlaşmasını, son haftaların en mühim siyasi hadisesi olarak telakki etmekle hata işlemiş olmayız. Bu antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, şimdiye kadar takip etmeye çalıştığı kesin tarafsızlık politikasını bırakmış ve demokrasiler cephesine katılmış bulunuyor. Kurulduğu günden itibaren kendi emniyetinden sonra dünya emniyeti uğrunda çalışmayı hedef tutan Türkiye Cumhuriyeti, iki diktatörlük tarafından son aylar zarfında Balkan komşularımıza yapılan muameleler üzerine, haklı olarak, dünya emniyeti ile beraber kendi emniyetini de tehlike de görmüş ve icap eden tedbirleri almakta daha fazla*

gecikmeyi uygun bulmamıştır. Bu antlaşma, herhangi bir devlete zarar verecek taarruzî bir mahiyet taşımamaktadır. Dün, Büyük Millet Meclisinde Başvekil Refik Saydam tarafından ilan edilen yeni antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri takip ettiği "Yurda Sulh, Cihanda Sulh" politikasındaki samimiliği gösteren canlı bir vesikadır."[92]

İngiliz-Türk deklarasyonunun imzalanması Londra'da da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan deklarasyon, bütün İngiliz yetkilileri ve İngiliz basını tarafından Batı devletlerinin büyük bir başarısı olarak nitelendirilmiştir.[93] İngiliz basını genel olarak, bahse konu anlaşma ile İngiltere'nin, Orta Doğu'da Almanya ve İtalya'ya karşı önemli bir müttefik kazandığı görüşünü taşımıştır. Yine İngiliz basını, "*bahse konu deklarasyon ile İngiltere'nin Türkiye'yi, Batı demokrasilerine çekmek suretiyle Avrupa'da, Yakın ve Orta Doğu'da sarsılan stratejik ve politik mevzilerini güçlendirme fırsatını bulduğunu*" yazmıştır.[94] Daily Telegraph &Morning Post gazetesi, 18 Mayıs 1939 tarihli haberinde, "*İngiltere'nin Türkiye gibi çok büyük stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir müttefik kazandığını, herhangi bir savaş durumunda İngiliz gemileri için Boğazlardan serbestçe geçmenin temin edildiği,*" bilgisine yer vermiştir.[95] İngiliz Times gazetesi de, "*İngiliz-Türk Paktı, İngiliz-Polonya kadar kuvvetli ve hatta daha önemlidir. Türkiye ve İngiltere'yi Akdeniz'de harbe sürükleyecek herhangi bir tecavüz veya Türkiye'nin ve İngiltere tarafından garanti edilen devletlerin*

92 Türk-İngiliz Deklarasyonu ile ilgili yerli ve yabancı basın haberleri için bkz. *Ayın Tarihi*, No.66, (Mayıs 1939), s.235-246

93 *Daily Sketch*, June 9, 1939, "Türkiye ile yapılan deklarasyon İngiltere için büyük bir siyasi başarıdır. Yeni çabamız Bulgaristan'ı tarafımıza çekmek olacaktır." (Bahse konu haber Ekte sunulmuştur.)

94 *New Chronicle*, May 5, 1939; *Times*, May 13, 1939, "Manchester Guardian," May 13, 1939.

95 *Daily Telegraph & Morning Post*, 18 Mayıs 1939." (Bahse konu haber Ekte sunulmuştur.)

ve Türkiye'nin menfaatlerine dokunacak herhangi bir harekette, bu iki devleti yan yana bulacaktır," haberini yapmıştır. Londra'nın yanı sıra Sovyet Rus basınında da deklarasyon ile ilgili olarak memnuniyet belirten haberlere yer verilmiştir.

1.7. Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna Tepkiler

1.7.1. Mihver Devletlerinin Tepkisi

Türk-İngiliz deklarasyonunun imzalanması, Almanya ve özellikle İtalya'da acı tepkiler uyandırmıştır. Almanya için Türkiye hem Boğazlara sahip olması, hem de Ortadoğu yolu üzerinde bulunması gibi nedenlerle çok büyük önem taşımıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin beklenen savaştaki önemini bilen Alman Hükümeti, Türkiye'yi yaklaşan savaşta hiç değilse tarafsız tutmak endişesini taşımıştır. Bahse konu deklarasyon, Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye üzerinde tehditte bile bulunmuştur.[96] Almanya, Balkan ülkelerini de kışkırtarak, deklarasyonun Altıncı maddesini, Türk-Fransız deklarasyonuna koymaması için Türkiye'ye baskı yapmıştır.[97] Bunun yanı sıra 25 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan Ticaret Antlaşması kapsamında Türk dış ticaretinin yaklaşık yarısı Almanya ile yapıldığından Almanya'nın elindeki en büyük koz Türkiye ile yaptığı ticari ilişkiler olmuştur. 16 Ocak 1939'da Türkiye'ye açılan 150 milyon Marklık kredi de Türkiye'yi Almanya'ya politik bakımdan bağlı tutmak amacını taşımıştır. Türk-İngiliz yakınlaşmasından rahatsız olan Alman Hükümeti, bunu koz olarak kullanmıştır. Nitekim Almanya, Türkiye'nin yaptığı ihracatı keseceğini ve her türlü ekonomik

96 Armaoğlu, a.g.e, 356

97 Bir sonraki bölümde görüleceği üzerine Yugoslavya, Romanya ve Almanya'nın baskısı üzerine, İngiliz Hükümeti, 6. maddeyi 19 Ekim 1939'da imzalanan nihai anlaşmaya koymamıştır.

ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek, Türkiye'ye psikolojik baskıda bulunmaya devam etmiştir.[98]

İşte bu koşullar içerisinde Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken Almanya da Ankara Büyükelçiliğine eski başbakanlarından Franz von Papen'i atamıştır.[99] Alman Büyükelçisi von Papen, Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak ya da en azından büyük bir savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak ve böylece İngiltere ile görüşmelerin bir ittifak ile sonuçlanmasına engel olmak amacı ile 27 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya gelmiştir.[100] Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ile Papen arasında yapılan görüşmelerde, Papen, Alman Hükümeti adına, köklü Alman-Türk dostluğuna dayanarak, Türkiye'nin tam bir tarafsızlık içinde kalmasında ısrar etmiştir. Saracoğlu'nu, Almanya'nın Türkiye'den ekonomik işbirliğini sürdürmekten başka bir şey istemediğine ikna etmeye çalışmıştır. Bundan başka Papen, Türkiye-İngiltere-Sovyet Rusya arasında bir anlaşma imzalanmasının Almanya'nın "kuşatılması" anlamına geleceğini, böyle bir şeyin Hitler'i kızdıracağını ve

98 Türkiye üzerinde iktisadî ve siyasi genişleme politikası uygulamaya çalışan Alman Hükümeti, 1938 yılı Türk-İngiliz kredi anlaşmasından tedirgin olmuştur. İngiliz kredisinden rahatsızlık duyan Almanya ile 16 Ocak 1939'da bir kredi anlaşması (150 milyon Alman Markı) imzalamasına rağmen, aynı yıl içinde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile "Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalaması nedeniyle bu kredi Almanya tarafından iptal edilmiştir.(Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* ,TTK Basımevi, Ankara, 1991,s.238); Jivkova, a.g.e, 228)

99 Almanya, İngiltere'nin Almanya-Polonya ihtilafında Polonya'yı tuttuğunu, Romanya ve Yunanistan'a garanti verdiğini görünce 28 Nisan 1939'da İngiltere ile 1935 yılında yapılmış olan Londra Deniz Antlaşması'nı ve Ocak 1934 tarihli Polonya-Almanya Saldırmazlık Paktı'nı feshettiğini ilan etmiştir.(Rıfkı Salim Burçak. *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin Durumu, İstanbul, 1946,75)

100 Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:558, 1987, s.139; Türkkaya Ataöv, *Turkish Foreign Policy 1939-1945*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965,s.19

"çileden çıkaracak" bir duruma getireceğini ifade etmiştir. [101] Papen, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile de görüşmede bulunmuştur. Bahse konu görüşmede İnönü, İtalya'nın saldırgan politikasından duyduğu endişeyi dile getirmiş ve İtalya'nın saldırısını Almanya'nın destekleyip, desteklemeyeceğini öğrenmek istemiştir.[102] Papen ise Almanya'nın hiçbir şekilde Balkanlarda ve Akdeniz'de savaşa girmeyeceğini ileri sürmüştür.

Alman Büyükelçisi Papen, tüm çabasını bu ara antlaşmanın kesin antlaşmaya dönüşmesini önlemek, ya da böyle bir antlaşmanın koşullarını Almanya için daha az zararlı kılmak üzerine harcamıştır.[103] Ancak Papen, Türkiye'nin batılılara bağlanmasını önleme görevinde ne yazık ki başarı kazanamamıştır. Bahse konu deklarasyonun imzalanması, Alman basınında da sert bir tepkiye ve saldırılara yol açmıştır.

Mihver devletlerinden İtalya'nın tepkisi ise Almanya'dan çok daha sert olmuştur.[104] İtalyan Hükümeti, Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Ankara'ya bir baskı yapmaktan ziyade, daha çok İngiltere'yi sıkıştırmaya çalışmıştır. Nitekim Mayıs ayı sonlarında Mussolini, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorraine aracılığı ile Türk-İngiliz Deklarasyonu konusunda aydınlatılmayı istemiştir. İngiliz yetkilileri, 9 Haziran 1939'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya bilgi vererek, deklarasyonun Balkanlarda Balkan Paktı gibi güven ortamına yardımcı olacağını ve Türkiye'nin Akdeniz'de güvenliğini artıracağını belirtmiş, Ciano ise deklarasyonu, Mihver Devletleri için "düşmanca" bulduğunu bildirmiştir. Diğer taraftan İtalya, Yugoslav Hükümetine, "Balkan Paktı'ndan çekilmeniz zamanı

101 Ataöv,a.g.e, s.20
102 Jivkova,a.g.e, s.215
103 Soysal, a.g.e, s.389
104 NA, FO. 23743/ R 4101/661/67 (The Italian Press Comment on Anglo-Turkish Agreement, dated 13 May 1939)

geldi" diyerek, kışkırtmada bile bulunmuştur.[105] On iki ada açısından da Türk-İngiliz yakınlaşması İtalya'yı endişelendirmiştir. Bu sebeple İtalya, Türk-İngiliz ittifakını "kuşatma politikası (encirclement policy)" olarak adlandırmıştır.[106] Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun ilan edilmesinden on gün sonra Almanya ile İtalya arasında 22 Mayıs 1939'da Çelik Pakt imzalanmıştır. Bahse konu pakt, Berlin-Roma Mihverini savaşa yönelten bir bağıt niteliği taşımıştır.[107]

1.7.2. Balkan Devletlerinin Tepkileri

Balkan Devletlerine gelince Türk Hükümeti, Türk-İngiliz görüşmeleri ve hazırlanan deklarasyon üzerinde önce Balkan Paktı üyeleri olan Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya arkasından da Bulgaristan ve Sadâbat Paktı Devletlerine (Irak, İran, Afganistan) bilgi vermiştir.[108] Bulgaristan, Türk-İngiliz Deklarasyonu'ndan kuşkusuz tedirgin olmuştur. Çünkü, İngiltere'nin (ve Fransa'nın) 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya güvence vermesinden sonra, Türkiye ile de bir ittifak içine girmesi, Balkanlarda statükocu devletleri güçlendirmiştir. Her ne kadar Türk-Bulgar ilişkileri iyi olsa da Bulgarlar, Romanya'da Güney Dobruca ve Yunanistan'da Ege kıyıları üzerindeki emellerinden vazgeçmemişlerdir. Bulgarlar, Mihver Devletleri ile sıkı ilişkiler sürdürmeye, zaman ve fırsat kollamaya devam etmişlerdir. Deklarasyon, Romanya'da genel anlamda memnuniyet uyandırmışsa da

105 Soysal, 1939 İttifak Antlaşması, s.391

106 NA, FO. 23743/ R 4101/661/67

107 Ataöv,a.g.e, ss.34-35

108 İngiltere'nin deklarasyonu imzalamakla güttüğü başka bir önemli amaç da, Balkan Yarımadası'nda sarsılan mevzilerini güçlendirmekti. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen 6 Mayıs 1939'da Dışişleri Bakanlığına Türk hükümetinin yapılmakta olan İngiliz-Türk görüşmeleri konusunda Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'a bilgi verdiğini bildirmiştir. 7 Mayıs 1939'da Yugoslavya Hükümetine ikinci kez ayrıntılı bilgi verilmiştir. (Jivkova, a.g.e, s.222)

Romen ve Yugoslav Hükümetleri, Alman ve İtalyan korkusundan deklarasyonun Balkanlarla ilgili Altıncı maddesine karşı olmuşlardır. Türkiye'den bu maddenin son ve kesin anlaşma metnine konulmamasını ısrarla talep etmişlerdir. Türkiye, Romanya'nın ve Yugoslavya'nın bu tavırlarına cevaben; "*deklarasyonda ifade edilen Balkanlarda dayanışmayı artırma isteğinin, Balkan ülkelerinden hiç birinin bağımsızlığını zedelemeyeceğini ve Balkan Antantının ruhuna ters düşmeyeceğini*", belirtmiştir. Türk Hükümeti, bu maddenin, antant yararına ve bunun güçlendirilmesine katkıda bulunacağı için üstlendiğini vurgulamıştır. [109]

Bir Bulgar saldırısına karşı ise Türkiye'nin, Balkan Paktı çerçevesinde, zaten bir yükümlülüğü bulunmuştur. 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Deklarasyonu, Balkanların güvenliği ile ilgili açık bir yükümlülük getirmemiş olsa da, bu durum daha sonra 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması ile netlik kazanmıştır.

Yunanistan da İtalya'dan (Arnavutluk üzerinden) ya da Almanya'dan (kuzeyden Yugoslavya üzerinden) gelebilecek bir saldırı tehlikesine karşı 13 Nisan 1939 tarihli İngiliz-Fransız güvencesine sahip bulunmuştur. Yine Yunanistan'a yapılabilecek bu saldırılara karşı Türkiye'nin, 1933 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve 1934 Balkan Antantı çerçevesinde yükümlülüğü bulunmuştur. 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Deklarasyonunun 3.maddesinde Akdeniz bölgesinde savaşa neden olacak bir saldırı-ki burada bir İtalyan saldırısı öngörülmüştür- Türkiye ile İngiltere arasında yardımlaşma olacağına göre, Yunanistan'a bir İtalyan saldırısına karşı da Türkiye'nin yardımı söz konusu olmuştur. Denilebilir ki, bu husus bile Mihver tepkilerinden çekindiği için Yunanistan'da büyük memnuniyet uyandırmamıştır.[110]

109 Jivkova, a.g.e, 225

110 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı,392

Yugoslavya ise bahse konu deklarasyondan memnuniyetten çok, sıkıntı duymuştur. Yugoslavya, henüz deklarasyon imzalanmadan önce, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma kararına sert bir tepki göstermiştir.[111] Yugoslavya 1937 yılının Ocak ayında Bulgaristan ile bir "Dostluk" ve aynı yılın Mart ayında da İtalya ile bir "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzaladığından dolayı Balkan Paktı ile bağlarını zayıflatmış, 1938'te Almanya ile, 1939 Nisanı'nda da İtalya ile komşu olunca, onların siyasi ve ekonomik baskısı altına girmiştir. Bu durumda Yugoslavya, müttefiki Fransa'nın etkisinden uzaklaşmış, tarafsızlık siyasetine yönelmiştir. Bu hava içinde Yugoslav Hükümeti, bir Türk İngiliz Deklarasyonunun imzalandığını öğrenince doğal olarak telaşa düşmüştür. Nitekim Yugoslavya Dışişleri Bakanı Markoviç, ne İtalyan Hükümetinin, ne de Alman Hükümetinin gerek Yugoslavya ile gerekse de Balkan Antantı ile bir sorununun olmadığını dile getirmiştir.[112] Zaman içinde Yugoslavya Balkan Antantından çekilmekten kaçınmış, ancak aynı zamanda Mihveri kollayarak, Büyük Devletler blokları arasında tarafsız bir tutum izlemeyi yeğlemiştir.

1.8. Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun İmzalanması

Avrupa'da Mihverin tehdidi artarken, Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına artık razı olup, Türkiye ile bir an önce ittifak içine girmek istemiştir. Romanya, Yugoslavya ve Mihver devletlerin aralıksız baskısına karşın, Fransız-Türk görüşmeleri zor da olsa ilerlemeye devam etmiştir. Türkiye, Fransa ile aynı içerikli bir deklarasyonu, ancak Haziran ayı sonunda imzalayabilmiştir. Bu gecikmenin en önemli nedeni, Hatay sorunundan

111 Jivkova, a.g.e, 225

112 *NA, FO. 23743/ R-4036/661/67* (Axis relations with Balkan States, dated 13 May 1939)

kaynaklanmıştır. Hatay Devleti, 4 Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasını müteakiben 2 Eylül 1938'te kurulmuştur.[113]Daha öncede belirtildiği üzere Türkiye ile Batılılar arasında bir ittifak yapılması yolunda ilk somut girişim, 1938 Eylül ayında Fransa'dan gelmiştir.[114] Ancak Türkiye ile Fransa arasında Hatay ile ilgili sorunlar tam olarak çözüme kavuşturulmadığı için Türkiye bu girişime sıcak bakmamıştır.

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya iten bir olgu olmuştur. 1 Mayıs 1939'da Fransa'nın Yakındoğu Kuvvetleri Komutanı General Weygand'ın Ankara'ya gelip, Doğu Akdeniz ve Balkanların savunulması konusunda görüşmelerde bulunması, işlerin ciddi bir aşamaya ulaştığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. General Weygand Paris'e döndüğünde, Türkiye ile bir an önce anlaşmak gerektiğini Fransız Hükümetine anlatmıştır. Bu esnada, 1939 Nisan ayı ortalarında Ankara'da Saracoğlu ile İngiltere Büyükelçisi arasında başlayan Türk-İngiliz İttifakı görüşmeleri hızla ilerlemeye başlamıştır. Türkiye, Hatay sorunu üzerinde bir anlaşma olmadıkça, Fransa'nın bu görüşmelere katılmasını istememiştir. Ancak aynı zamanda özellikle İngiltere tarafından, görüşmelerden Fransa'ya da bilgi verilmiştir.[115] Yine İngiltere yaklaşan savaş nedeniyle Fransa'ya telkinde bulunarak, Hatay'ı Türkiye'ye bırakmasını önermiştir. Özellikle de İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile, Üçlü ittifak yolu üzerinde, 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyon yayınlanmasından sonra, Fransa da bir an önce Türkiye ile anlaşma gereksinimini

113 Yedi maddeden oluşan Türk-Fransız Dostluk Antlaşması, 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Henry Ponsot arasında imzalanmıştır. (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No:30 1000, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11.)*

114 *NA, FO.3717/ 21929/ E-5758*

115 Soysal, Hatay Sorunu..., s. 101

duymuştur. Fransa bu deklarasyonu benimsemiş bulunduğundan, artık Fransa Hükümeti, Hatay konusunda Türkiye'nin kabul etmeyeceği hemen hemen tüm önerilerinden vazgeçmiştir.

İngiltere'nin de ısrarı ile Fransa, Hatay sorununun Türkiye'nin istediği gibi çözümüne razı olmuştur. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başlamış ve altı gün kadar sürmüştür.[116] Bu esnada Almanya ve Balkan ülkeleri, Altıncı maddeyi Türk-Fransız Deklarasyonuna koymaması için Türkiye'ye baskı yapmışlardır. Alman Büyükelçisi Papen, aksi halde Almanya'nın Türkiye'ye ihracatı keseceğini ve her türlü ekonomik ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek tehditte bulunmuştur. Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko da, Haziran ayı başında Türkiye'ye gelerek, Altıncı Maddenin imzalanacak olan kesin ve kalıcı antlaşma metnine konulmaması için baskı yapmıştır. Tüm baskılara rağmen Türk-Fransız görüşmeleri ilerlemeye devam etmiştir. [117]

Hatay için görüşmeler, Ankara'da Büyükelçi Massigli ile Dışişleri Bakanı Saracoğlu ve Genel Sekreter Menemencioğlu arasında sonuçlandırılmıştır. Bu kapsamda 23 Haziran 1939'da Ankara'da "Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesinlikle çözümüne ilişkin Antlaşma" imzalanırken, Paris'te de Fransa Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz arasında Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu imzalanmıştır.[118] Türkiye ile Fransa arasında imzalanan deklarasyon, Türkiye-İngiltere deklarasyonunda yer alan hükümlerin aynının

116 *NA, FO.371/23295*

117 Jivkova, a.g.e, s.229

118 *NA,FO.371/21929/E-4552/1142/44;Ayın Tarihi*, "Türk-Fransız Müşterek Beyannamesi ve Dr. Refik Saydam'ın Meclisteki Beyanatı, No:67,23 Haziran 1939,s.89

Fransa'ya uyarlanmış şeklini kapsamıştır.[119] Bu suretle, Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun imzalanması ile kesin ittifak antlaşması için yürütülen Türkiye ve İngiltere arasındaki görüşmelere, Temmuz ayından itibaren Fransa'da katılmıştır.

1.9. Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonları Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Avrupa güç dengesinin kesin sınırlarla bozulduğu, ikinci bir büyük savaşa hızla gidilmeye başlanılan 1939 yılı başından itibaren Türkiye, diplomatik tavrını ve yönünü belirginleştirmeye başlamıştır. Saldırgan ve yayılmacı bir politikayı daha 1938 yılından itibaren yürürlüğe koyan Mihver bloğu ülkeleri

119 Deklarasyon metni aşağıda verildiği gibidir;

1.Türkiye ve Fransa Hükümetleri, birbirleriyle sıkı istişarelerde bulunmuşlardır. Aralarında geçen ve bugün de sürdürülmekte olan görüşmeler, her zaman olduğu üzere, görüş birliğini ortaya koymuştur.

2.İki Devletin, kendi ulusal güvenlikleri yararına olarak, karşılıklı taahhütleri içerecek uzun süreli kesin bir antlaşma imzalamaları kararlaştırılmıştır.

3.Bu kesin antlaşmanın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Fransa Hükümeti, ortaya çıkacak bir saldırı eyleminin Akdeniz bölgesinde bir savaşa neden olması durumunda birbirleriyle edimsel biçimde işbirliği yapmaya ve ellerinden gelen tüm yardım ve desteği (aide et assistance) birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını açıklamışlardır.

4. Gerek bu deklarasyon ve gerekse öngörülen antlaşma hiçbir ülkeye karşı yöneltilmiş olmayıp, gerektiğinde Türkiye'ye ve Fransa 'ya karşılıklı bir yardım ve destek sağlamayı amaçlamaktadır.

5. Kesin antlaşmanın yapılmasından önce, karşılıklı yükümlerin işlerlik kazanmasını gerektirecek koşulların daha açık biçimde belirlenmesi ve kimi sorunların daha derin bir inceleme gerektirdiği her iki hükümetçe kabul edilmektedir. Bu inceleme şu sırada sürdürülmektedir.

6. İki Hükümet, Balkanlarda güvenliğin sağlanması gereğini de kabul ederler ve bu amaca en kısa zamanda ulaşmak üzere görüşmelerde bulunmaktadırlar.

7.Şurası da kararlaştırılmıştır ki, yukarıda açıklanan hükümler, iki hükümetten her birinin, barışın güçlendirilmesindeki genel yararın gereği olarak, başka hükümetlerle anlaşmalar bağıtlamasını engellemez."

Deklarasyon metni için bkz, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 6,C.3, Otuzuncu Oturum, (23.6.1939), s.317-318.

ve özellikle İtalya'nın Balkanlara yönelik hareketlerini genişletmesi, Türkiye'yi bu bloğa karşı önlemler almaya sevk etmiştir.

Türkiye'yi Avrupa'daki karışıklıklar karşısında Lozan'dan bu yana takip etmiş olduğu tarafsızlık politikasından uzaklaştıran ve Türk dış politikasına kesin yön verdiren olay, 1939 Nisan ayında İtalya tarafından Arnavutluk'un işgali olmuştur. Bu işgal karşısında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kendisini "bir ulusal güvenlik sorunu" karşısında hissetmiş ve artık tarafsızlıkta devama imkân kalmadığına kanaat getirmiştir. Başbakan Refik Saydam 12 Mayıs 1939 tarihinde Büyük Millet Meclis'inde yaptığı konuşmada ortak deklarasyonun imzalanması ile ilgili olarak; "*Memleketimizi yarının tehlikeli hadisatından mümkün mertebe uzak bulundurmak ve Avrupa ve bütün dünyada baş gösteren ihtilâflar önünde barışçı siyasetimizin samimi bir tezahürü olan tarafsızlığı korumak, Cumhuriyet Hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisenin Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin millî hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendisini ciddî bir millî emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyetini tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın kayıtsız (aldırış etmeyen) ve tarafsız bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır,*" diyerek, Türkiye'nin Arnavutluk'un işgali üzerine tarafsızlıktan ayrıldığını ve ittifaklar siyasetine döndüğü açıklamasını yapmıştır.[120]

Başbakan Saracoğlu da Türk siyasetindeki bu köklü değişikliğin bu tarihte vuku bulduğunu söylemiş, Arnavutluk olayına vurgu yaparak, "*bu andan itibarendir ki Cumhuriyet Hükümetinin, barışçı siyasetinin gereği olan tarafsızlıktan ayrılarak, taarruza karşı koymak için barış uğrunda Batılı devletler ile işbirliğine karar verdiğini*" açıklamıştır. [121]

120 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem:6, C.3,11.Oturum, (12.5.1939)

121 Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s.355

Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi Barış Cephesine bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlanmıştır. 12 Mayıs 1939 ve 23 Haziran 1939 tarihli Türk-İngiliz ve Türk-Fransız Deklarasyonları,1939 yılının bahar ayında İtalya ve Almanya'nın Akdeniz ve Balkanlarda yaratıkları tehlikeyi göz önünde tutarak, bir yandan Türkiye ile İngiltere ve Fransa'nın savunma gereksinimlerini karşılamak, diğer taraftan Balkanların güvenliğini, özellikle Yunanistan ve Romanya'nın korunmasını sağlamak, ancak bu yüzden Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesi olasılığını da önlemek gibi karmaşık sorunlara çözüm getirmeyi amaçlamıştır.

Bahse konu bildirilerde, ilgili hükümetlerin Akdeniz'deki güvenliklerini sarsacak bir tehlike karşısında işbirliği yapabilmeleri için bir antlaşmaya varmaları gereğine değinilmiştir.[122] Bundan sonra, 19 Ekim 1939'da üç devlet arasında imzalanan "Karşılıklı Yardım Antlaşması" ile Türkiye, Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliği yapmayı prensip itibariyle kabul etmiştir. Bu suretle, İngiltere'nin kurmaya çalıştığı büyük barış bloğunun güney doğu halkası meydana gelmiştir. Şimdi sıra bu bloğa Sovyet Rusya'nın da dahil olmasını sağlamaya gelmiştir.

Netice itibariyle Türkiye, 12 Mayıs ve 23 Haziran 1939 tarihli deklarasyonlar ile yaklaşan dünya harbi arifesinde kendisini emniyete altına almaya çalışmıştır. Bu suretle Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu'nun imzalandığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere, geçerlilik kazanmış, 19 Ekim 1939 tarihli İttifak Antlaşması ile de üçlü bir biçime girerek, geçerliliğini sürdürmüştür.

122 13 Mayıs ve 24 Haziran 1939 tarihli Ulus Gazetesi

2.BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAK ANTLAŞMASI

2.1. Üçlü Antlaşma Taslağının Hazırlanması

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz ortak deklarasyonunun imzalanmasından sonra İngiliz Hükümeti, imzalanacak tek tek kesin antlaşmanın maddelerine ilişkin yükümlerin aydınlatılması amacıyla Türk Hükümeti ile görüşmelerini sürdürmüştür. Bu dönemde Türk ve İngiliz Hükümetleri, daha önce anlaştıkları üzere, geçici antlaşma hazırlığına başlamışlardır. Öncelikle Akdeniz bölgesindeki savaş durumu konusunda iki hükümet anlaştığına ve buna ilişkin olarak, geçici nitelikte de olsa, karşılıklı yükümlülükler deklarasyonun Üçüncü maddesi ile yürürlüğe konulduğuna göre, her şeyden önce deklarasyonun Altıncı maddesinde sözü geçen Balkanların güvenliği ile ilgili bir formül üzerinde görüşmeleri gerekmiştir. İngiltere Hükümeti, deklarasyondaki Altıncı madde uyarınca, Türk Hükümeti'nin "Balkanlarda güvenliğin sağlanması" için ne gibi somut yükümlülükler altına gireceğini öğrenmek istemiş, ardından da Türkiye'nin Yunanistan ve Romanya konusunda İngiliz garantilerine benzer garantiler üstlenmesini talep etmiştir.[123] Türk Hükümeti ise sorunun o denli basit olmadığını, Türkiye'nin kendi güvenlik sorunları da bulunduğunu ileri sürmüştür.

123 Bahse konu deklarasyonun Altıncı maddesi şu hükmü içermektedir: "*İki Hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanması gereğini kabul ederler ve bu amaca en kısa zamanda ulaşmak üzere görüşme içinde bulunmaktadırlar.*";Jivkova, a.g.e, s.230

Durum böyle iken, 1 Haziran 1939 günü İngiliz Büyükelçisi Hugessen, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na geçici antlaşma tasarısını sunmuştur. Tasarıda, Yunanistan ve Romanya'ya 13 Nisan 1939'da verilen güvencelere ve 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Deklarasyonuna değinildikten sonra, bahse konu tasarının Birinci maddesinde, deklarasyon uyarınca İngiltere gibi Türkiye'nin de Yunanistan'a bir saldırı durumunda yardım yapacağı; İngiltere ve Fransa'nın Romanya'nın yardımına koştuklarında Türkiye'nin de bu yardıma katılacağı, taslak antlaşmanın Üçüncü Maddesinde Türkiye ile İngiltere arasındaki yardım ve desteğin nasıl olacağının uzmanlarca saptanacağı belirtilmiştir.

Türk Hükümeti, İngiliz tasarısını incelediği sırada Romanya Dışişleri Bakanı Gafencu,1939 Haziran ayı ortalarına doğru Ankara'ya gelmiştir. Gafencu, 12 Haziran 1939'da İngiliz Büyükelçiliğinde yapılan görüşmede; "*Türkiye'nin İngiltere ve Fransa tarafından Romanya'ya verilen güvencelere yardımcı olmasını istemekle birlikte, Deklarasyonun Altıncı maddesinin ittifak antlaşmasına konulduğu takdirde, kesin yükümlerin gerginliği artırabileceği, Yugoslavya'nın Balkan Antantından ayrılarak, Macaristan ve İtalya ile ittifaka girebileceği,*" kanısında bulunmuştur.[124] Bu suretle Gafenko, bu garantilerin gizli tutulmasını önermiş ve kesin antlaşmada Romanya'ya ilişkin Türk garantilerinden söz edilmemesini istemiştir. Nitekim Yugoslavya, Romanya ve Mihver Devletlerinin de baskısı altında İngiliz Hükümeti, 19 Haziran 1939'da Altıncı Maddeyi kesin antlaşma metnine koymaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır.[125]

Bahse konu görüşmeler devam ederken Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, İngiliz geçici antlaşma tasarısına, 23 Haziran 1939'da Türk Hükümeti'nin yanıtını yazılı olarak

124 Ataöv, a.g.e, s.36

125 Jivkova, a.g.e, s.230

bildirmiştir. Bahse konu yazıda, İngiltere (Fransa ile) Yunanistan ve Romanya'ya verdiği güvenceler için savaşa girdiğinde, Türkiye'nin ona elinden gelen yardımı yapacağı ilk kez kabul edilmiştir. Buna karşılık deklarasyondan farklı olarak Türk Hükümeti, "Türk topraklarını tehdit edecek veya Türkiye tarafından kendi toprakları için tehlike olarak nitelenen bir savaşa yol açabilecek bir saldırı hareketi" halinde, İngiltere ve Fransa'nın yardımını talep etmiştir.[126] Bu istek, İtalya'nın tarafsız kalacağı ve İngiliz garantilerinin yürürlüğe girmeyeceği bir savaş halinde, Türkiye'nin kendi güvenliğini garanti altına almak istemesinden kaynaklanmıştır. Örneğin, Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye saldırması ya da Almanya'nın Yugoslavya'ya saldırısı durumunda, Türkiye'nin güvenliği tehdit altına girebileceğinden bu gibi durumlarda, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yardımda bulunması öngörülmüştür. Bahse konu Türk önerisi, İngiliz kabinesinde ve Dışişleri Bakanlığı ile Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği arasında hararetli tartışmalara ve görüş alışverişlerine konu olmuştur. Neticede görüşmelerin bir an önce sonuçlandırılması amacıyla Türkiye'nin önerisini, bütünüyle ve kayıtsız-şartsız kabul etmeye razı olan Fransa'dan farklı olarak, İngiltere, öneriyi bu biçimiyle kabule yanaşmamıştır.[127] İngiliz Hükümeti, Bulgaristan'dan gelecek bir tehdide veya Bulgaristan ya da Yugoslavya üzerinden yapılacak bir Alman saldırısına karşı Türkiye'ye garanti vermeyi kabul etmiştir.[128] Ancak Türkiye'nin kendi toprakları için tehlike sayabileceği Yugoslavya'ya karşı bir Alman saldırısı halinde garanti vermek istememiştir.

126 NA, FO.371/23745/217 (Cabinet Comittee, July 29,1939)

127 NA, FO, 371/23745 R6269/551/ 67, (Anglo-Turkish Negotiations, August 5, 1939)

128 Jivkova, a.g.e,s.236

Sorunun 29 Temmuz 1939 günü İngiliz kabinesinde görüşülmesi sırasında, sadece bir Avrupa devletinden gelecek tehlikenin söz konusu olabileceği belirtilmiştir. İngiltere, bu suretle Türk önerisinin kapsamını sınırlamak, İran, Irak veya Suriye tarafından yaratılacak bir tehlike karşısında Türkiye'ye garantiler verme olanağını tamamıyla ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.[129]

23 Haziran 1939 tarihli Türk önerisi üzerine İngiliz Hükümeti, 29 Haziran 1939'da Paris ile temasa geçerek, Türkiye'nin Romanya ve Yunanistan'a yardıma katılma kararını sevinçle bildirdikten sonra, Türkiye'ye karşı olası saldırı karşısında, İngiltere ve Fransa'nın ona yapacağı yardım konusunda şu düşünceleri ileri sürmüştür;[130] *"Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin, Irak ve İran'ın saldırı olasılıkları kuşkusuz bizi ilgilendirmez; Bulgaristan'ın saldırısında da yardım gerekmez, çünkü Balkan Paktı var. Zaten Bulgaristan'ı tedirgin etmemeliyiz. Geriye Mihver Devletleri kalır. Doğrudan bir saldırı durumunda yardım isteğine gelince, bu Balkan Paktı'nın diğer üyelerinden birine saldırı demektir ki, Yunanistan ve Romanya için güvenceler zaten var olduğuna göre, Yugoslavya'ya bir saldırıyı Türkiye'nin kendi güvenliği için tehlikeli görmesi söz konusudur. Böyle olunca biz Balkan Paktı'na güvence vermek gibi özellikle Yugoslavya'yı korkutan, hatta onu Pakttan çıkmaya sürükleyebilecek bir durum yaratmış oluruz."*

23 Haziran 1939 tarihinde Türk-Fransız ortak deklarasyonunun imzalanmasından sonra Fransa, Temmuz ayı başlarında Türk-İngiliz görüşmelerine katılıp, bu görüşmelerin bundan böyle üçlü gerçekleştirilmesini talep etmiştir. Bu istek taraflarca kabul edilmiştir. Bu kapsamda 8 Temmuz 1939'da Fransız Hükümeti, 23 Haziran 1939 tarihli Türk önerilerinin, küçük ve biçimsel birkaç değişiklik yapıldıktan sonra uygun duruma

129 NA, FO, 371/23745 R6269/551/ 67, (Anglo-Turkish Negotiations, August 5, 1939)

130 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.395

geleceğini Londra'ya bildirmiştir.[131] Bu esnada Türk Hükümeti, İngiltere'den alması gereken mali ve askeri yardım konusu netliğe kavuşturulmadan, nihai antlaşmanın imzalanmasına yanaşmayacağını açıkça belli etmiştir. Bu aşamada Türkiye'ye yapılması planlanan askeri ve mali yardım görüşmeleri hız kazanmıştır. [132]

2.2. Üçlü İttifak Antlaşması Öncesi Türkiye ile Askeri ve Mali Yardım Görüşmeleri

Deklarasyonun ilan edilmesinden sonra İngiltere ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak askeri ve mali yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konuda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken, General Kazım Orbay da Londra'da silah alımı konusundaki temaslarını sürdürmüştür. 18 Ekim 1939'da İngiltere'nin Doğu Orduları Komutanı Orgeneral Wawel ile Fransa'nın Doğu Orduları Komutanı General Weygand konuyla ilgili görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmişlerdir.[133] Türk Hükümeti, gelen heyete Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde mali yardımının önemini, Alman iktisadi üstünlüğünden kurtulmanın bir gereği olarak sunmuştur. Türk Hükümeti, mali ve askeri yardım ile ilgili olarak somut İngiliz teklifleri alınmadıkça, Türkiye'nin görüşmeleri sürdürmeyeceğini İngiliz Büyükelçisine bildirmiştir. Türkiye'nin bu baskısı karşısında İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, 29 Haziran 1939 günü İngiliz

131 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 397

132 Ataöv, a.g.e, s.47

133 "Ankara'da Türk, İngiliz, Fransız Askerî Temasları", *Aym Tarihi*, Ekim 1939, S.71, s.122

Hükümeti'nin Türkiye'ye 10.000.000 lira tutarında kredi açacağını bildirmiştir.[134]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise,16-28 Temmuz 1939 tarihleri arasında Ankara'da Genelkurmay ile görüşmeler yapan Fransız Generali Huntiziger'ü 21 Temmuz 1939 günü Büyükelçi Massigli ile birlikte kabul ettiğinde Türkiye'ye yapılacak mali yardım konusunun önemine değinerek, bu hususu şöyle ifade etmiştir; *"Türkiye şimdi iki ay öncesine göre daha zayıf durumdadır. Çünkü, Türk-İngiliz görüşmelerinden önce Almanya'dan savaş gereçleri geliyordu ve bunları Türk mallarıyla ödüyorduk. Görüşmeler başlayınca Almanlar büyük topların teslimini durdurdu. İngiltere'den henüz bir şey gelmiyor."*

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu sözleri söylediği sırada General Kazım Orbay başkanlığındaki bir heyet savaş malzemeleri konusunda görüşmek üzere Londra'da bulunmuştur. Türk heyeti, İngiltere ile görüşmelere başlar başlamaz, yapılacak bir ittifak içinde Türkiye'nin üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilmesi için yeterince savaş malzemesine, ekonomisini güçlendirmek ve onu Almanya'nın etkisinden kurtarıp, Batılıların serbest dövizle yapılan ticaretine uydurabilmek üzere de, malî yardıma gereksinimi olduğunu açıklamıştır. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin bu talebini haklı görmek ve konuyu görüşmeyi kabul etmekle beraber, kendi malî zorluklarından söz etmiş, başka bir deyişle yapabilecekleri yardımın sınırlı olabileceğini bildirmiştir.[135] Diğer taraftan Almanya, Türk-İngiliz-Fransız Yardım Antlaşması'nın imzalanmasına engel olmak üzere Türkiye'ye zorlu bir politik ve ekonomik baskı yapmaya devam etmiştir. Almanya, Türkiye'nin askeri malzeme ile ilgili siparişlerini yerine getirmeyi reddetmiş ve bu ülkeye 150 milyon mark tutarında kredi verilmesini öngören antlaşmanın onaylanmasını

134 Jivkova, a.g.e, s.232
135 Jivkova,a.g.e, s.234

geciktirmiştir. Türk Hükümeti, yardım ile ilgili ilk ayrıntılı isteğini 14 Temmuz 1939'da İngiltere ve Fransa Büyükelçiliklerine verilen muhtırada şöyle açıklamıştır: [136]

1. Karşılığında savaş malzemesi temin etmek üzere 35 milyon Sterlinlik kredi. Silah, sanayi tesisi harcamaları da bu paradan yapılabilir. Silahların bir bölümünün Amerika Birleşik Devletleri, Belçika ve İsveç'te yapılması gerekecektir.

2. Türkiye'nin mali durumunu güçlendirmek üzere; 15 milyon Sterlinlik altın verilmesi ve bunun tütünle ödenmesinin kabulü.

3. Serbest döviz gereksinimini karşılamak ve ödemeler dengesini kurmak üzere, 10 milyon Sterlinlik kredi.

Türkiye, birinci ve üçüncü maddelerde söz konusu toplam 45 milyon Sterlinlik kredinin uzun vadeli olması ve 1938 Mayıs ayında İngiltere'nin açtığı kredinin (6 milyonu silah, 10 milyonu ticaret kredisi olarak 16 milyon Sterlin) koşullarının benzerinin (düşük faiz vb.) kabul edilmesi ile ilgili taleplerde bulunmuştur.

İngiliz ve Fransız hükümet yetkilileri, Türk Hükümetinin isteklerini olanakları ölçüsünde ortaklaşa karşılamak üzere hemen görüşmelere başlamışlardır. 1939 Ağustos ayı başlarında Paris'te yapılan görüşmelerde özellikle Fransa bu konunun bir an önce sonuçlandırılmasından yana olmuştur. Şöyle ki, Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Léger, 5 Ağustos 1939 tarihinde yapılan görüşmede İngiliz Büyükelçisi Campbell'e, *"Türkiye ile anlaşma işinde çabuk sonuca varmalıyız. Türkiye, Balkanlarda kilit mevkiindedir. Romanya ve Yunanistan'a verilen güvence de, Bulgaristan'ı sıkıştırmak da ona bağlıdır. Türkiye'ye vereceğimiz savaş gereçlerini öncelikle saptamalıyız"* diyerek, Türkiye'nin olası ittifaktaki önemini bir kez daha dile getirmiştir.[137]

136 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.398

137 NA, FO. 371/23745 / R 6271/661/ 67 (Bahse konu belge Ek'te sunulmuştur.)

8 Ağustos 1939'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Almanya'nın Türkiye'ye uçak teslimini de durduğunu İngiliz Büyükelçisine bildirmiştir. Bu esnada Türk Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Nazmi Keşmir ve heyeti, 1939 Ağustos ayı sonlarında Londra'da görüşmelere başlamıştır. Diğer taraftan Almanya ise, Ankara Büyükelçisi Papen'in aracılığıyla Türk Hükümetine, İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmaması yönünde güçlü bir ekonomik ve politik baskı yapmaya devam etmiştir. İngiliz arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, 1939 yaz ayları süresince İngiliz Hükümeti de, Türkiye'nin imzalamaya söz verdiği antlaşmayı müttefiklerle yapmaktan vazgeçebileceğinden devamlı bir endişe içinde bulunmuştur.[138] 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalanınca Türkiye'ye yapılacak askeri ve mali yardımlarla ilgili olarak İngiliz-Fransız görüşmeleri hızlandırılmıştır. Bu kapsamda Orgeneral Kazım Orbay başkanlığındaki heyet, 1 Kasım 1939 günü Birinci Deniz Lordu Winston Churchill ile görüşmelerde bulunmuştur. Görüşülen konulardan birisi de gerektiğinde Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülecek savaşın hazırlığı olmuştur. Bahse konu görüşmede Churchill; *"Olası bir Sovyet saldırısı durumunda Türkiye'nin isteği üzerine İngiliz donanması derhal Türkiye'nin yardımına gelecektir. Bu sebeple İzmir ve Kocaeli Körfezlerinin savunmalarının denizaltı ve uçakların sığınması için uygun duruma getirilmesi gerekmektedir. Bilahare Çanakkale ve Boğazlarında da uygun tedbirlerin alınması lüzumludur. İngiltere bu konuda teknik uzman heyet gönderebilir. Umarız Sovyet Rusya tarafsız kalır ve sizinle olan dostluğunu devam ettirir. Aksi takdirde Türkiye kendini tehlikede hissettiğinde, İngiltere yardıma hazır olacaktır,"* açıklamasını yapmıştır. [139]

138 Jivkova, a.g.e, s.246

139 NA, FO. 371/23295/ R 10103/7378/44 (13 November 1939, Meeting of War Committee).

İngiliz Büyükelçisi Hugessen, 15 Eylül 1939'da Türk Hükümetine istenilen yardımın olanaklar ölçüsünde karşılanacağını bildirmiştir.[140] Bu konuda Türk Hükümetinin çıkardığı mali güçlüklere karşın İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin siyasi ve askeri işbirliğine karşılık ödeyeceği bedele bakarak, ileri sürdüğü ekonomik isteklerin pek de büyük olmadığı görüşünü taşımıştır.[141] Konu, 19 Ekim 1939'da imzalanan Üçlü İttifak Antlaşmasına ekli Özel Anlaşma ile bir formüle bağlanmış ve bu anlaşma ile yürürlüğe girmiştir.[142] İmzalanan Özel Sözleşme kapsamında 1939 Aralık ayında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Londra'ya giderek ittifaktan doğan iktisadî ve malî konuları görüşmüştür.[143] Ancak İngiltere Hükümeti, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı, Türkiye'nin askerî ve ekonomik yardım isteklerini uzun bir süre karşılayamamıştır.

2.3. Üçlü Görüşmelerin Sürdürülmesi ve Antlaşmaların Parafe Edilmesi

İngiliz Hükümeti, 1 Ağustos 1939'da yaptığı kabine toplantısında Türk Hükümetinin, bir Avrupa gücünden gelecek saldırı hâlinde İngiltere ve Fransa'ya yardım etmesi konusunda karşılıklı yükümlerin altına girmeye ikna edilmesi yönünde karar almıştır.[144] Fakat aynı zamanda, Türkiye bu yükümleri kabullenemeyecek ve bu da görüşmelerin kesilmesine sebebiyet verecek olursa, İngiliz Hükümetinin karşılıklılık esasından vazgeçmesi

140 NA, FO.371/23747/235, (Cabinet Comittee on Foreign Policy, September 15, 1939).

141 Türkiye talep etmiş olduğu 35.000 Sterlin ile askerî malzeme yardımında bulunulacağına dair İngiliz Savaş Bakanlığının yazısı. NA, FO, 371/23862 / R 7784/7218/44 (Financial and economic assistance for Turkey, September 19, 1939)

142 *DBFP*, Vol.V, S.311, s.264

143 Esmer-Sander, a.g.e, s.144

144 NA, FO.371/23745/217, (Cabinet Comittee on Foreign Policy, August 1, 1939)

gerektiği belirtilmiştir. Türkiye'nin Balkanlarda kendisine saldırı ya da saldırı tehlikesi üzerine yardım isteğini Fransa'nın olumlu karşılamasını da hesaba katan İngiliz Hükümeti, hazırladığı yeni tasarı metnini, 4 Ağustos 1939'da Fransız Hükümetine göndermiştir. İmzalanacak antlaşmaya çok yaklaşmış olan bu metnin artık "Geçici Antlaşma" değil, doğrudan doğruya antlaşma tasarısı olması öngörülmüştür. Taslak tasarı metni ve Türkiye'nin isteği üzerine bu metinde yapılan değişiklikler şöyle özetlenebilir;[145]

1.Madde: Bir Avrupalı devletin Türkiye'ye taarruzda bulunması ihtimalini öngörmüştür. Akdeniz Bölgesinde İtalya'nın saldırısı durumu için Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının üçüncü maddesinin hükmünün antlaşmaya ikinci madde olarak girmesi öngörülmüştür. Akdeniz Bölgesi kapsamı içine Adriyatik ve Çanakkale Boğazı'nın girdiği noktasında da görüş birliğine varılmıştır.

2.Madde: Akdeniz'de çıkacak bir savaş öngörülerek düzenlenmiştir. Bir Avrupa devletinin Türkiye'ye ya da İngiltere ve Fransa'ya saldırısı durumları için karşılıklı taahhütler konulmuştur. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin, Mihver devletlerden birinin Bulgaristan üzerinden ya da denizden bir saldırısına uğraması durumunda İngiltere ve Fransa'nın ona her türlü yardım ve desteği sağlaması; buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın da bir Avrupa ülkesi ile (Almanya, İtalya) savaş durumunda olması hâlinde Türkiye'nin onlara yardım sağlaması öngörülmüştür. Bu karşılıklı olma ilkesinin bir gereği gibi düşünülmüştür. Maddenin ikinci bölümü, Ağustos ayı sonlarında geri çıkarılıp, yalnız Türkiye'ye saldırıya ilişkin olan kısmı kalmış, bu husus da bilahare antlaşmaya birinci madde olarak girmiştir. Bahse konu

145 NA, FO. 371/23745, R-6529 (Proposed Anglo-French Agreement with Turkey, August 17, 1939); Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.400

maddenin ikinci kısmı için ise Türkiye'ye daha az sorumluluk getiren yeni formül arayışına girilmiştir.

3.Madde: İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ile Romanya'ya verdiği güvencelere Türkiye'nin de katılması üzerinde anlaşmaya daha önce varılmıştır. Tasarıya geçen bu hüküm antlaşmaya üçüncü madde olarak, olduğu gibi girmiştir. Bu durumda Romanya gibi Yunanistan da (Akdeniz bölgesinde İtalyan saldırısından başka) Balkanlarda bir saldırıya (ki Alman saldırısı söz konusu oluyordu) karşı İngiltere ve Fransa ile birlikte Türkiye'nin güvencesine sahip olmuştur.

4. Madde: Tasarıda fiilen ortak eylemlere girmek üzere, üç devletin istişarelerde bulunması gereken durumlar şöyle öngörülmüştür:

a) Avrupa'da, Balkanlar dışında, İngiltere ve Fransa'nın güvence verdiği (Polonya gibi) ya da korumak istediği bir devlet için savaşa girdiklerinde,

b) Ya da yine bir Avrupa devleti (Almanya) tarafından bir başka devlete (Yugoslavya) saldırıya geçilmesini imzacı taraflardan birinin (Türkiye) kendisi için tehlikeli durum sayması hâlinde.

Bu suretle, Türkiye (a) durumunda kesin olmayan bir yükümlülük üstlenirken, (b) durumunda İngiltere ve Fransa'dan, Türkiye'nin Balkanlarda kendisi için tehlikeli saydığı bir durumda (Yugoslavya'ya saldırı) özdeş düzeyde bir vaat sağlamıştır ki, bu hükümler kesin antlaşma metnine Beşinci madde olarak girmiştir. Tüm bu durumlar, Avrupa'da ortaya çıkabilecek bir savaş için öngörülmüştür. Türkiye'nin komşuları İran, Irak ve Suriye'den ona yapılabilecek bir saldırının yükümlülük ortaya koymayacağı üzerine üç hükümet arasında görüş birliği sağlanmıştır.

5.Madde: Ortak deklarasyonların Dördüncü maddesinde yazılı olduğu üzere ittifakın hiçbir devlete karşı olmadığı hususunun kesin antlaşmaya Altıncı madde olarak girmesi öngörülmüştür.

6.Madde: Askerî işbirliği için kurmay görüşmeleri yapılacağı yolundaki hususları içermiştir. Bu madde antlaşmaya girmemiştir. Çünkü kurmay görüşmeleri, o arada Ankara'ya gelen Fransız Generalleri Weygand, Huntziger, İngiliz Generali Wawel ile Mareşal Fevzi Çakmak arasında zaten yapılmaya başlanmıştır. Bir savaşta nasıl bir askerî işbirliği içine girileceği konusunda vardıkları sonuçların, bilahare antlaşmaya eklenecek gizli sözleşmede yer alması öngörülmüştür.

7.Madde: Romanya'ya yapılacak yardımın Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği yolunda uygun bir formülün bulunmasını içermiştir. Bu konuya, antlaşmaya ekli iki sayılı protokolde Türkiye'nin istediği gibi, daha genel biçimde çözüm getirilmiştir.

8. Madde: Antlaşmanın geçerlilik süresinin beş yıl ile sınırlandırılmasını içermiştir.

Fransız Hükümeti, önerdiği birkaç ufak ve şekilsel değişiklikle İngiliz tasarısını benimsemiş ve Ankara'da İngiliz Büyükelçiliğiyle birlikte girişimde bulunması için 16 Ağustos 1939'da Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Massigli'ye bir rapor göndermiştir.[146] 16 Ağustos 1939'da taslak antlaşma metni, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na sunulmuştur. Türk Hükümeti taslak antlaşma metnini olumlu karşılamıştır. Saracoğlu, her şeyden önce metnin giriş kısmında Milletler Cemiyeti ilkelerine atıf yapılmasına gerek olmadığını ileri sürmüştür ki, bu kabul edilmiştir. Bundan başka tasarının ikinci maddesi (Mihverin İngiltere ve Fransa'ya saldırısı) için, Türkiye ile görüşmeler

146 NA, FO. 371/23745/ R-6529/661/57 (Proposed Anglo-French Agreement with Turkey, August 17, 1939)

yapılması ve Türkiye'nin böyle bir savaşta hiç değilse, müttefikleri için anlayışlı bir tarafsızlık gütmesi gibi bir yükümlülük kabul edilmiş ve bu husus antlaşmanın dördüncü maddesini teşkil etmiştir. Tasarının dördüncü maddesinde öngörülen ikinci durumda (Yugoslavya'ya saldırı) Türkiye, iki aşamalı yükümlülük olmasını (saldırı birinci çizgiye gelince danışma, ikinci çizgiye gelince yardım) istemiştir. Bu konuda Alman Kuvvetleri, Bulgar ya da Yunan sınırına ulaştığında, Türkiye'ye yardımın başlaması için anlaşmaya varılınca, bu hususun antlaşmaya ekli gizli bir protokole, özel bir hüküm olarak konulması kanaatine varılmıştır.[147]

Üçlü görüşmeler devam ederken Başbakan Refik Saydam, TBMM'nin 11 Eylül 1939'daki olağan toplantısında şu açıklamayı yapmıştır;[148] *"İngiltere ve Fransa ile belirli temellere dayalı ortak çıkarlarımız ve görüş birliğimiz vardır. Görüşmelerine başladığımız kesin antlaşmalarla ilgili temaslar son derece dostane bir hava içinde sürdürülmektedir."* Başbakan Refik Saydam, "Belirli temellere dayalı olarak ortak çıkarlardan" söz ederken, ülke çıkarlarının sınırsız olmadığını, Akdeniz ile Balkanlar bölgesi çerçevesi içinde kaldığını hatırlatmak istemiştir. Bu durumda İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'nın karşılıklılık ilkesine dayanması esas alınmıştır.[149]23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı haberi gelince, İngiltere ve Fransa, Türk Hükümeti ile bir an önce kesin antlaşma hazırlığı içine girmişlerdir. Antlaşmaya, İngiltere ve Fransa'dan herhangi bir devlet tarafından son verilirse, onun diğer iki imzacı devlet arasında yine yürürlükte kalması ve antlaşma süresinin Türk Hükümetinin isteği üzere tasarıdaki gibi beş yıl değil, on beş yıl yürürlükte

147 NA, FO. 371/23745/ R-6529 (Proposed Anglo-French Agreement with Turkey, August 17, 1939)

148 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VI, C.5,(11.IX.1939)

149 Jivkova, a.g.e, s.239

kalması hususuna 1939 Ağustos ayı sonunda karar verilmiştir.[150] Ayrıca, Avrupa'da büyük bir savaşın çıkmak üzere olduğu göz önünde tutularak, antlaşmanın imza günü yürürlüğe girmesinde de ortak karara varılmıştır. Bu husus, ekli I numaralı protokolde de yer almıştır. Bu arada Türk, İngiliz ve Fransız genelkurmayları tarafından antlaşmaya eklenecek gizli askeri sözleşmenin de hazırlıklarına başlanmıştır. Antlaşma metinleri hazır olunca, antlaşma ve ekleri, 28 Eylül 1939'da Ankara'da parafe edilmiştir. Üçlü Antlaşmanın parafe edilmesinden sonra İngiltere Hükümeti, Üçlü ittifakın bir an önce imzalanması yolundaki baskılarını artırmıştır. Ancak Türk Hükümeti, bu konuda temkinli davranıp, olayların gelişmesini gözlemlemeyi tercih etmiş ve özellikle de Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun Moskova ziyaretinin sonucu görülünceye değin antlaşmayı imzalamaktan kaçınmıştır.

2.4. Üçlü İttifak Antlaşması Öncesi Türk-Sovyet Görüşmeleri

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan 12 Mayıs ve 23 Haziran 1939 tarihli deklarasyonların bir ittifak antlaşmasına dönüştürülmesi yolundaki görüşmeler devam ederken, Sovyetler Birliği de aynı anda hem bu iki batılı devlet, hem de Almanya ile görüşmelerini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Sovyet Rusya, askerlerini Polonya topraklarından geçirme konusunda İngiltere ve Fransa'dan beklediği desteği göremeyince,

150 Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu, Ağustos ayı sonunda İngiliz elçisiyle yaptığı görüşmede, İngiliz-Fransız-Türk sözleşmesinin antlaşma biçiminde imzalanmasında ısrar etmiştir. Bunun nedeni, Batılı ülkelerin 1935 tarihli "Centilmenlik Anlaşması" gibi, bu sözleşmeyi de istedikleri zaman hükümsüz bırakabileceklerinden Türkiye'nin duyduğu endişedir. Bundan başka, Türk Hükümeti antlaşmanın sadece beş yıl için imzalanmasına razı olmadığını belirtmiş ve bu sürenin on beş yıla çıkarılmasını talep etmiştir.(Jivkova,a.g.e, s.237)

batılı devletlere olan güvenini kaybetmiş ve bu durum Sovyet Rusya'yı tamamen Almanya'ya döndürmüştür.

23 Ağustos 1939'da Sovyetlerin Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladığı haberi bütün dünyada bomba etkisi yaratmıştır.[151] Beklenmedik bu gelişme, Türk dış politikasının bütün hesaplarını alt üst etmiştir. Zira Moskova Hükümeti, bütün görüşmelerini gizlilik içerisinde yürütmüş, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmalarının yüklediği sorumlulukları da göz önüne almamıştır.[152] Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen, Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği ile hâlâ bir karşılıklı yardım pakt yapabileceğini ümit etmiştir. Ancak bu beklenmeyen antlaşmanın ardından muhtemel bir Türkiye-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Paktı'na, Sovyet tarafının bakış açısı ve istekleri de doğal olarak değişmiştir. Bu arada 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Sovyetler Birliğinin 17 Eylül 1939'da, Alman–Sovyet Paktı uyarınca Polonya'ya girmesi ve bu ülkeyi Almanya ile paylaşması Türkiye'de büyük kaygı ve endişe yaratmıştır.[153]

Sovyet Rus-Alman İttifakı üzerine Batılı Devletlerin Sovyet Rusya ile yaptıkları görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Bu durumda

151 Yücel Güçlü; "Turco-British Reapprochment On The Second World War", *Belleten*, S.65, (Nisan 2001), s.309

152 Üç yıl süreli imzalanan bu anlaşmaya göre, taraflardan birine, bir veya birkaç devlet tarafından yöneltilen bir askeri harekât halinde, diğeri taraf sız kalacak ve taraflardan hiçbiri, birbirlerine saldırmayacakları gibi, birbirleri aleyhine yönelen ittifak veya siyasal anlaşmalara katılmayacaklardı. Bu antlaşma 17 Aralık 1929'da iki yıl daha uzatılmış ve çeşitli yenilemelerle, 1945 Mart ayında Sovyet Rusya tarafından feshedilinceye kadar devam etmiştir. 1925 antlaşmasına ek olarak 1929'da tarafların karadan veya denizden komşu bulundukları devletlerle, birbirlerine danışmaksızın herhangi bir siyasal anlaşma yapmama esasını kabul etmişlerdir (Armaoğlu,a.g.e, s. 330).

153 Ataöv, a.g.e, s.23-24

Nazi lideri Hitler çok büyük bir siyasi başarı kazanmıştır. Daha öncede belirtildiği üzere, Sovyet Rus-Alman İttifakı, Türkiye için de acı bir sürpriz olmuştur. Alman-Sovyet yakınlaşması kuzeydeki emniyet sübabını ortadan kaldırdığı gibi, 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'yi, Almanya'nın müttefiki İtalya'nın karşısında âdeta yalnız bırakmıştır.[154]Türkiye, Sovyet Rusya'nın kendi siyasetini ve Balkan birliğini destekleyeceğine samimiyetle inanmış ve bu inançla, İngiltere ve Fransa'ya bağlanmıştır. Falih Rıfkı Atay, 27 Temmuz 1939 tarihli Ulus gazetesindeki yazısında; *"Sovyet Rusya, sulh cephesinin temel taşlarından birisidir. Onu bu cepheden başka yerde arayanlar boş yere yorulmuş olacaklar ve hayal sukutuna uğramaktan kurtulmayacaklardır. Türkiye, Batı devletlerine bağlanırken Sovyet Rusya'nın bu siyaseti tasvip ettiğini görmüş ve Sovyet Rusya'nın da Batı bloğuna katılacağı hakkındaki kanaatini, Sovyet Rus-Alman Antlaşması imza edildiği güne kadar muhafaza etmiştir. Moskova Antlaşması, Türk Siyasetinin en esaslı temellerinden birini yıkmıştır,"* değerlendirmesini yapmıştır.

Sovyet Hükümetinin 1939 Ağustos ayı ortalarında Batılılarla ittifak görüşmelerini kesip Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalaması, bir Türk-Sovyet ittifakı yapılabilmesi işini kuşkusuz zorlaştırmıştır. Ancak, Türk Hükümeti, imzaya hazır duruma gelen Üçlü İttifak ile bağlantılı olmasa da, ona ters düşmeyen bir Türk-Sovyet ittifakı yapılması umudunu yitirmemiş ve Sovyet Büyükelçisi ile Ankara'da yapılan görüşmelerin ışığında bir antlaşma tasarısı hazırlamıştır.[155]

154 Kurat, a.g.m, s.270

155 Türkiye'nin hazırlamış olduğu 4 maddelik taslak antlaşmanın metni şöyledir:
1.Madde: Bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye ve Sovyet Rusya'ya karşı bir saldırı hâlinde işbirliği yapılacağı,
2.Madde: Bir Avrupa ülkesi tarafından Balkanlar bölgesinde Türkiye veya Sovyetler Birliğine saldırı hâlinde işbirliği yapılacağı,

Sovyet Hükümeti, 15 Eylül 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nu Moskova'ya davet etmiştir.[156] Bu davete olumlu yanıt veren Saracoğlu beraberindeki heyet ile 23 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya gitmiştir.[157] Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 26 Eylül 1939'da Kremlin'de Boğazlar ile Balkanları ilgilendiren bir Karşılıklı Yardım Paktı imzalamak gayesinde olan Türk heyetinin karşısına ağır koşullar ileri sürerek çıkmıştır. Molotov, Sovyet Hükümetinin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya verdiği taahhütlerden kendi ülkesinin geleceği açısından duyduğu kaygıları belirtmiş ve Montreux hükümlerinde Sovyetler lehine yapılmasını istedikleri değişiklikleri bildirmiştir.[158]Bununla birlikte, Sovyet Rusya, Türkiye ile yardımlaşma paktı imzalamak için İngiltere ve Fransa ile hazırlanan antlaşma taslağında bazı değişiklikler yapılmasını talep etmiştir.[159]Görüşmeler, 27 Eylül

3.Madde: Türkiye'nin aldığı taahhütlerin İngiltere ve Fransa'ya karşı işlemeyeceği,

4.Madde: Antlaşmanın on beş yıl süre geçerli olacağı, (Gürün, a.g.e, s.198).

156 Dışişleri Bakanı Saracoğlu, Dışişleri Bakanlığından Cevat Açıkalın, Feridun Cemal Erkin, Abdullah Zeki Polar ile Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Terentiyef'ten oluşan bir heyet ile 22 Eylül 1939'da Kadeş vapuru ile İstanbul'dan Odesa'ya hareket etmiştir. Daha sonra Türk Heyeti, Odesa'dan gerçekleştirilen tren yolculuğu ile 25 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmıştır. (Burçak, a.g.e, s.365)

157 15 Eylül 1939 tarihli bir Sovyet notası ile Sovyet Hükümeti'nin Boğazlardan geçiş ile ilgili olarak bir takım kısıtlamalara gidilmesinin öngörüldüğü bildirilmiştir. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'yı ziyaret etmiştir. (NA, FO. 371/ 23871/R-7705)

158 Sovyet istekleri şöyle özetlenebilir:

1. Barış ve harp zamanlarında, Türkiye harbe katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet Hükümetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardır.

2.Türkiye Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemilerini göndermelerine bundan böyle müsaade etmeyecektir.

3.Muharip devletlere mensup olup Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi, ancak Sovyetler Birliğinin bu karara katılması hâlinde mümkün olacaktır.

4. Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında mutabakat sağlanmadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardır. (Erkin,a.g.e, s.140)

159 Esmer-Sander, a.g.e, s.142

1939 günü Sovyet Rus lideri Stalin'in katılması ile devam etmiştir. Sovyet lideri de Molotov gibi Türkiye'nin Montreux'de tek başına kazandığı yetkilerin, bundan sonra bazı değişikliklerle iki devlet tarafından ortaklaşa yürütülmesini önermiştir.[160] Saracoğlu, Sovyetler Birliği ve Türkiye'den başka Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın imzalarını taşıyan bir antlaşmanın, yalnız Ankara ve Moskova tarafından revizyona tabi tutulmasına Türk Hükümetinin asla razı olmayacağını belirtmiştir.[161]

28 Eylül 1939'da Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un beklenmedik bir şekilde Moskova'ya gelmesi nedeniyle Türk-Sovyet görüşmelerine ara verilmiştir. Molotov-Ribbentrop görüşmeleri bir "Dostluk Antlaşması" imzalanması ile sonuçlanırken, bunun Türk-Sovyet ilişkilerini çıkmaza sokacağı belli olmuştur. Nitekim Almanya, Türk-Sovyet görüşmeleri ile yakından ilgilenmiş, daha 5 Eylül 1939'da Almanya'nın Moskova Büyükelçisi von Der Schulenburg, Molotov'dan Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için çalışılmasını istemiştir. Alman Büyükelçisi Schulenburg; *"İngiltere'nin Romanya üzerinde İngiliz ve Fransız birliklerinin yardımını kabul etmesi için baskıda bulunduğunu belirterek, böyle bir yardımın ancak deniz yolu ile gelebileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin Boğazları kapalı tutmasının Sovyetler Birliğinin menfaatine olduğunu,"* ifade etmiştir.[162]

Nitekim 1 Ekim 1939'da Sovyet Rus lideri Stalin'in de hazır bulunduğu beş saat süren toplantıda Saracoğlu, Üçlü İttifak Antlaşması'nın maddeleri ile ilgili bir takım değişiklik talepleri ile karşılaşmıştır. Bu istekler şöyle özetlenebilir: [163]

160 Erkin, a.g.e, s.142
161 Kurat,a.g.m,s.269
162 Ataöv, a.g.e, ss.54-55
163 NA, FO 371/ 23871/R-8381 (From Soviet Union, October 2,1939)

1. Üçlü Antlaşma tasarısının üçüncü maddesinde, Yunanistan ve Romanya'ya İngiliz ve Fransız güvenceleri uyarınca, yapılması öngörülen yardıma Türkiye'nin katılmayıp, İngiltere ve Fransa ile sadece istişarelerde bulunulmasını,

2. Sovyet çekincesine ilişkin 2 sayılı protokole, onu daha kesin duruma getirmek üzere, bir fıkra eklenerek, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile bir savaşa girmesi durumunda, Üçlü İttifakın böyle bir savaş süresince geçersiz sayılmasının Türkiye (dolayısıyla İngiltere ve Fransa) tarafından kabulü koşuluyla, Sovyetler Birliğinin Türkiye ile Boğazlar, Karadeniz ve Avrupa Türkiye'sine yöneltilecek bir saldırıya karşı yardımlaşma paktı yapabileceğinin, Balkanlar için bir danışma yükümlülüğü koyulmasının ve İngiltere ile Fransa için de Türkiye'nin istediği üzere Üçlü İttifak tasarısındaki 2 sayılı protokole koşut bir çekince (paktın Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile savaşa sürüklemeyeceği) eklenmesinin kabul edilebileceği bildirilmiş, ancak böyle bir çekinceye karşılık kendilerinin de, Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın bir gereği olarak, Türk-Sovyet paktına bir Alman çekincesi koymaya mecbur oldukları belirtilmiştir.[164]

Saracoğlu bu önerileri hoş karşılamamış olsa da Ankara'ya bildireceğini ifade etmiş, ancak Türk-Sovyet Yardımlaşma Paktı'na bir Alman çekincesi konulduğu zaman (Almanya Türkiye'ye saldırınca Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yardım etmeyeceği) paktın anlamı kalmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Sovyet lideri Stalin ilk öneride ısrar etmiş, Alman çekincesinden vazgeçmiş gibi görünmüştür.

Stalin daha sonra Boğazların statüsüne değinmiş ve Montreux Sözleşmesine aykırı nitelikte 11 maddelik bir protokol tasarısı sunmuştur. Bununla, Sovyetler Birliği, Üçüncü Devletlere ilintili savaş ve yardımcı gemilerin Karadeniz'e girişlerinin

164 Gürün, a.g.e, s.206

kısıtlanmasını, ayrıca Sovyet gemilerinin ve uçaklarının geçişlerinde ön bildiri sürelerinin azaltılmasını talep etmiş; daha da önemlisi, gerek üçüncü devletlerle ilintili savaş gemilerinin geçişi konusunda, gerekse de Boğazlar statüsünde değişiklik gerektiğinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile birlikte ortak karar vermesi koşulunu getirmiştir.[165] Kısaca Stalin; "*Üçlü İttifakın hükümlerini, Türkiye'nin taahhütlerini, ulusal güvenlikleri açısından tehlikeli bulduklarını, Türkiye'nin bu taahhütlerden vazgeçmesi gerektiğini, muhtemel bir Sovyet-İngiliz veya Sovyet-Fransız çatışmasında Türkiye'nin tam tarafsızlığını istediklerini, Balkanlara, Boğazlara veya Karadeniz'e bir saldırı olursa, iki ülkenin ortak hareket etmesini*," istemiştir.[166]

Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu, sert bir tepkiyle karşıladığı özellikle Boğazlar rejimiyle ilgili bahse konu önerileri, Ankara'ya sormaya bile gerek görmeden reddetmiş ve çok taraflı Montreux Sözleşmesi'nin yalnız iki imzacısının isteği ile değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Buna karşılık, Türk Hükümeti, İngiliz ve Fransız Hükümetlerine Sovyetlerin Üçlü Paktta yaptırmak istedikleri değişiklikleri benimsetmek için yoğun bir çaba göstermiş ve bunu sağlamıştır.

Türk-Sovyet görüşmelerini izleyen Ribbentrop, Moskova'daki Alman Büyükelçiliği aracılığı ile Türkiye'yi Üçlü İttifaktan vazgeçirmek üzere, Sovyetlere baskı yaparak, Türkiye'nin savaşta tarafsızlığını sağlamaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Batılılarla birlikte Balkanlar konusunda taahhütler almasına, özellikle Romanya'ya yapılacak yardıma katılmasına da sıcak bakmamıştır. Bununla birlikte 2 sayılı protokol ile Sovyetler Birliği için çekince konulmuş olması, onun kaygısını biraz da olsa azaltmıştır.

165 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.403

166 Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, s.229

Görüşmeler, 13 Ekim 1939 günü tekrar başlayınca İMolotov hem Alman çekincesinde, hem de Boğazlara ilişkin önerilerinde ısrar etmiştir.[167] Bu Sovyet tutumu, 16 Ekim 1939'da yapılan son toplantıda da değişmeyince görüşmeler kesilmiş ve Saracoğlu, 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmıştır.[168] Sovyet Hükümeti, görüşmeler sırasında şunu da açıkça belli etmiştir; *"Türk Hükümetinin izlediği dış politika Sovyet Hükümetinin izlediği politikaya uygun değildir. Çünkü, Türkiye, dostu Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile birlik olmuştur."* [169]

Netice itibariyle, ne Türkiye'nin istediği gibi Üçlü İttifaka koşut, ne de Sovyetlerin istediği tarzda bir Türk-Sovyet Yardımlaşma Paktı imzalanabilmiştir. Zira Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, tarihin beklenen doğrultudaki akışını değiştirmiştir. Türkiye'yi Batılılardan ayırmayı başaramayan Almanya, Sovyet Rusya ile anlaştıktan sonra bu amacını kolayca gerçekleştirebileceği ümidini taşımıştır. Nitekim 23 Ağustos 1939 gecesi Kremlin'de Stalin-Molotof-Ribbentrop arasında geçen bir görüşmede; Sovyet Rus lideri Stalin, Ribbentrop'a, "Almanya'nın Türkiye hakkında ne düşündüğünü sorunca", Alman Dışişleri Bakanı Türkiye'den şikayette bulunmuştur. Ribbentrop; *"Almanya'nın Türkiye ile dostluk ilişkilerini devam ettirmek için Türk Hükümeti nezdinde aylardan beri yaptığı teşebbüslerin semeresiz kaldığını ve bu devletin Almanya'ya karşı kurulan çemberleme paktına ilk katılan devletlerden biri olduğunu,"* ifade etmiştir. Bunun üzerine Stalin ve Molotof da, İngiliz siyaseti güden Türk devlet adamları hakkında şikayette bulunmuşlardır.[170]

Geçen süre içerisinde Moskova görüşmelerinin olumlu bir sonuca ulaşması imkânsızlaşmıştır. Bunun nedenini Molotov şöyle

167 Esmer-Sander, a.g.e, s.142
168 Erkin, a.g.e, ss.154-184
169 Esmer-Sander, a.g.e,142-143
170 Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s.365

ifade etmiştir; "*...bahis konusu olan mesele, Karadeniz ve Boğazlara ait karşılıklı bir yardım paktının akdedilmesidir. Sovyetler Birliği, bu yolda akdedilecek bir paktın hiçbir zaman Almanya ile silahlı bir çatışmaya götürecek hareketlere yol açmamayı ve savaş tehlikesi hâlinde Karadeniz Devletlerinden sayılmayan devletlere ait savaş gemilerinin İstanbul Boğazı yolu ile Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin izin vermeyeceğine dair Sovyet Rusya'nın teminatına sahip olması düşüncesindedir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bu iki maddesini reddetmiş ve böylece paktın imzasını imkânsız kılmıştır.*"

İki ülke arasında imzalanacak bir antlaşmada, özellikle Boğazların ortak savunulması ve yapılacak antlaşmada Sovyetlerin Almanya çekincesi koymak istemesi sebebiyle bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu isteklerden başka, Sovyet Hükümeti, görüşmeler sırasında Türk Hükümetinin batı ile ilişkilerini geliştirme atılımlarından hoşnut kalmadığını açıkça belli etmiştir.[171] Sovyetler, Fransa veya İngiltere veya her iki devlet ile savaşa girecek olurlarsa, Ankara-Londra-Paris işbirliğinin harbin devamınca uygulanmamasını, Almanya'nın da Türkiye'ye saldırısı hâlinde, Sovyet Rusya'nın Ankara yararına herhangi bir müdahalede bulunmayacağının bilinmesini, istemiştir.[172]

Bu kabul edilmesi imkânsız istekler, Saracoğlu tarafından reddedilmiş, Moskova görüşmelerinin olumlu bir sonuca ulaşması imkânsızlaşmıştır. Türk heyeti, 16 Ekim 1939 tarihinde görüşmeleri keserek, 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılmıştır. Böylece, muhtemel bir Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanması mümkün olmamış ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları ayrılmıştır. Moskova görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması

171 Ataöv, a.g.e,s.55
172 Erkin, a.g.e, s.141

Türk basınında büyük yer tutmuştur. 18 Ekim 1939 tarihli "Ulus" gazetesinde Falih Rıfkı Atay şunları yazmıştır:[173]

"Hariciye vekilimiz Moskova'ya gitmeden önce iki hükümet arasında görüşülmüş olan esaslar dahilinde bir anlaşmaya varılması mümkün olmamıştır. Ancak Sovyetlerle olan münasebetlerimiz eskisi gibi dostane esaslarla devam etmektedir. Ancak kendi millî emniyetini, ve bu emniyet sahasına yönelik bütün münasebet ve taahhütlerini ancak bu gayeye hasreden Türkiye'nin davası ile hiçbir emniyet, sulh ve masuniyet davası menfaatleri arasında bir tezat ve tenakuz olamayacağına şüphe yoktur. Türk politikasının bu değişmez karakterinin bilhassa Sovyet dostlarımız tarafından da takdir edilmekte olduğuna eminiz." Hüseyin Cahid Yalçın ise Moskova görüşmelerini "Yeni Sabah" gazetesindeki 19 Ekim 1939 tarihli yazısında; *"Hariciye Vekili ile Sovyet Hükümeti arasında karşılıklı bir yardım paktı akdi için devam eden görüşmelerin olumlu bir surette neticelenmesi beklenirken, aniden görüşmelerin Moskova'da devamına imkân görülmediği haberi gelmiştir"* diyerek, yorumlamıştır.[174]

Başbakan Refik Saydam 17 Ekim 1939'da verdiği beyanatta, görüşmelerin sonuçsuz kalması ile ilgili olarak; *"Sovyet tekliflerinin Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarındaki esaslarla uzlaşmaz nitelikte olmasını, Sovyetlerin verdiği garantilerin Türkiye'den istedikleri taahhütleri karşılayamamasını ve Boğazlar konusundaki isteklerinin de, Türkiye'nin Boğazlardaki uluslararası taahhütlerine uygun olmamasını"* göstermiştir. Başbakan Refik Saydam Boğazlar konusundaki Sovyet istekleri ile ilgili olarak; *"Çanakkale Boğazının birlikte savunulması için bir pakt yapılması ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Çanakkale'den*

173 *Ayın Tarihi*, S.71, Ekim 1939, s.75
174 *Ayın Tarihi*, S.71, Ekim 1939, s.76

geçemeyeceğine dair Türkiye'nin garanti vermesi gibi kabul edilemez isteklerdi," açıklamasını yapmıştır.[175]

Neticede Sovyetler Birliği ile anlaşma mümkün olmayınca Türk Hükümeti, zaten üç hafta önce parafe edilmiş olan Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzası için İngiltere ve Fransa ile görüşmelerini hızlandırmıştır. Saracoğlu, henüz Moskova'dan dönüş yolunda iken Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması, Ankara'da 19 Ekim 1939'da imzalanmıştır.

2.5. Üçlü İttifak (Ankara) Antlaşmasının İmzalanması

Türkiye, savaş çıkmadan önce Batılılarla kader birliği yapmış ve onlarla imzalayacağı ittifak antlaşması taslağını, ileride bir savaşa girmeyi göze alarak hazırlamıştır. Sovyet Rusya, Türkiye'den Almanya hakkında bir çekince isterken, Türkiye'nin hazır olan ittifak antlaşmasına aykırı bir talepte bulunmuştur. Bu sebeple Türkiye, Sovyetlerin isteğini kabul etmemiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile hazırlamış olduğu ittifak antlaşması ile uyumlu bir antlaşmanın Sovyet Rusya ile yapılamayacağını görünce, Batı devletleri ile ittifak antlaşmasını derhal imzalamıştır. Sovyetler Birliği ile görüşmelerin kesildiğini bildiren telgrafın Ankara'ya ulaşması neticesinde Türk Hükümeti, daha Saracoğlu ülkeye dönmeden Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzası için İngiltere ve Fransa'nın büyükelçilikleriyle irtibata geçmiştir. Bu kapsamda 19 Ekim 1939 günü saat 18.30'da Ankara'da Dışişleri Bakanlığı binasında Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Dr.Refik Saydam, İngiltere adına Ankara Büyükelçisi Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen ve Fransa adına da Ankara Büyükelçisi M.René Massigli tarafından siyasi tarihte "Ankara

175 Burçak Rıfkı Salim. *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul, 1946, s.99

Antlaşması" olarak geçen "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır.[176]

Bahse konu ittifak antlaşması, 12 Mayıs 1939 ve 23 Haziran 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız deklarasyonların maddelerine dayanılarak yapılmış olsa da, deklarasyonun bazı maddelerini daha fazla netleştirme özelliğini taşımıştır. Genel olarak bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım etmesi öngörülmüştür. Ancak İngiltere'nin ısrarına rağmen Türk Hükümeti, bir Avrupa gücünün saldırısına hedef oldukları takdirde Batılı devletlere benzer garantiler vermeyi kabul etmemiştir. Bu durumda İngiltere ve Fransa'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması hâlinde, Türkiye'nin iyi niyetli tarafsızlık içinde kalması öngörülmüştür. İttifak Antlaşmasına Balkanlar bölgesi de dahil edilmiş, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler sebebiyle savaşa katılırlarsa, Türkiye'nin de bahse konu devletlere yardımda bulunması öngörülmüştür.[177]

2.6. Üçlü İttifak Antlaşmasının Maddeleri ve Ekleri

2.6.1. Üçlü İttifak Antlaşmasının Maddeleri

Dokuz madde, ekli üç protokol ve biri gizli olmak üzere iki sözleşmeden oluşan Ankara Antlaşması, İmzacı devletlerin

176 İmza törenine Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Dr. Refik Saydam başkanlık etmiştir. Başbakanın sağında Fransız Büyükelçisi, solunda İngiltere Büyükelçisi yer almıştır. Fransız büyükelçisinin yanında Fransa'nın Doğu Ordusu Komutanı Orgeneral Weygand ve onun yanında İngiltere'nin Doğu Ordusu Komutanı Orgeneral Wawell yer almıştır. İngiltere büyükelçisinin yanında Mareşal Fevzi Çakmak ve onun yanında da Orgeneral Asım Gündüz yer almıştır. Başbakanın hemen yanında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu yer almıştır. Büyük salonda ayrıca Dışişleri Bakanlığının yüksek memurları, İngiliz ve Fransız Büyükelçiliklerinin ileri gelenleri, Türk, İngiliz ve Fransız generallerinin maiyetlerindeki subaylar, Türk subayları ile Türk, Fransız, İngiliz gazetecileri bulunmuştur. Tören çok samimi bir hava içerisinde sona ermiştir. (*Ayın Tarihi*, Ekim 1939, S.71, ss.91-91)

177 Jivkova, a.g.e, s.245

çıkarlarının karşılıklı olarak korunmaya çalışıldığı karşılıklı garantiler, maddi ve manevî destek sözleri ile diplomatik ve askerî iş birliği hükümlerini içeren bir ittifak antlaşmasıdır.[178] Antlaşmanın maddelerini şöyle sıralayabiliriz:[179]

Madde 1.Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devleti'nce girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu devletle savaş durumuna girdiğinde Fransa ve Birleşik Krallık etkili olarak Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen her türlü yardım ve desteği göstereceklerdir.[180]

Madde 2. 2.1- Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye, etkili olarak Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

2.2- Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici bir saldırı eylemi durumunda, Fransa ve Birleşik Krallık, etkili olarak, Türkiye ile işbirliğinde bulunacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardımı ve desteği göstereceklerdir.[181]

178 İttifak Antlaşmasının tam metni için bknz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:VI,C.6, (8.11.1939); *BCA Fon No: 30 10-Kutu No:235, Dosya No:582, Sıra No:16;* İttifak Antlaşmasının metni, Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak eklerde sunulmuştur.

179 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte(1920-1945), C.I.TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 595-.601

180 1.Madde; Bu yardımın, Balkanlarda askerî eylemin Bulgar ya da Yunan sınırına erişmesi anında başlayacağı da gizli tutulan 3 sayılı Protokolde yazılıdır. Mihver Devletleri tarafından Türkiye'ye yönelik bir taarruz hareketi gerçekleşmediğinden bu madde işlevsel hâle dönüşmemiştir.

181 2.Madde;Akdeniz bölgesinde bir Avrupa Devletinin (İtalya söz konusu) saldırısı üzerine, İngiltere ve Fransa'nın ya da Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi ile karşılıklı yardım öngörülmektedir. Bu saldırı, İtalya'nın üç Devletten birine karşı doğrudan eyleme geçmesiyle olabileceği gibi, bir başka Akdeniz ülkesine saldırısı sonunda da ortaya çıkabilirdi. En çok Yunanistan söz konusu olmakla birlikte, İngiltere'nin müttefiki Mısır, Fransa mandasındaki ülkeler ya da Yugoslavya için de İtalya ile savaşa girişilebilirdi. Başka bir deyişle, İtalya'nın

Madde 3. Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günlü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da diğeri nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa girdikleri durumda Türkiye, etkili olarak Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.[182]

Madde 4. Fransa ve Birleşik Krallık, birine ya da diğerine karşı, 2.ve 3.Maddeler hükümlerinin uygulanması gerekmeksizin, bir Avrupa Devletince yapılan bir saldırı sonucunda, bu Devletle savaşa girişirse, Bağıtlı Yüksek Taraflar hemen danışmalarda bulunacaktır. Ancak şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye böyle bir durumda Fransa ve Birleşik Krallık karşısında, hiç değilse anlayışlı bir tarafsızlık gösterecektir.[183]

Madde 5.Yukarıdaki 3.Maddenin hükümlerine zarar verilmeksizin:

1.Gerek bir Avrupa Devletince, Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin saldırıya karşı, kendi kabulü ile, bağımsızlığını ve tarafsızlığını korumaya yardım yükümlendiği bir başka Avrupa Devletine karşı girişilen bir saldırı durumunda,

---

Akdeniz'de bir saldırısı üzerine üç Devletten biri saldırılan ülkenin korunması için eyleme geçerse, İkinci Madde uyarınca savaş başlamış demektir ve yardımlaşma yapılacaktır. Bu Madde, bir bakıma Akdeniz'de, İtalya'ya karşı statükoyu güvence altına alan bir hükümdür.

182 3.Madde; İngiltere ve Fransa'nın, 13 Nisan 1939 tarihli beyannameleri ile Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri güvenceler gereği, savaşa girdiklerinde Türkiye'nin onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği göstermesi ile ilgilidir. Romanya için bu yardımın, Boğazlardan geçişi kolaylaştırmak biçiminde olacağı görüşmeler sırasında anlaşılmıştır.

183 4.Madde: Bir Avrupa Devletinin (Almanya söz konusu) İngiltere ya da Fransa'ya saldırısı durumuyla ilgilidir ve 1.Maddede öngörülen Türkiye'ye saldırı durumunun karşılığıdır. 1.Maddede, Almanya'nın Türkiye'ye saldırısı yardımlaşmayı gerektirirken, bu Maddede yalnızca istişarede bulunulması ve Türkiye'nin iki Müttefiki için hiç değilse anlayışlı (hayırhahane) tarafsızlık gütmesi öngörülmüştür.

2. Gerek bir Avrupa Devletince girişilip diğer bir Avrupa Devletine karşı yöneltilmiş olmakla birlikte, Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin görüşüne göre kendi güvenliği için bir tehdit sayılan bir saldırı durumunda, Bağıtlı Yüksek Taraflar etkin görülecek her ortak eyleme girişmek üzere hemen danışmalarda bulunacaklardır.[184]

Madde 6. Bu Antlaşma hiçbir Devlete karşı yöneltilmiş değildir. Onun amacı, saldırıya karşı koymak için Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, gerektiğinde karşılıklı bir yardım ve destek sağlamaktır.[185]

Madde 7. Bu Antlaşmanın hükümleri, Türkiye ile diğer iki Bağıtlı Yüksek Taraftan her biri arasında iki taraflı yükümlülük olarak da geçerlidir.[186]

Madde 8.Bağıtlı Yüksek Taraflar bu Antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girmiş bulunursa, mütareke veya barış için birlikte karar vereceklerdir.[187]

184 5.Madde: Bu maddenin ilk paragrafı Almanya'nın, İngiltere ve Fransa'nın korumayı kararlaştırdıkları-Yunanistan ve Romanya dışındaki-Avrupa Devletine (Polonya gibi) saldırısı üzerine onların savaşa girmesiyle ilgilidir. Böyle bir durumda, Türkiye ile istişarelerde bulunulup, ortak bir eylem planlanması öngörülmüştür.

185 6.Madde : Antlaşmanın bir savunma Paktı olduğunu göstermektedir.

186 7.Madde: Türkiye'nin isteği üzerine, Antlaşmanın, imzacı devletlerinden birinin ayrılması ya da onu uygulamaktan kaçınması gibi bir durumda, diğeriyle geçerli kalması düşünülerek konulmuştur. Bununla, Türkiye'nin özellikle İngiltere ile bağları sıkı tutmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim, savaştan sonra Türkiye, Sovyet tehditleriyle karşılaşınca, 1946'da İngiltere 1939 Antlaşmasına bağlılığını belirtip, Türkiye'yi destekleme kararı almıştır.

187 8.Madde: Mütareke (ateşkes) ve barışın birlikte yapılmasını öngörmektedir. Türkiye savaşa girmemiş, o nedenle mütarekeye katılması söz konusu olmamıştır. Türkiye, 1945 yılında kuramsal olarak Almanya'ya savaş ilan etmiş olsa da barış görüşmelerine katılmaya hak kazanmadığından Almanya ile barış antlaşması yapılmamıştır.

Madde 9. Bu Antlaşma onaylanacak ve onay belgeleri mümkün olan en kısa sürede Ankara'da sunulacaktır. Antlaşma, bu sunuş günü yürürlüğe girecektir.[188]

Ekli 1 numaralı Protokol, Antlaşmanın hemen yürürlüğe girmesi için hazırlanmıştır.[189] Türkiye, ittifak antlaşmasına Ekli 2 numaralı protokol ile, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir çekince koydurmuştur.[190] Bu sebeple 2 numaralı Protokol Türk diplomasi tarihine "Sovyet Çekincesi" olarak geçmiştir. Çekince, İngiltere'nin bir ara ileri sürdüğü gibi yalnız Romanya'ya yardım yüzünden Sovyetlerle çıkacak bir uyuşmazlık için değil, Türkiye'nin istediği gibi geniş ve genel biçimde olmuştur. Metni de gizli bir mektup verişimi ile değil, Türkiye'nin önerdiği üzere, açık tutulmuş ve antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılmıştır. 1940 Haziran ayında Türkiye, İttifak Antlaşması hükümleri gereğince, İtalya'ya karşı savaşa girmesi gerektiğinde bu çekinceyi ileri sürmüştür.

188 9.Madde: Antlaşmanın onay işlemleri, yürürlüğe girişi ve süresiyle ilgilidir.

189 PROTOKOL No:1

Aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler, Antlaşmanın bugün imzalanmasını müteakip yürürlüğe girmesi konusunda kendi Hükümetlerinin anlaşmış bulunduklarını ifade ederler.

İşbu Protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün yapılan Antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır. Ankara'da, 19 Ekim 1939'da, üç örnek olarak yapılmıştır.

190 PROTOKOL No:2

Aşağıda imzası bulunan ve usulüne göre bu konuda yetkili kılınmış olan temsilciler, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki Antlaşmayı imza ettikleri sırada şunu kararlaştırmışlardır:

Yukarıda adı geçen Antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.

İşbu Protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün yapılan Antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır. Ankara'da 19 Ekim 1939, üç örnek yapılmıştır.

Başbakan Refik Saydam, 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşmasına Ekli 2 numaralı protokolü gereğince; Türkiye'nin Sovyetlerle silahlı bir çatışmaya girmeyeceğini açıklamıştır.[191]Bahse konu Antlaşma 15 yıllık bir süre için yapılmıştır. İmzacı taraflardan birisi Antlaşmaya son vermek isteğinde, bu sürenin bitiminden altı ay önce diğer iki tarafa bildirmezse, Antlaşmanın beş yıllık yeni bir süre için kendiliğinden uzamış olması öngörülmüştür.

İttifak antlaşmasına Ekli 3 numaralı protokol gizli tutulmuştur.[192] Bahse konu gizli protokolde; "Savaşta İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile askeri işbirliğinin ve ona yapacakları yardımın, bir Avrupa devletince girişilen saldırının Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına (Bulgaristan'ın Yugoslavya ya da Romanya ile, Yunanistan'ın Yugoslavya ve Arnavutluk ile sınırları) erişmesiyle başlayacağı," bilgisi yazılıdır.[193] Başka bir deyişle İngiltere ve Fransa Hükümetleri, gizli protokol ile bir Avrupa devleti tarafından başlatılacak savaş hareketleri Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarına ulaşır ulaşmaz, Türkiye'ye isteği üzerine hemen yardımda bulunacaklarına söz vermişlerdir.

Karşılıklı Yardım Antlaşması, 6 Kasım 1939 tarihli oturumda TBMM'nin gündemine getirilmiştir. İki gün süren görüşmelerden

191 Esmer-Sander, a.g.e, s.137

192 PROTOKOL No:3 (Gizli)
Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki Antlaşma imzalanırken, yöntemince yetkili kılınmış aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler bu Antlaşmanın 5.Maddesinin 2.Paragrafının uygulanması konusunda şu nokta üzerinde anlaşmışlardır:
Fransa ve Birleşik Krallık, bir Avrupa Devletince girişilen bir askersel eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına erişir erişmez, Türkiye ile edimsel biçimde işbirliği yapmaya ve ona, istemi üzerine, ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeyi yükümlenirler. Bu protokol, Fransa, Birleşik Krallık, Türkiye arasında bugün bağıtlanan Antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır.

193 Ataöv, a.g.e, s.246; Bahse konu sözleşme "gizli" olduğundan Türk ve İngiliz arşivlerinde mevcut antlaşmanın eklerinde yer almamıştır. Sadece Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunmaktadır.(Soysal, a.g.e, s. 607)

sonra 8 Kasım 1939 tarihinde ise TBMM'de 3738 sayılı yasa ile onaylanmıştır.[194] 8 Kasım 1939'da TBMM'de yapılan görüşmelerde Üçlü İttifak Antlaşmasının maddeleri Başbakan Refik Saydam tarafından kısaca şöyle açıklanmıştır;[195]

1. Madde; Bir Avrupalı Devletin Türkiye'ye taarruzda bulunması ihtimalini öngörmüştür. Böyle bir durum gerçekleştiği takdirde Fransa ve İngiltere Devletleri ellerindeki bütün kuvvetleriyle Türkiye'nin yardımına koşacaklardır. 2.Madde; Akdeniz'de çıkacak bir harbi öngörmüştür. Herhangi bir saldırıdan sonra harp Akdeniz'e yayılacak olursa, tarafların bir diğerine ellerindeki bütün kuvvetle yardım etmesi öngörülmüştür. 3. Madde; Fransa ve İngiltere'nin Yunanistan'a ve Romanya'ya tek taraflı olarak vermiş oldukları teminat hakkındadır. Bu maddeye göre şayet İngiliz ve Fransız Hükümetleri bu verdikleri teminattan dolayı harbe girmek mecburiyetinde kalırlarsa, Türkiye bütün kuvvetiyle yardım edecektir. Türkiye, Yunanistan ve Romanya'ya karşı değil, sadece İngiltere ve Fransa'ya karşı taahhüt almıştır. 4.Madde; bir saldırı neticesi İngiltere ve Fransa bu antlaşmada öngörülmüş durumlar dışında savaşa girecek olursa; taraflar için istişare mecburiyeti ve Türkiye'nin tarafsızlığı söz konusu olacaktır. 5. Madde; Yine bir istişare maddesidir ve iki durum öngörülmüştür. Birinci durum, taraflardan birisinin istiklal ve tarafsızlığının idamesine yardım taahhüdünde bulunduğu bir devlete bir Avrupalı Devletinin taarruz etmesi ihtimalidir. İkinci ihtimal; Taarruz başka bir devlete, karşı yapılmış olmakla beraber taraflardan biri tarafından da saldırının kendi emniyeti için bir tehlike telakki edilmesi ihtimalidir. Bu iki ihtimalde de taraflar etkin olacak ortak hareketi bulmak için süratle istişare edeceklerdir. 6. Madde; savunma paktıdır. 7.

194 Üçlü İttifak Antlaşması, TBMM'de yapılan görüşmeler neticesinde 354 üyenin oyuyla kabul edilmiştir. Bkz; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem :6, C.6, (8.11.1939)

195 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.6,C.6, (8-11-1939), s.18

Madde; üçlü olmadığında ikili. 8. Madde; ateşkes ve barışın tesisi. 9.Madde; onay işlemleri ve süredir.

1 numaralı protokol gereğince- Hükümetin siyasal sorumluluğu altında- imzası günü (8 Kasım 1939) yürürlüğe konulan antlaşma, onay işlemlerinin bitmesi üzerine 16 Kasım1939'da hukuksal bakımdan da yürürlüğe girmiştir.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu TBMM'nde yaptığı konuşmada; "Üçlü Antlaşmanın uzun süren görüşmeleri sırasında az vermek veya çok almak gibi kötü niyetlerden tamamen uzak kalındığını ve sadece eserin daha büyük bir eser olması için çırpındıklarını dile getirerek, İngiliz Büyükelçisi Hugessen-Knatchbull'e ve Fransız Büyükelçisi Massigli'ye teşekkür etmiştir. Saracoğlu'na göre, Fransız ve İngiliz Devletleri ile yapılan ahenkli çalışmalar, üç Devleti, dünya tarihinin esaslı bir dönüm noktası teşkil edecek olan bu Üçlü Yardımlaşma Antlaşması içinde birleştirmiştir. Saracoğlu sözlerine şöyle devam etmiştir; *"Kim ne dersin desin bu antlaşma barış hizmeti olup, tamamen iyi niyet eseridir ve bundan dolayı üç devletin daha sonra yapacağı çalışmalarda da olumlu etkide bulunacaktır. Bu antlaşma, Türkiye için yalnız askerî ve siyasî bir vesika olarak telakki edilemezdi. Bilakis doğru olan telakki şudur ki, bu siyasî vesikalar, Türk Milleti için siyasi ve askerî sahalarda olduğu kadar içtimaî ve iktisadî sahalarda da uzun ve verimli bir devreye esaslı bir zemin hazırlayacaktır".*[196]

2.6.2. Üçlü İttifak Antlaşmasının Ekleri

2.6.2.1 Askeri Sözleşme

Üçlü İttifak Antlaşmasının diğer bir eki de gizlilik derecesi taşıyan Askeri Sözleşmedir. Askeri Sözleşme, Başbakan Dr. Refik

196 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem:6,C.6, (8.11.1939)

Saydam ile İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinden başka, 18-22 Ekim 1939 tarihleri arasında askerî konularda görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmiş olan İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu Kuvvetleri Komutanları General Wawell ve General Weygand tarafından 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmıştır.[197]

On maddelik bu sözleşme genel olarak Bulgaristan tarafından gelebilecek bir saldırı hareketine karşı tedbir alınmasını, On iki ada grubunun ele geçirilmesini ve Selanik'in savunulmasını öngörmüştür. Bahse konu gizli sözleşmede, düşmanın saldırısı durumunda, nerelerde, hangi hedefler için nasıl eyleme geçileceği de ayrı ayrı gösterilmiştir. [198]

Fransız Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı ve Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri; imzalanan antlaşmada öngörülen durumlarda işbirliğini ve karşılıklı yardımı etkin kılmayı amaçlayan askeri önlemler üzerinde anlaşmak isteğiyle aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:[199]

Madde1: Bağıtlı Yüksek Taraflar, bugünkü Antlaşmada öngörülen durumlardan biri ortaya çıkınca, düşmanın girişeceği eylemlerin gelişmesini gecikmeksizin önlemek üzere, herhangi bir görüşmede bulunmaksızın, Antlaşma hükümlerini bütünüyle yerine getirecek askerî önlemleri alacaklardır.

Madde 2: Bağıtlı Yüksek Taraflar, başka bir devletin Balkanlar bölgesinde savaşa neden olacak bir saldırısı durumunda, eğer durum ve koşullar Bulgaristan'ın Bağıtlı Taraflardan birine karşı bir eyleme katılacağını gösteriyorsa, Türkiye'nin Bulgaristan'ı kımıldatmamak için, ortaya çıkabilecek çeşitli durumlara uygun askerî önlemler almasını kararlaştırmışlardır.

197 Bahse konu sözleşme "gizli" olduğundan Türk ve İngiliz arşivlerinde mevcut antlaşmanın eklerinde yer almamıştır. Sadece Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer almıştır. (Soysal, a.g.e, s. 605)

198 Jivkova, a.g.e, s.246

199 Soysal, a.g.e, ss.605-606

Yukarıdaki fıkrada öngörülen önlemlerin uygulanması sırasında, Fransa ve Birleşik Krallığın da özdeş amaç için girişilen ortak çabaları uyumlu kılmak üzere, gereken önlemleri almaları kararlaştırılmıştır.

Madde 3: Bağıtlı Yüksek Taraflar, bugünkü antlaşmanın hükümlerini uygulama alanına koymayı gerektiren ve İtalya'nın düşmanca bir hareketini ortaya koyan bir uyuşmazlıkta, On iki Ada'yı en kısa zamanda tehlikesiz bir duruma getirmenin yararı üzerinde anlaşmışlardır. Böylece girişilecek harekât, diğer iki Bağıtlı Devletin ayırabilecekleri deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliğiyle, Türk kuvvetleri tarafından yönetilecektir. Denizde ve havada üstünlüğün sağlanmasına, söz konusu adaların dışarıyla bağlantısının kesilmesine ve oradaki garnizonların hareketsiz duruma getirilmesine ilişkin önlemler, olanaklı ölçüde, bu harekâttan önce alınacaktır. Bu harekât için kabul olunacak planlar (emir ve komutanın düzenlenmesi; harekâtın gelişen aşamaları ve bunların hedefleri; ayrılacak kuvvetler; gerekli ulaşım araçlarının toplanması ve kullanıma hazır tutulması; gemiden çıkarma eyleminin korunması vb.), işbu Askerî Sözleşmenin yürürlüğe konulmasından sonra ilgili Genelkurmaylar arasında yapılacak toplantılarda saptanacaktır.

Madde 4:Bağıtlı Yüksek Taraflar, bir üçüncü devletin saldırısı durumunda onun Selanik'i almasını olanaksız kılmanın ve bu bölgede ortak düşmana karşı yapılacak savunmaya başından itibaren müttefikler arası bir nitelik vermenin yararını kabul ederler. Kuşkusuz Yunan topraklarının savunması temelde Yunan ordusuna düşmektedir. Yunan Trakya'sının bütünlüğü ve Türk Trakya'sı ile bağlantılarının korunması için alınacak önlemler konusunda, Türk ordusu, tehdit altına girecek bölgede, İkinci Maddede yazılı genel koşullara göre, yardımda bulunacaktır. Düşmanın aşağı Adriyatik'te ve İyon Denizi'ndeki ulaşımını bozmaya yönelik olarak denizde girişilecek her eylemin

Selanik'in elde tutulması için yapılacak kara harekâtına etkin bir yardım sağlamış olacağı kabul edilmektedir. Fransa, aşağıdaki Beşinci Maddede gösterilen koşullar içinde, Yakındoğu'dan yollayacağı bir kolordu ile Selanik bölgesinin savunmasına başından itibaren katılmaya hazırdır. Gerek Balkanlar harekât alanında, gerekse onun çevresindeki deniz bölgelerinde harekete geçecek olan müttefik kuvvetleri arasında bağlantıyı kolaylaştırmak ve gösterecekleri çabaların eşgüdümünü sağlamak üzere Fransa, Selanik'e yüksek rütbede bir asker göndermeye hazırdır. Türk Genelkurmayı, bu kararları Yunan Genelkurmayı'na bildirmeyi, böylece olanak bulursa, Yunan topraklarında alınacak ilk önlem ve düzenlemeleri Yunan kurmayları ile birlikte incelemeyi kabul eder. Fransız ve İngiliz Genelkurmaylarına bu temaslardan bilgi verilecektir.

Madde 5: Bağıtlı Yüksek Taraflar, Türkiye toprakları üzerinde ve Marmara Denizi'nde Müttefik Kuvvetler ulaşımını kolaylaştırmayı kabul eder. Söz konusu kolaylıklar, her özel durum için belirlenecek koşullar ve ivedilik sırasına göre, kara ve demiryollarının, limanların, uçak alanlarının vb. kullanılmasını kapsamı içine alır. Bu sözleşmeyi uygulamak üzere, önceden öngörülmesi olanaklı eylemlerin biçimi, ilgili kurmaylar arasında varılacak anlaşmaya göre, barış zamanından başlayarak, belirlenecektir. Yakındoğu'dan getirilecek birliklerin demiryolları ile Türk topraklarından taşınması için, trenlerden yararlanmaları kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan, Türk makamları ile anlaştıktan sonra Müttefik Kuvvetler, Türk deniz ve hava limanlarında kendilerine kullanılmak üzere, üsler kurabilecekler ve oralarda lojistik gereksinimlerini karşılayabileceklerdir. Bu konuda gerekli aşamalar, barış zamanından başlayarak, ilgili kurmaylar arasında incelenecektir.

Madde 6: Bağıtlı Yüksek Taraflar, Romanya'ya karşı başka bir devletin saldırısı durumunda, Romanya topraklarının

savunmasının her şeyden önce Romanya ordusuna düştüğünü kabul ederler. Bugün imzalanan antlaşmanın hükümlerini yerine getirmek üzere, Romanya'ya yapılabilecek yardım şöyle gerçekleştirilecektir:

-Dolaylı olarak, yukarıda İkinci Madde hükmü uyarınca, Türkiye tarafından alınan askerî önlemler,

-Doğrudan olmak üzere, duruma göre ve olanak ölçüsünde, Fransız ve İngiliz Kuvvetlerince alınan askerî önlemler,

-Türkiye, Beşinci Maddede yazılı olduğu üzere, kendi topraklarından insan ve gereç transitini kolaylaştıracaktır.

Madde 7: Bağıtlı Yüksek Taraflar, Doğu Akdeniz'de deniz harekâtının gelişmesinin, Yakındoğu'daki kara harekâtının iyileşmesi üzerinde önemli etki ve yankıları olacağını kabul ederler. Bağıtlı Yüksek Taraflar, Türkiye kıyılarını düşmanın denizden gelecek sürekli eylemlerinden uzak tutmak, Ege Denizi'nde harekâtlarını korumak ve Akdeniz'in her tarafında düzenli bir deniz gidiş gelişimi gerçekleştirmek için, bu denizde üstünlüklerini kullanmakta ortak çıkarları bulunduğu kanısındadırlar.

Madde 8: Bağıtlı Yüksek Taraflar, Fransa ve Birleşik Krallık tarafından Türkiye'ye olanaklı tüm maddesel yardımın yapılmasını, bugün imzalanan antlaşmanın uygulanması için, birlikte hareketlerinin bir gereği olarak kabul ederler.

Madde 9: Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbirliklerini ilgilendirici nitelikte olup, kendi kurmaylarının yabancı kuvvetler konusunda ellerinde bulunan her türlü haberi, olanak ölçüsünde birbirlerine vermeyi ve haber alma çalışmalarını birbirlerine kolaylaştıracak önlemleri birlikte almayı kararlaştırmışlardır. Savaş zamanında girişilecek harekâtla ilgili olarak Türkiye ile Batılı müttefikler arasında gerekli bağlantıların yapılması sorunu, barış zamanından başlayarak, kurmaylar arasında bir inceleme konusu olacaktır.

Madde 10: İşbu Askeri Sözleşme, Türkiye, Fransa ve Birleşik Krallık arasında bugün imzalanan antlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır. Sözleşme, bu antlaşma ile birlikte ve özdeş koşullar içinde yürürlüğe girecektir.

2.6.2.2.Özel Sözleşme

Antlaşmanın eklerinden birisini de herhangi bir "gizlilik" derecesi taşımayan Özel Sözleşme teşkil etmiştir. Özel Sözleşme, Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında ittifaka ek olarak imzalanan iktisadi ve mali antlaşmaları kapsamıştır.[200] Bahse konu sözleşme ile İngiltere ve Fransa tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı bir ortamda Türkiye'nin gücünü artırma kaygılarından kaynaklanan bir yardımla, Türkiye'ye 25 milyon sterlin tutarında %4 faizli yirmi yıl vadeli kredi sağlanmıştır. Sözleşmenin maddeleri aşağıda verildiği gibidir:[201]

Madde 1: Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetleri aşağıdaki İkinci Maddede öngörülen savaş gereçleri alımını karşılamak üzere Türkiye'ye 25 milyon Sterlinlik bir kredi açmaktadır. Bu kredi 20 yıl vadeli ve %4 faizli olacaktır.

Madde 2: Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetleri, Türkiye'nin 1.Maddenin 2.Fıkrasında sözü geçen kredilerin açılmasına konu olan gereçlerin verilmesini mümkün olan en kısa zamanda sağlayacaklardır. 1.Maddede sözü geçen krediden geriye kalanıyla alınacak gereçlerle ilgili programı saptamak üzere, Paris ya da Londra'da en kısa bir zamanda her üç hükümetin yetkili temsilcilerinden oluşan bir komisyon toplanacaktır.

Madde 3: Türkiye, müttefikleri ile birlikte savaşa girerse, yeni savaş gereçlerinin verilmesi için de yeni anlaşmalar yapılması sözleşmede hükme bağlanmıştır.

200 Jivkova, a.g.e, s.236

201 NA, FO 371/ 81641;Soysal, a.g.e, ss.616-617

Madde 4: Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetleri, Türkiye'ye 15 milyon Sterlinlik değerinde altını borç olarak vereceklerdir. Bu paranın altın olarak tutarı, Türk Hükümetine Ankara'da teslim olunacaktır. Bu borcun vadesi 20 yıl ve faizli %3 olacaktır. Bu borca ilişkin faiz ve amortisman ödemeleri tütün veya diğer Türk ürünleri ile yapılacaktır.

Madde5: Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetlerinden Fransa Hükümeti, 1,5 milyon Sterlinin bugünkü Fransız Frangı ile karşılığı olan bir ödünç parayı ve Birleşik Krallık Hükümeti, 2 milyon Sterlinlik bir ödünç parayı, Türkiye'nin emrinde tutacaklardır. Bu borçlar4.maddede sözü edilen borçla aynı faiz ve ödeme şartlarına tabi olacak İngiliz ve Fransız ticaret alacaklarının serbest bırakılması için kullanılacaktır.

Netice itibariyle Özel Sözleşme ile İngiltere ve Fransa tarafından Türkiye'ye 43,5 milyon Sterlinlik kredi açılmıştır ki, bu o zamanki ölçülere ve Sterlinin değerine göre oldukça önemlidir. Ayrıca bu kredilerin faizleri düşük, ödeme koşulları da uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda İngiltere ve Fransa, Türk Merkez Bankası'na 28 Ocak 1940 günü 15 milyon Sterlinlik 55 ton altını teslim edince, Dışişleri Bakanı Saracoğlu, İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine yolladığı Üçlü İttifakın tüm hükümlerinin uygulanmaya konulduğunu bildirmiştir. Özel Sözleşme uyarınca alınan kredilerin ödenmesi 15 yılı geçebileceğinden 16 Kasım 1939 günü İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na gönderdikleri mektuplarda anlaşmadan Türkiye için doğan yükümlülüklerin 15 yıldan daha uzun bir süreye yayılabileceğini bildirmişlerdir.[202]

202 Soysal, a.g.e, s.618

2.7. Üçlü İttifak Antlaşmasının Yankıları

2. 7.1.Üçlü İttifak Devletleri Açısından Yankıları

Türk-Fransız-İngiliz Karşılıklı Yardım Antlaşmasının imzalanması Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Antlaşmanın imzasını müteakip Başbakan Refik Saydam ile Fransız, İngiliz Büyükelçileri imzalanan antlaşmanın önemini belirten açıklamalarda bulunmuşlardır.[203] İmzayı müteakip Başbakan Dr. Refik Saydam şu açıklamayı yapmıştır;[204] *"Türkiye, Fransa ve Büyük Britanya arasında mevcut görüş ve çıkar birliğini gösteren bu önemli belgeyi imza etmekle fevkalâde bahtiyarım. Mesai arkadaşım ve dostum Saracoğlu'nun uzun süren yokluğu sebebiyle bu belgede onun imzası yerine benim imzamım bulunması gerekmiştir. Bundan büyük bir şeref duyuyorum."*

Fransa Büyükelçisi M. René Massigli şu açıklamayı yapmıştır; *"Başbakanım, imza edilen anlaşmaların önemini o kadar mükemmel ifadelerle tarif ettiniz ki, hakikatte buna ilave edilecek hiçbir şeyim yoktur. İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması bir iyi niyet, mantık ve dürüstlük eseridir."*

İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ise bahse konu ittifak ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır; *"Bu münasebetle ilgili çok şey söyleyebilirim. Fakat, üç hükümet arasındaki anlaşma o kadar sıkıdır ki, aramızda birimiz tarafından söylenecek sözler, diğerleri tarafından da pek âlâ söylenebilir. Söylediğiniz nazikâne sözlerden dolayı çok minnettarım ve bu kadar dürüst mesai arkadaşları ve dostlarla çalışmış olmak imtiyazına sahip olduğumdan dolayı çok gurur ve şeref duyduğumu bildirmek isterim. Bunu yalnız üç ülkenin değil, bütün dünyanın yararına olarak inşa edilecek olan bir binanın temel taşı olarak değerlendiriyorum. Biz Modern Türkiye'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk tarafından*

203 *Ayın Tarihi*, Ekim 1939, S.71, ss. 92-94

204 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6, C.6, (1.11.1939).

tasavvur edilmiş ve ana hatları şimdiki mümtaz Cumhurbaşkanınız tarafından takip edilmiş ve edilecek olan politikaya devam ettik. "

Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması hakkında Avam kamarasında beyanatta bulunan İngiltere Başbakanı Chamberlain şu açıklamayı yapmıştır;

"Geçen Mayıs ayının 21'inde Türkiye ve İngiltere Hükümetlerinin uzun müddetli ve karşılıklı mahiyette bir antlaşma akdi için mutabık kaldıklarını ve buna binaen iki hükümetin bazı durumlarda tesirli bir surette teşriki mesaiye ve ellerinden gelen yardım ve anlayışı birbirlerine yapmaya hazır bulunduklarını beyan etmiş olduklarını bildirmiştim. Sonradan bu antlaşmanın Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında üç taraflı bir antlaşma şeklini alması kararlaştırılmıştır. Görüşmeler, 12 Mayıs'tan beri devam etmiş olmakla beraber hiçbir zaman mühim görüş ayrılığına maruz kalmamış, ve baştan sona kadar karşılıklı bir güven havası içinde devam etmiştir. Antlaşmanın metni üzerinde görüşmeler üç hafta önce tamamlanmışsa da, imza İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin onayları ile gerçekleştirilmiştir. Zira Türk Hükümeti, Türk Dışişleri Bakanının Moskova ziyaretinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında da paralel bir anlaşma akdi ile neticeleneceğini ümit etmiştir. Saracoğlu'nun Moskova'da yaptığı görüşmeler şimdilik kesilmiştir. Bununla beraber, Ankara Hükümeti, Türk-Sovyet ilişkilerinin geçmişte olduğu gibi şimdide dostluk esaslarına dayanmakta olduğunu beyan etmiştir. Bu arada Türk Hükümeti, Türk-İngiliz-Fransız Paktı'nın imzasını artık geciktirmemeye karar vermiştir ve antlaşmanın yarım saat önce Ankara'da imzalanmış olduğunu meclise haber vermiş olmaktan mutluluk duyuyorum. Antlaşmanın en az 15 yıl için geçerli olması gösteriyor ki, antlaşma şimdiki fevkalâde duruma münhasır bir geçici yükümlülük değil, ilgili üç hükümetin uzun müddetli bir teşriki mesai politikası takibine azmetmiş olduklarına kuvvetle inanan bir vesikadır."

19 Ekim 1939 günü Avam kamarasında Başbakan Chamberlain'den sonra söz alan B.Harris de Ankara Antlaşması'nın imzası münasebetiyle hükümeti tebrik etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır; *"Birinci Dünya Harbi'nden beri Türkiye'nin sanat, medeniyet ve iktisadî alanlarda muazzam ilerleme başaran bir millet olduğu dikkate değerdir. Türkiye'nin uluslararası kanun, nizam ve şeref için olan bu mücadelede bizimle birlikte bulunması bilhassa haz verici bir şeydir."*

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939'da TBMM'yi açış konuşmasında Üçlü İttifak Antlaşmasını;[205] *"Hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştiği sahada uluslararası sulh ve emniyete hizmet etmek sureti ile kendi emniyetimizi masum tutmak gayretine matuftur,"* diyerek değerlendirmiş, antlaşmanın nihai amacının *"Türkiye'nin emniyetini sağlamaktan başka bir şey ifade etmediğini,"* belirtmiştir.

İngiltere Başbakanı Chamberlain ise 26 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız ittifakı ile ilgili olarak şu yeni açıklamada bulunmuştur;[206]

"Antlaşma, Büyük Britanya ve Fransa'nın her tarafında çok derin memnuniyetle karşılanmıştır. Bu antlaşmanın dünyanın her tarafında aynı derecede memnuniyetle karşılanmış olduğunu öğrenmek bize büyük cesaret vermiştir. Bu memnuniyetin sebebi hiç şüphesiz şudur ki, bu antlaşmanın hiç kimseyi tehdit etmeyen ve yegâne hedefi tecavüze karşı mukavemet göstermekten ibaret bulunan bir müdafaa vasıtası olduğunu bütün dünya anlamıştır. Bu antlaşma ile İngiliz milletinin ve Türk milletinin, adaletin sorumluluğunu müştereken taşımakta bulunmaları bizi iftihara sevk etmektedir. O Türk Milleti ki, yurtseverliği ve doğruluğu hürmete layıktır. Bunlar bizim daima takdir ettiğimiz özelliklerdir. Bu vesile ile şunu da arz etmek isterim ki, İngiliz Hükümeti ile Türk ve Fransız

205 TBMM Zabıt Ceridesi, D.6, C.6, (8.11.1939)
206 *Ayın Tarihi*, Ekim 1939, S.71, ss.97-98

Hükümetleri bir süreden beri Türkiye'ye malî ve iktisadî yardım meselesini görüşmektedirler. Bu yardım bilhassa harp malzemesine yöneliktir. Bu hususta, Londra'da bir Türk askerî heyeti ile görüşmeler devam etmektedir. General Orbay'ı İngiltere'de aramızda görmekten büyük bir zevk duyduk. Görüşmeler açık ve samimi bir hava içinde devam etmekte ve sonuçlanmak üzere bulunmaktadır. Ümit ederim ki faydalı ve müspet bir netice elde edilecektir."

Aynı gün Lord Halifax da Lordlar kamarasında; Türkiye ile yapılan antlaşmadan bahsederek, "*Üçlü İttifak Antlaşmasının, İngiltere ile Türkiye arasında uzun yıllardan beri ortak çalışma arzusunu yerine getirdiğini ve dünyanın bu kısmında tecavüze karşı sağlam bir garanti teşkil ettiğini," ifade etmiş* ve sözlerine şöyle devam etmiştir ;*"Türkiye tarafından son seneler zarfında gerçekleştirilen ilerlemeleri hepimiz takdirle takip ettik. Türkiye ile dostluğumuzun temelleri, Kemal Atatürk tarafından atılmış, İnönü'nün ileri görüşlü idaresi altında durmadan devam etmektedir."*

Üçlü İttifak Antlaşması, İngiliz ve Fransız basınında da oldukça geniş yer tutmuştur. Yabancı basın genel olarak antlaşma hakkında; *"İngiltere ve Fransa'nın önemli bir müttefik ve stratejik üs kazandığı şeklinde,"* yorumlar yapmıştır. Üçlü İttifak Antlaşması, Türk basınında da oldukça geniş yer almıştır. Örneğin Asım Us, Vakit gazetesinde şöyle yazmıştır;[207]*"Dün Ankara'da bir antlaşma imzalandı. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki İttifak Antlaşması. Türkiye'ye ve Akdeniz'de iki taraftan birine vuku bulacak tecavüze karşı yapılmış bir askeri ittifak vesikası. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile tecavüze karşı kuvvet birliği esası üzerine daha geçen ilkbaharda ve yaz mevsiminde anlaşmıştı. Dün akşam imzalanan antlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Fransa bütün cihanın gözleri önünde bir yardım paktı ile birbirlerine bağlanmış bulunuyorlar. Bugün Avrupa'da bir harp mevcut olmakla beraber, Türkiye*

207 Vakit Gazetesi, 20 Ekim 1939

harpten uzak ve Akdeniz, fiilen harp sahası haricinde bulunuyor. Fakat her an böyle bir ihtimalin vukuu mümkündür. İmza edilen Türk-İngiliz ve Fransız yardım paktını sadece buralara harp macerasını harekete getirebilecek olanlara karşı alınmış ihtiyatî bir tedbir diye anlamak gerekir. Antlaşmaya eklenen ikinci protokol ise büyük komşumuz Sovyetlerle olan dostluk ilişkilerimizdeki samimiliğin en son delili olarak alınmalıdır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı bir yardım paktı hazırlarken çok düşünmüştür. Bu iki memleketin Akdeniz'de sulhu muhafaza etmek yolunda takip ettikleri siyaset ile aramızda tam bir menfaat iştiraki bulunduğu kanaatine varmıştır. Onun için bu devletlere söz vermiştir."

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1 Kasım 1967'de İngiltere'ye gitmesi münasebetiyle Milliyet gazetesinin Türk-İngiliz ilişkileri dünü, bugünü, yarını konulu yazı dizisinde Prof. Dr. İsmet Giritli, 1939 İttifak Antlaşması ile ilgili olarak antlaşmanın imzasından 28 yıl sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır;[208] *"Türkiye, 16 Ekim 1939'da Molotof ile son bir görüşme yaptıktan sonra Moskova'dan ayrılan Şükrü Saracoğlu'nun dönüşünü bile beklemeden, Ankara'da 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Karşılık Yardım Antlaşması imzalamıştır. Türkiye, bu antlaşma ile Batı demokrasileri safında ve Batı savunma cephesi içindeki yerini almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda ve daha sonra cereyan eden hadiseler, Türkiye'nin çıkarları, güvenliği ve bağımsızlığı bakımından bu kararın ne derecede isabetli olduğunu göstermiştir. Atatürk dönemi dış politikası başlangıcından sonuna batıya rağmen batılı olmuştur."*

1939 yılında Mülkiye Mektebi'nde öğretim üyesi olan Ahmet Şükrü Esmer ise, bu yeni ittifak antlaşmasını şöyle yorumlamıştır; *"Arkamızda karşılıklı münasebetlerimizin bir buçuk asırlık tarihi vardır. Dost olduk, düşman olduk. Beraber ve birbirimize*

208 Milliyet Gazetesi, 1 Kasım 1967

karşı harp yaptık. Karşılıklı münasebetlerimiz her iki milletin uzun tarihinde tasavvur edilebilecek her safhaya girip çıkmıştır. Bu uzun tarih karşısında hiç olmazsa birbirimizi iyi tanıdığımızı söyleyebiliriz. Biz biliyoruz ki, İngilizler iyi dost da olabilirler. Yaman düşman da".[209]

Son olarak Mümtaz Faik Fenik, Üçlü İttifak Antlaşması ile ilgili şu yorumu yapmıştır;[210] *"Bu müşterek beyanname ve onu takip eden ittifak, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının tam bağımsızlık ile hareket ettiğini göstermiştir. Bu beyannamenin ikinci büyük önemi de Türkiye Cumhuriyetinin, İngiltere gibi dünyanın en büyük devleti ile eşit şartlarda bir anlaşma yapmasıdır. Bu anlaşma sayesinde yine sulh yolu üzerinde yürünmüştür. Neticede, savaşın İngiliz dostlarımızın lehine olacağına hiçbir zaman itimadımız sarsılmamıştır. Türkiye-İngiltere ittifakı hakkında yığınla propaganda yapılmıştır. Bizi bu anlaşmadan vazgeçirmeye çalışanlar olmuştur. Fakat Türkiye kararından kesinlikle şaşmamıştır. Bu, onun verdiği söze sadakat hususundaki azmi kadar, kararındaki isabeti de göstermiştir."*

2.7.2.Üçlü İttifak Antlaşmasının Sovyet Rusya'daki Yankıları

Daha önce de belirtildiği üzere Sovyet Hükümeti, Türkiye ile bir yardımlaşma paktı imzalamak için Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile hazırlamış olduğu antlaşmada birkaç düzeltme talep etmiştir. Türkiye, zorda olsa bu değişikliği ilgili devletlere kabul ettirmiştir. Bu defa Sovyet Rusya, Montreux hükümlerinde Sovyetler lehine değişiklik ve Türk-Sovyet Paktına Almanya için bir

209 Ahmet Şükrü Esmer," İngiliz-Türk Dostluğunun Temelleri", *Siyasî İlimler Meçmuası*, S. 94
(Nisan 1939), s.5

210 Mümtaz Faik Fenik; *1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941,ss.5-7

rezerv konulması gibi ortaya iki talep daha atmıştır. Türkiye, savaş çıkmadan önce Batılılarla kader birliği yapmış ve onlarla imzalayacağı ittifak antlaşması taslağını, ileride bir savaşa girmeyi göze alarak hazırlamıştır. Sovyet Rusya, Türkiye'den Almanya hakkında bir rezerv isterken, Türkiye'nin hazır olan ittifak antlaşmasına aykırı bir talepte bulunmuştur. Bu itibarla Türkiye, Sovyetlerin isteğini kabul etmemiştir.[211] Türkiye, İngiltere ve Fransa ile hazırlamış olduğu ittifak antlaşması ile uyumlu bir antlaşmanın Sovyet Rusya ile yapılamayacağını görünce, Batı devletleri ile ittifak antlaşmasını derhal imzalamıştır.

Yine de Türkiye, bu devletle çatışmaya girmekten kaçındığı için 19 Ekim 1939 tarihli İttifak Antlaşmasının ekli 2 numaralı protokolüne koydurduğu çekinceyle antlaşma ile Türkiye'nin üzerine aldığı taahhütler, onu Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek olursa, ittifakın işlememesi öngörülmüştür. Sovyet çekincesine rağmen Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, Sovyetleri kızdırmıştır. Sovyet Rusya, Türk-İngiliz deklarasyonu imzalandığı zaman bu belgeyi barışçı bir girişim olarak nitelendirmişken, şimdi deklarasyondan hiç farkı olmayan bu ittifakı bir savaş belgesi olarak nitelendirmiştir.[212] Şüphesiz bunda, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın peşinden gitmemiş olması ve bu devletin, savaş durumundan faydalanarak gerçekleştirmeye çalıştığı emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan kızgınlık başlıca rolü oynamıştır. Sovyetlere göre Türk Hükümeti, kaderini savaşa iştirak eden Avrupa grubuna bağlamayı tercih etmiştir. Zira, Türk Hükümeti, Almanya'ya karşı iki aydan beri savaş hâlinde bulunan İngiltere ve Fransa ile karşılıklı bir yardım antlaşması imzalamıştır. [213]

211 Burçak, agm, s.367
212 Armaoğlu,a.g.e, s.357
213 Burçak, a.g.m , s.372

21 Ekim 1939 tarihli Sovyet-Rus İzvestiya gazetesi, Üçlü İttifak Antlaşması ile ilgili olarak; *"İngiliz ve Fransızların, Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Rusya ile Almanya'nın arasını açmaya çalıştıklarını, barış politikasına bağlı Sovyet Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklenmeye başladığını,"* değerlendirmesini yapmıştır. 31 Ekim 1939 günü ise Sovyetler Yüksek Şurası'nda Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, *"Türkiye temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek, Avrupa savaş yörüngesine girdi. Sovyetler Birliği ise ellerinin bağlı olmamasını ve tarafsızlık politikasını tercih etti. Türkiye, bu kararından dolayı bir gün pişman olacak mı göreceğiz,"* açıklamasında bulunmuştur.[214]

Molotov'un bu sözlerini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 günü TBMM açış konuşmasında şöyle cevaplandırmıştır; *"Biz elimizden geleni yaptık, bugünkü dostluk ilişkilerimizden daha ilerisini sağlamak için tarafımızdan gösterilen çabanın boşa gitmediği kanısının oluştuğu bir noktada, bizim bütün gücümüzü harcadığımız amacın elde edilmemesi, bizim isteğimizden doğmamıştır."*

İttifak Antlaşmasının imzası, bir taraftan Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile kurduğu yeni bağları Sovyetler Birliği ile mevcut dostluk ilişkileriyle bağdaştırmak için Ankara'da yapılan çabaların başarısızlığını ortaya çıkarmış, diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nde Türkiye'nin Sovyet isteğine uymayan bambaşka bir yola girmesi sonucunda duyulan kaygıları gerçekleştirmiştir.[215] Nitekim 29 Ekim 1939 tarihli Sovyet Rus İzvestia gazetesinin haberinde; *"İngiltere ile Fransa'nın Türk-Sovyet dostluğundan faydalanarak, Sovyetler Birliğini Almanya ve İtalya ile çatıştırmaya teşebbüs ettiklerini, Üçlü İttifakın Türkiye'yi savaş yoluna sürüklediğini, bu memleketin yakın bir gelecekte politikasında*

214 Gürün, a.g.e, s.209

215 Erkin, a.g.e, ss.157-158

menfi akisler yapmaktan hâli kalmayacak olan bir sorumluluğu üzerine aldığı," açıklamasını yapmıştır. [216]

Anlaşıldığı üzere Türkiye'nin savaşan taraftan bir grubun ittifakına girmesi, Sovyet Rusya'nın isteğine aykırı düşmüştür. Zira Batının ittifakını kabul eden Türkiye, günün birinde Mihver devletlerine karşı savaş açabilir, bu durumda ise Türk topraklarına ya müttefik sıfatıyla İngiltere ve Fransa veya müstevli sıfatıyla Almanya ve İtalya gelebilirlerdi. O hâlde savaş dışında kalmak ve imkân dahilinde savaş tehlikesini kendi sınırlarından uzaklaştırmak siyasetini takip eden Sovyet Rusya, bu durumdan büyük bir rahatsızlık duymuştur.

2.8. Üçlü İttifak Antlaşması Gereğince İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın Polonya'ya 1 Eylül 1939 günü saldırısıyla başlamıştır. Polonya'ya verilen garantiler gereğince, İngiltere, 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Bunu Fransa'nın savaş ilanı takip etmiştir. Bu savaş daha ilk günlerde insanlığı telaşa düşürmüştür. İngiltere ile Fransa olası bir Alman ve İtalya saldırısına karşı kesinlikle savaşmak azminde olduklarını resmen açıklamışlardır. Batılı devletlerce tedirgin edilmeyen Almanya, sadece üç hafta içinde Polonya'yı bozguna uğratmıştır. [217]

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir askerî ittifak kurmasına rağmen; savaşa girmeyi, antlaşmaya eklettiği açık ve gizli maddelerle koşullara bağlatmış, bir dizi ekonomik ve askerî yardım yükümlülükler yerine getirilmeden, savaşa girmeyeceğine dair birçok hususu İttifak Antlaşması metni içine ekletmiş ve imzacı iki devlete de imzalatmıştır. Bu sayede Türkiye resmen taraf

216 Gürün, a.g.e, s.156
217 Jivkova, a.g.e, s.238

olmasına rağmen, müttefikleri yükümlülüklerini yerine getirmediği müddetçe "savaş dışı" tutumunu sürdürebilmiştir. Müttefikleri, pek çok kez Türkiye'yi savaşa sürükleme girişimlerinde bulunmalarına rağmen Türkiye, yeterli ekonomik ve askerî destek almadan güvenliğini açıkça tehlikeye sokacak bir biçimde savaşa girmekten kaçınmıştır. Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamış ve Müttefikler her türlü silah ve malzeme yardımı yapma yükümlülüğünü üzerlerine almışlardır. Ancak, Fransa'nın süratle yenilgiye sürüklenmesi, İngiltere'nin ise içerisinde düşüğü zorluklar, bu desteğin yeterince verilememesine neden olmuştur. [218]

1940 yılı ve sonrasında Türkiye'nin bu ittifak karşısındaki tutumunu şöyle özetleyebiliriz: 1940 yılının Mayıs ayında başlayan Alman saldırısı karşısında, Fransız ordusu çökmüş ve Almanya, Fransa'yı işgal etmiştir. 10 Haziran 1940'da İtalya, Almanya'nın Müttefiki olarak, İngiltere ve Fransa'ya savaş açınca, savaş Akdeniz'e sıçramıştır. Bunun üzerine, 12 Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa, Üçlü İttifak Antlaşmasının 2.Maddesinin 1.Fıkrası gereğince Türkiye'nin savaşa katılmasını talep etmiştir.[219] Nitekim, İtalya'nın savaşa girişinin hemen ardından İngiltere ve Fransa'nın Ankara Büyükelçileri, Ankara Hükümetinin kapısını çalmışlardır. Çünkü, İngiltere ve Fransa ile yapılmış olan bu ittifakın 2.maddesine göre, savaş şimdi Akdeniz'e de yayılmıştır ve bu durumda da Türkiye'nin savaşa girmesi gerekmiştir.[220] Fakat Türkiye bunu yapmamıştır. 1925

218 Erkin, a.g.e, s.136

219 Üçlü İttifak Antlaşmasının bahse konu hükmü şöyledir: "*Madde 2.1- Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye, fiili olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.*"

220 Cemil Koçak, *Türkiye'de Mili Şef Dönemi, (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.104

Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na uyarak, meseleyi Sovyetlere açtığı zaman Sovyet Rusya, Türkiye'nin savaşa girmemesinden yana olmuştur.

Türkiye, 12 Haziran 1940 günü Müttefik taleplerine resmen cevap vermiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine, İtalya'nın savaşa girmesi ile ortaya çıkan durumun Türkiye'yi Sovyetler Birliği çatışmaya sevk edebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle Şükrü Saracoğlu, İttifak Antlaşması'nın ikinci protokol hükmüne dayanarak, Üçlü İttifak Antlaşmasının ikinci maddesine Türkiye'nin uymayacağını ve Müttefik taleplerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.[221] İşte bu koşullar içinde Türk Hükümeti, Ankara Antlaşmasının ekli 2 numaralı protokolünü yani "Sovyet Çekincesi"ni ileri sürerek, 12 Haziran 1940 günü "savaş dışı" müttefik durumunu açıklamıştır.[222]Buna ilave olarak Türk Dışişleri Bakanı Saracoğlu; *"Ankara İttifakı dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın kendilerine gönderilmesi gereken modern harp malzemelerinin teslim alınmadığını, Türk ordusunun elindeki silah ve gereçleriyle böyle bir savaşa katılmasında fayda görülmediğini,"* de belirtmiştir. Saracoğlu'nun ileri sürdüğü nedenler, Müttefiklerce uygun karşılanmıştır. Çünkü Polonya'ya verilmediği için Türkiye'ye gönderilmesi tasarlanan harp malzemesi, stratejik durum dolayısıyla yollanamamıştır.[223]

Başbakan Refik Saydam, TBMM'nin 26 Haziran 1940 tarihli oturumunda konu ile olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır; *"İtalya'nın harbe girmesi üzerine gerçekleşen durumu Cumhuriyet Hükümeti etrafıyla incelemiş ve Üçlü İttifaka gerekli açıklamayı*

221 Koçak, a.g.e, s.93

222 Gürün, a.g.e, s.226; Jaeschke Gotthard, *Türkiye Kronolojisi*, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.35

223 Kurat, a.g.m, s.272

yapmıştır. Buna nazaran Türkiye, hali hazırdaki savaş dışı durumunu korumaktadır."[224]

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Lordlar Kamarasının 11 Temmuz 1940 tarihli oturumunda Türk davranışının gerçeğe uygunluğunu şu sözlerle dile getirmiştir:[225] *"İngiliz Hükümeti, Türkiye'yi bu karara sevk eden hâl ve şartları tamamıyla takdir etmektedir. Türkiye ile antlaşmamız ve onun temeli olan karşılıklı dostluk ve anlayış ilişkisi devam hâlindedir. Geçmişte olduğu gibi, harp esnasında ve onu takip edecek olan barış yıllarında da, bu antlaşma aramızda yapıcı işbirliği için bize yararlı bir temel olacaktır."* Nitekim İngiltere, Türkiye'nin o sırada savaşa katılmasının bir yarar sağlamayacağını değerlendirmiş, ve önerisinde daha fazla ısrar etmemiştir.[226]

İtalya'nın 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırısı üzerine, bu defa Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'nın Üçüncü Maddesinin işletilmesi hususu ortaya çıkmıştır.[227] Çünkü İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiş ve ittifaka göre, bu garanti sebebiyle bu iki devlet Yunanistan ve Romanya'nın yardımına giderse, Türkiye'nin de savaşa katılması öngörülmüştür. Bu durumda İngiltere, Türkiye'nin "mümkün olan en kısa zamanda" savaşa katılmasını istemiştir. Fakat bu sefer de Türkiye, Almanya'nın tehdidi karşısında kalmıştır. Bu tehdit Türkiye'yi savaşa katılmaktan alıkoymuştur. [228]

224 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.12, (26.VI.1940), s.163

225 Gotthard ,a.g.e, s.35

226 Armaoğlu, a.g.e, s. 407

227 Bahse konu Üçüncü Madde şöyledir; *"Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa giriştikleri durumda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir."*

228 Koçak, a.g.e, s.106

Müttefiklerinin Yunanistan'a yardım etmesi durumunda Türkiye'nin de müttefiklerinin yanında yer alması gerekmiştir. İttifak Antlaşmasının Üçüncü Madde uyarınca Türkiye'yi harekete geçirmesi gerektiği akla gelebilirse de, Türk Hükümeti "savaş dışı" kalma kararını sürdürdüğünden herhangi bir eyleme geçmemiştir. Ancak, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, toprak emelleri dolayısıyla Bulgaristan'ın da Yunanistan'a saldırması sonucunu verebileceğinden, bu durumda Balkan Paktı uyarınca Türkiye, Bulgaristan'ın da İtalya'nın yanı sıra Yunanistan'a saldırmasını önlemek için, onu Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de hareketsiz kalmayacağını bildirerek, uyarmıştır. Bu uyarı karşısında, Bulgaristan yerinden hareket bile edememiştir. Yine Türkiye, İtalya'nın Selanik'i aldığı veya Bulgaristan da Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de savaşa katılacağını, İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir. Her iki ihtimal de gerçekleşmediği için Türkiye'nin savaşa girmesi de bahis konusu olmamıştır.[229] İtalya'nın Türkiye'ye saldırısını öngörmekte olan İkinci Maddenin uygulanması durumu ise savaş süresince ortaya hiç çıkmamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'nin yeni dönem açılış konuşmasını yaparken; *"dost ve müttefik İngiltere'nin zor şartlar altında olduğunu belirterek, Türkiye'nin İngiltere ile yapmış olduğu ittifaka sadık kalacağını,"* açıklamıştır.[230]

Almanya, 1941 yılı başlarında tüm Balkanları ele geçirmiş, Haziran ayında Türk sınırına yaklaşmıştır. Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi üzerine Türkiye'nin durumu önem kazanmıştır. Türkiye tek başına kalan İngiltere'nin o günkü güçsüz durumuna karşın, onunla olan ittifakına bağlılığını açıklamıştır. Hitler, Türkiye üzerinde bir hareket düşünmemiş, Sovyetler

229 Armaoğlu, a.g.e, s. 408
230 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C.12, (1.XI.1940)

Birliğine saldırma planlarını hazırlamıştır.[231] İşte bu koşullar içinde, Almanya'nın önerisi üzerine, 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasında Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmada Almanya ve Türkiye'nin daha önceki yükümlülükleri (1939 Üçlü İttifak Antlaşması, 1925 Türk-Sovyet Paktı) saklı tutulmuştur.

22 Haziran 1941'de Almanya, Sovyet Rusya'ya savaş açmıştır.[232] Sovyet Rusya'nın savaşa girmesi Alman ordularının doğuya ve güneye doğru Türk sınırlarına kadar ilerlemesi, Boğazları en önemli bölgelerden biri hâline sokmuş ve Montreux Sözleşmesi'ni uygulamaya geçirmiştir. Bu geçişlere izin vermek, Türkiye için savaşa sürüklenmek anlamına geleceğinden Türkiye, Montreux Sözleşmesi'ne çok sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır. 1942 yılı sonunda Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkmakla birlikte, bunun yerini Müttefiklerin baskısı almıştır.1943 sonlarında Müttefik Devletler, Türkiye'nin savaşa girmesinin zamanının artık geldiğini değerlendirerek, Türkiye'ye baskı yapmaya başlamışlardır. Nitekim, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleştirilen Tahran Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin, bu yolda Türkiye'ye bir çağrıda bulunulmasını kararlaştırınca, karar 5-7 Aralık 1943'te Kahire Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bildirilmiş, o da gerekli silahların verilmesi koşulu ile Türkiye'nin savaşa katılmayı kabul ettiğini

231 Fransa'nın Almanya karşısında ağır yenilgiye uğraması, 1940 yazında Sovyet Rusya'nın Romanya'dan Besarabya'yı alması, Macaristan'ın Transilvanya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı Romanya'dan almaları ve Almanya'nın Romanya'ya garanti vermesi, 1940 Kasım ayında Berlin'de Molotov-Hitler görüşmelerinde ganimetlerin paylaşılmasında uzlaşmaya varılmaması ve nihayet Balkanlarda Almanya'nın gösterdiği faaliyet, Alman-Sovyet ilişkilerinin bozulmasında önemli rol oynayan başlıca faktör olmuştur. (Armaoğlu, a.g.e, s.409)

232 Bu savaş Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdirmiştir. Sovyet Rusya bu andan itibaren batılılarla işbirliği içerisine girmiştir.(Armaoğlu, a.g.e, s.375)

bildirmiştir. Ancak silahların verilmesi bir kez daha gecikmiş, Türkiye'de o nedenle savaşa katılmamıştır.[233]

Savaşta Almanya'nın yenileceği kesinleştiği bir sırada Türkiye, İngiltere ve ABD'nin çağrısı üzerine 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasal ilişkilerini kesmiş ve 23 Şubat 1945 günü de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.[234] Bununla birlikte, herhangi bir askeri harekâta girmemiştir. Zaten böyle bir şeye gerek de kalmamıştır. Savaş ilanı Türkiye'nin Müttefiklerinin yanı sıra Birleşmiş Milletlerin San-Fransisco Konferansına katılabilmesi için öngörülmüştür. [235]

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Alman ve İtalyan saldırıları düşünülerek yapılan Üçlü İttifakın varoluş nedeni de ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte, bağıtlı üç devletten hiç biri ittifaka son vermemiştir. Antlaşmanın 15 yıllık süresi de bitmemiştir. Ancak Sovyetler Birliği savaştan sonra Türkiye'ye karşı politikasını değiştirip, 19 Mart 1945'te sunduğu bir nota ile, 1925 Saldırmazlık Paktına son vereceğini bildirince ve birkaç ay sonra da Türkiye'den toprak istemlerinde bulununca, Üçlü İttifaktan başka tutanağı olmayan Türkiye, İngiltere'ye başvurarak, bu ittifakın geçerliliğini doğrulamakta fayda görmüştür. 1947'de Truman Doktrini ile Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi koruyucu rol almaya başlayınca artık Üçlü İttifaktan söz etmeye gerek kalmamıştır. Türkiye 1952'de NATO'ya katılınca da güvenlik sorununu kökünden çözmüştür. 1954'te Üçlü Paktın 15 yıllık süresi dolmuştur. Ona bağıtlı devletlerden herhangi birisi son verdiğini bildirmediğinden dolayı, yürürlüğü

233 Harry N.Howard; The Entry of Turkey Into World War II, *Belleten*, Cilt: XXXI, S.122, Nisan 1967, s.251-253

234 *Boğazlar Meselesine Dair Notlar*, Genelkurmay IX. Şube, Donanma Dergisi, S.388, s.13

235 Soysal,a.g.e, s.599

kendiliğinden uzamıştır. Ancak, artık ittifak varoluş nedenini yitirmiş ve tarihe mal olmuştur.[236]

Netice itibariyle Rıfkı Salim Burçak'ın Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki durumu ve politikası ile ilgili olarak yaptığı değerlendirme aşağıda verildiği gibidir;[237]

"Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir Askerî İttifak Antlaşması imzalayarak, Mihver bloğuna karşı yalnız kalmamış ve topraklarının güvenliğini garanti altına almıştır. İmzaladığı antlaşma ile savaşın resmen bir tarafı olmayı kabul etmesine rağmen kendisini derhal, koşulsuz, hazırlıksız bir şekilde uzun ve yıpratıcı bir savaşa atmayacak özel ve gizli maddeler ilave ettirerek, neredeyse savaşın tüm yükünü üstlenmekten kesin olarak kaçınmıştır. Müttefiklerinin her türlü ısrar, tepki ve tehditlerine rağmen, yükümlülükler yerine getirilmediği ve açık tehditlerle karşı karşıya kaldığı için savaşa, 23 Şubat 1945'e kadar katılmamıştır. Üstelik, savaş içinde karşı blokta yer alan, kendisi için açık tehdit oluşturan Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalayarak, topraklarını tek başına koruyacak sağlam önlemler aldığı gibi, ihtiyacı olan silah, teçhizat ve ekonomik yardımları da Almanya'dan sağlamıştır. Başlangıçta tüm bunları kabullenmek istenmeyen müttefiklerine de, Almanya ile imzaladığı antlaşmaya rağmen, asla Almanya ile askerî bir ittifak oluşturmayacağını, iş birliği yapmayacağını, hâlâ İngiltere'nin müttefiki olduğunu ispat ederek, herhangi bir savaş içi ve dışı cezai işlem (müeyyide) ile karşılaşmadan, müttefikleri ile savaşın galipleri safında yer alabilmiştir.

236 Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, s.369

237 Burçak,İngiliz-Fransız-Türk İttifakı , s.379

SON SÖZ

İkinci Dünya Savaşı, Türk dış politikasında büyük bir değişiklik yapmıştır. 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan "Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması" diğer bir ifadeyle "Ankara Antlaşması", Alman-Sovyet paktı ile yıkılan Türk-Sovyet diplomatik işbirliği yerine, Türk-İngiliz-Fransız işbirliğini getirmiştir. Dokuz maddelik bir ana metin, üç protokol, bir gizli askerî sözleşme ile bir özel sözleşmeden oluşan Ankara Antlaşması, bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan ve İngiltere, Fransa ya da Türkiye'nin katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayıldığı takdirde, taraflara karşılıklı yardım etme yükümlülüğünü getirmiştir. Bu andan itibaren Türkiye'nin başarılı ancak bazı kez onu çok güç durumlarda bırakacak olan tarafsızlık politikası başlamıştır. Bu politikanın yaratıcıları olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve özellikle Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nu sayabiliriz. Türkiye, Ankara Antlaşmasını, Almanya'ya karşı değil "Akdeniz'deki bir düşmana karşı imzalarken," bu antlaşmanın kendisini Sovyetlerle düşman durumuna getirmeyeceği şartını da kabul ettirmiştir.

Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde imzaladığı bu ittifak antlaşması ile Avrupa'da başlayan ve giderek yayılan bu ikinci büyük savaşta, resmen bir taraf olmuştur. Kamuoyunda yaygın olarak yanlış söylenegelen biçimiyle "tarafsız" bir ülke değil, Mihver bloğuna karşı oluşturulan batı devletleri ittifakının güçlü bir üyesi konumuna gelmiştir. İttifak antlaşmasının imzalanmasından

bir gün sonra İngiltere ve Fransa ile iktisadi ve mali sözleşmeler imzalanmıştır. Bahse konu sözleşme ile İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye her türlü silah ve malzeme yardımı yapma yükümlülüğünü üzerlerine almışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı bir ortamda bu iki ülkenin Türkiye'nin gücünü artırma kaygılarından kaynaklanan bu yardımla, Türkiye'ye 25 milyon sterlin tutarında 20 yıl vadeli kredi sağlanmıştır. Ancak, Fransa'nın süratle yenilgiye sürüklenmesi, İngiltere'nin ise içerisine düşüğü zorluklar, silah ve malzeme desteğinin yeterince verilememesine neden olmuştur. [238]

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin Milli Mücadele yıllarından beri ilişkilerini iyi tutmaya çalıştığı Sovyetler Birliği ile yolları ayrılırken, İngiltere ve Fransa ile uzun bir süredir yapmayı istediği ittifak antlaşması gerçekleşmiştir. Ne var ki, Türkiye'nin tam İngiltere ile ittifak ilişkisine girdiği İkinci Dünya Savaşı yılları bu ülkenin gücünün tükendiği ve özellikle uluslararası alanda meydana gelen değişiklikler nedeniyle hem mutlak, hem de göreli olarak güç ve etkinliğinin azaldığı bir döneme denk gelmiştir. Bundan sonra, Türk dış politikasında İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları içinde savaş dışında kalma kaygısı belirleyici bir rol oynarken, Türkiye'nin iki savaş arasında izlediği dengeli politika da sona ermiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında sahip olduğu stratejik önem dolayısıyla hem Müttefikler, hem de Mihver güçleri tarafından savaşa sokulmaya çalışılmış; ancak akılcı, çok yönlü bir "aktif tarafsızlık" ve "denge" politikası izleyerek, savaşın dışında kalmayı başarabilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra gerçekleşen Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması ve İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsız kalması da ATATÜRK'ün 1930'ların başından itibaren öngördüğü dış politika uygulamasının devamıdır.

238 Erkin, a.g.e, s.136

Son olarak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Türkiye'yi Batılı devletler ile ittifaka iten sebepleri Rıfkı Salim Burçak'ın şu değerlendirmesiyle özetleyebiliriz;[239]

"Türkiye'yi tarafsızlık politikasından ittifaklar politikasına götüren sebep, öncelikle İtalyan ve daha sonra Mihver devletlerinden gelen tehlikeden kaynaklanmıştır. Türkiye, İngiltere ile Ortak Deklarasyonu bu tür tehlikelere karşı kendisini korumak endişesiyle yaptığı hâlde, İttifak Antlaşması imzalandığı sıralarda buna bir de çok eski, birkaç asırlık Rus korkusu eklenmiştir. Türk Ordusu 20.yüzyılın teknik araçlarıyla donatılmaktan yoksun bulunmuştur. Polonya hareketi, yeni bir harbin ne çeşit vasıtalara ihtiyaç hissettirdiğini göstermiştir. Türk Ordusu ise hiçbir şekilde modern sayılamazdı ve Birinci Cihan harbinden çıktığı şekilde muhafaza edilmişti. Halbuki bir devletin tarafsız kalması, devletleri bu tarafsızlığa riayet ettirecek derecede kuvvetli olmak şartına bağlı tutmuştur. Bahse konu sebeplere dayanarak, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalamamış ve Ankara İttifakını imzalamak zorunda kalmıştır."

239 Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, s.374

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon No:30 01, Kutu No:60, Dosya No: 367, Sıra No:7

Fon No:30 10, Kutu No:219, Dosya No: 476, Sıra No:10

Fon No:30 10, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11

Fon No:30 10, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:18

Fon No: 30 10, Kutu No: 235,Dosya No: 582, Sıra No: 16

Fon No: 30 10, Kutu No: 239,Dosya No: 561, Sıra No: 35

Fon No:30 10, Kutu No:243,Dosya No: 642, Sıra No:25

Fon No:30 18, Kutu No:85,Dosya No: 113, Sıra No:20

Fon No:30 18, Kutu No:88,Dosya No: 88, Sıra No:12

The National Archives (NA), (Londra/İngiltere)

FO 371/19038 E- 6070/G)

FO 371/20072,E- 1969/26/44

FO 371/20072E- 1970/26/44

FO 371/20072E- 1654/26/44

FO 371/20072E- 1607 24

FO 371/ 20093/E-4094

FO 371/19038

FO 371/ 23871/R-7705

FO371 21929 E-4552/1142/44

FO 371/23745 R6269/551/ 67

FO 371/23745/217

FO 371/23745, R-6529

FO 371/23295, R 10103/7378/44

FO 371/23745, R-6529/661/57

FO371/23745/217

FO 371/23745, R-6529

FO 371/23295, R 10103/7378/44

FO 371/23745, R-6529/661/57

FO 371/23745, R-6529

FO 371/ 23871/R-7705

2. KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir; *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara, 2005

ATAÖV, Türkkaya; *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1965

BAYUR, Hikmet; *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, TTK Basımevi, Ankara, 1995

BURÇAK, Rıfkı Salim; *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946

Documents on British Foreign Policy (1919-1939) Third Series, Vol.V, His Majesty's Stationery Office, London, 1952

ESMER Ahmet Şükrü - Oral SANDER; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*,C.I, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlar:558, Ankara, 1987

ERTUNA Hamdi-Ökse Necati; *Tarihte Türk-İngiliz İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975

ERKİN, Feridun Cemal; *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968

FENİK, Mümtaz Faik; *1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu,* Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941

GRAVES, P. Philip; *İngilizler ve Türkler; Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939),* (Çev: Mehmet Harmancı), 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara,1999

GOTTHARD, Jaeschke; *Türkiye Kronolojisi,* TTK Basımevi, Ankara, 1990

GÖNLÜBOL Mehmet - SAR Cem; *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)* A. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.558, Ankara, 1987

GÜRÜN, Kamuran; *Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1950),* TTK Basımevi, Ankara,1991

KARAKUŞ Erdoğan, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri,* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999

KOCATÜRK, Utkan; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938),* TTK Basımevi, Ankara,1983

KOÇAK, Cemil; *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* ,TTK Basımevi, Ankara, 1991

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Mili Şef Dönemi, (1938-1945),* Yurt Yayınları, Ankara, 1986

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1978

JIVKOVA, Ludmila; *İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939),* (Çev:F. Muharrem-F. Erdinç), Habora Kitabevi, İstanbul, 1978

MELEK, Abdurrahman; *Hatay Nasıl Kurtuldu,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991

Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L.Meray-Osman Olcay) A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1976

Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, 1974

SOYSAL, İsmail; *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*: (1920-1945), C.I, TTK Basımevi, Ankara, 2000

ŞİMŞİR, Bilal N.; *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938,* C.VIII, Ocak 1934-Mayıs 1939, TTK Basımevi, Ankara, 2006

ÖZDEMİR, Hikmet; *Atatürk ve İngiltere*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2004

ORAN, Baskın; *Türk Dış Politikası (1919-1980),* İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001

YILMAZ Mustafa; *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002

3.SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, No:66, Mayıs 1939

Ayın Tarihi, No:67, Haziran 1939

Ayın Tarihi, No:70, Eylül 1939

Ayın Tarihi, No:71, Ekim 1939

BURÇAK, Rıfkı Salim; "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", *SBF Dergisi*, C.4, Sayı: I, ss.347-374

BURÇAK, Rıfkı Salim; "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", *SBF Dergisi*, C.II, Sayı: 1-2, 1967, s.191-204

GÜÇLÜ, Yücel; "Turco-British Reapprochment On The Second World War", *Belleten*, S.65, (Nisan, 2001), s.257-312

GÖNLÜBOL Mehmet-KÜRKÇÜOĞLU Ömer; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," Atatürk *Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s.1-26

HOWARD,N.Harry, "The Entry of Turkey Into World War II", *Belleten,* S.122, Nisan 1967, s.221-276

KURAT, Yuluğ Tekin; "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Belleten,* S.154, 1975, s.265-308

SARINAY, Yusuf; "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939")*,*Atatürk *Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),*Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s.432-454

SOYSAL, İsmail; "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, C.XLVI, S.177, Ocak 1982, ss.93-155

SOYSAL, İsmail; "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, S.182, Nisan 1981, ss.367-415

SOYSAL, İsmail; "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, S.193, Nisan 1985, ss.79-110

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 6-7, C.5-6 (12 Mayıs 1939, 19 Ekim 1939, 8 Kasım 1939, 1 Kasım 1940, 1 Kasım 1944)

Ulus Gazetesi, 13 Mayıs 1939, 24 Haziran 1939

Vakit Gazetesi, 20 Ekim 1939

DİZİN

A

Adriyatik 86, 110
Ahmet Şükrü Esmer 65, 119, 120
Akdeniz 9, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 27, 29, 34, 35, 36, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 68, 70, 72, 73, 74, 77, 86, 87, 89, 102, 103, 107, 112, 118, 119, 124, 131
Akdeniz Paktı 17, 18, 36
Albay Şükrü Kanatlı 29
Alman Büyükelçisi Papen 66, 71
Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop 94
Alman-Sovyet Paktı 54
Almanya 10, 11, 12, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 46, 53, 54, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 79, 82, 84, 86, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 100, 103, 104, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131
Amerika Birleşik Devletleri 83, 129
Amiral Field 16
Anadolu 13
Ankara Antlaşması 9, 10, 14, 26, 27, 100, 101, 117, 131
Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen 40, 47
Ankara Büyükelçisi M.René Massigli 100
Arnavutluk 5, 9, 10, 11, 17, 37, 38, 39, 40, 50, 61, 68, 70, 73, 106
Asım Us 118
Askeri Sözleşme 6, 108, 113
Atatürk 4, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 35, 58, 115, 118, 119, 132, 137, 138, 139
Avrupa 9, 11, 14, 15, 16, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 50, 53, 58, 59, 60, 63, 69, 72, 73, 74, 80, 81, 85, 86, 87, 90, 92, 95, 101, 102, 103, 104, 106, 118, 121, 122, 124, 128, 131
Ayın Tarihi 12, 56, 58, 63, 71, 81, 99, 101, 115, 117, 138

B

Balkan Antantı 39, 68, 69
Balkan Devletleri 12, 52
Balkan ülkeleri 49, 71
Baltık Denizi 50
Başbakan Dr. Refik Saydam 55, 108, 115
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 7, 12, 43, 70, 135

Batı Anadolu 13
Batılı Devletler 5, 9, 11, 15
Berliner Togeblat 25
Birinci Deniz Lordu Winston Churchill 84
Birinci Dünya Savaşı 13, 15, 16
Birleşik Krallık 102, 103, 105, 106, 112, 113, 114, 124, 126
Boğazlar 9, 19, 20, 21, 22, 43, 55, 57, 92, 93, 95, 96, 99, 129, 136, 137, 138
Boğazlar sorunu 20
Briand-Kellog Paktı 16
Bulgaristan 17, 20, 21, 23, 29, 37, 41, 44, 45, 47, 51, 53, 57, 61, 63, 67, 69, 79, 80, 83, 86, 94, 106, 109, 127, 128
Büyük Britanya 56, 109, 115, 117, 120, 137

C,Ç

Cebelitarık 23
Cenevre Antlaşması 24
Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 119
Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 42, 46, 51, 66, 82, 117, 122, 127, 128, 131
Çanakkale Boğazı 86
Çekoslovakya 37, 38, 39, 50

E

Ege Denizi 112

F

Falih Rıfkı Atay 92, 99
Fethi Okyar 26, 43
Fransa 9, 10, 11, 12, 14, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132
Fransa Başbakanı Daladier 40
Fransa Büyükelçisi Henry Ponsot 30
Fransa Dışişleri Bakanı M. Bonnet 71
Fransız Cumhuriyeti 109

G

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 46
General Kazım Orbay 60, 81, 82
General Vorşilof 54

H

Habeşistan 17, 20, 27, 37
Hatay Devleti 30, 70
Hatay (İskenderun Sancağı) 9, 10, 14, 27, 28, 29, 30, 34, 36, 43, 50, 69, 70, 71, 137, 139
Hatay Sorunu 29, 34, 70, 139
Hitler 19, 61, 65, 92, 127, 128
Hüseyin Cahid Yalçın 99

İ

İkinci Dünya Savaşı 5, 6, 10, 11, 16, 18, 24, 25, 27, 28, 33, 38, 39, 91, 92, 113, 119, 123, 129, 130, 131, 132, 133, 137
İngiliz Chamberlain Hükümeti 37
İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax 40
İngiliz Hükümeti 21, 23, 24, 35, 41, 64, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 117, 126
İngiliz Kralı VIII. Edward 22
İngiliz Messrs Brassert şirketi 23
İngiliz Times gazetesi 63
İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması 18
İngiliz Ulusal Arşivi 12
İngiltere 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 138
İngiltere Başbakanı Chamberlain 40, 43, 59, 116, 117
İsmail Soysal 11, 12, 18, 21, 29, 34, 102
İspanya 17, 25, 27
İspanya İç Savaşı 25
İsviçre 21
İtalya 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 27, 28, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 50, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 78, 79, 86, 92, 102, 103, 105, 110, 122, 123, 124, 125, 126, 127
İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano 66
İzmir 13, 84

J

Japonya 19, 21, 53, 94, 129

K

Kahire Konferansı 128
Karadeniz 4, 20, 52, 92, 93, 95, 96, 98, 99
Karşılıklı Yardım Antlaşması 10, 27, 65, 74, 100, 101, 106, 131
Kremlin Sarayı 54
Kuzey Doğu Afrika 37
Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı 109

L

Londra 7, 17, 19, 23, 26, 39, 43, 47, 48, 53, 60, 63, 64, 65, 81, 82, 84, 85, 98, 113, 118, 135
Lozan Boğazlar Sözleşmesi 9, 19, 20, 21

Ludmila Jivkova 11, 12, 20

M

Mısır 23, 102
Mihver Devletleri 11, 37, 41, 44, 45, 49, 66, 67, 80, 102
Milletler Cemiyeti 9, 16, 17, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 61, 88, 93
Mondros Ateşkes Antlaşması 13
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 9, 21, 22
Montreux Konferansı 5, 19, 22
Moskova 12, 44, 53, 54, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 116, 119
Moskova Büyükelçisi von Der Schulenburg 94
Moskova görüşmeleri 54
Moskova Hükümeti 91
Mustafa Kemal Atatürk 14, 34, 115
Musul sorunu 13, 14
Mümtaz Faik Fenik 120
Müttefik Devletler 128
Müttefik Kuvvetleri 13

N

NATO 129
Nyon Konferansı 23, 24, 27

O

Orgeneral Asım Gündüz 29, 101
Orta Avrupa 50
Orta Doğu 4, 9, 13, 14, 39, 60, 63, 109
Osmanlı 13, 26, 27, 137
Osmanlı Borçları Meselesi 26

P

Paris 27, 30, 34, 36, 39, 43, 47, 53, 70, 71, 80, 83, 98, 113
Paris Büyükelçisi Suat Davaz 34
Percy Lorainne 18, 35, 36
Polonya 29, 37, 38, 39, 41, 52, 53, 54, 63, 65, 87, 90, 91, 104, 123, 125, 133
Portekiz 26

R

Rıfkı Salim Burçak 12, 25, 37, 43, 65, 130, 133
Romanya 9, 11, 17, 21, 27, 29, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 83, 87, 88, 94, 95, 96, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 126, 128
Romanya Dışişleri Bakanı Gafenko 39, 52, 71

S,Ş

Sadâbat Paktı 67
Saldırmazlık Paktı 10, 15, 50, 65, 89, 91, 92, 95, 97, 98, 125
Selanik 109, 110, 111, 127
Silahsızlanma Konferansı 16, 19
Sovyet Çekincesi 105, 125
Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof 54
Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin 51
Sovyetler Birliği 9, 10, 11, 15, 20, 21, 22, 23, 33, 36, 37, 39, 44, 45, 50, 51, 52, 53, 59, 74, 80, 84, 88, 90, 91, 93,

94, 95, 96, 98, 100, 105, 116, 121, 122, 125, 129, 132
Sovyet-Rus İzvestiya gazetesi 122
Sovyet Rus lideri Stalin 94, 97
Sovyet Rusya 6, 16, 20, 26, 39, 40, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 65, 74, 84, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 120, 121, 122, 123, 125, 128
Suriye 14, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 71, 80, 87
Süveyş 23

T

TBMM Zabıt Cerideleri 12
Tevfik Rüştü Aras 19, 20, 30, 43, 47, 70
The National Archives 7, 12, 20, 135
Truman Doktrini 129
Tümgeneral Huntziger 29
Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu 78, 84, 88
Türk-Fransız Askerî Antlaşması 29
Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu 71, 74
Türk Hükümeti 19, 34, 35, 37, 42, 44, 48, 49, 50, 52, 61, 67, 68, 77, 78, 79, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 100, 101, 116, 121, 125, 127
Türk-İngiliz İttifakı 17, 70
Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu 55
Türkiye 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139
Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz 71
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 7, 55, 58
Türkiye Cumhuriyeti 4, 14, 15, 16, 34, 62, 63, 73, 120, 137
Türkkaya Ataöv 12, 65
Türk Kurtuluş Savaşı 13
Türk-Sovyet Görüşmeleri 5, 6, 50
Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı 50, 98
Türk Tarih Kurumu (TTK) 4, 7, 12, 30, 137
Türk Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Nazmi Keşmir 84
Türk-Yunan Dostluk Antlaşması 68

U,Ü

Üçlü İttifak (Ankara) Antlaşması 6, 10, 11, 68, 81, 85, 90, 92, 94, 95, 100, 101, 107, 108, 115, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 132

Üçlü İttifak Antlaşması 6, 10, 11, 68, 81, 90, 94, 100, 107, 118, 120, 122, 123, 128, 132
Üçlü İttifak Devletleri 6, 115

V

Versay (Versailles) Barış Antlaşması 19, 20

W

Winston Churchill 84

Y

Yugoslav Hükümeti 69
Yugoslavya 17, 23, 24, 27, 29, 37, 64, 67, 68, 69, 78, 79, 80, 87, 89, 94, 102, 106
Yugoslavya Dışişleri Bakanı Markoviç 69
Yunan 40, 42, 68, 89, 102, 110, 111
Yunan Genelkurmayı 111
Yunanistan 9, 11, 13, 17, 21, 23, 24, 35, 37, 40, 42, 43, 49, 53, 65, 67, 68, 74, 77, 78, 79, 80, 83, 87, 94, 95, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 126, 127
Yunus Nadi 62

EKLER

29 Temmuz 1939 Tarihli İngiliz-Türk Görüşmelerine İlişkin Belge
(NA FO 371 23745)

THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT

Printed for the Cabinet. July 1939.

SECRET.

Copy No. 64

P.P. (36) 101. 29

CABINET.

Committee on Foreign Policy.

ANGLO-TURKISH NEGOTIATIONS

I CIRCULATE herewith a memorandum (Annex I) which summarises the present position in regard to the Turkish negotiations and a draft (Annex II) for the final agreement with Turkey. Explanatory notes in connexion with this draft are contained in paragraph 7 of the memorandum.

2. The substantial points which require decision are:—

(1) *Arising out of Article* 2.—Are we prepared to come to the assistance of Turkey in the event of an act of aggression against the latter by, for example, Bulgaria or by Germany through Bulgaria to Yugoslavia? Are we prepared to give this guarantee to Turkey even if Turkey for her part declines to give a similar undertaking to come to our assistance in the event of direct aggression against ourselves or against France?

(2) *Arising out of Article* 4.—As this stands it provides for consultation with Turkey in the event of any aggression by a European Power against another European State the maintenance of whose independence we have, with its consent, undertaken to assist. Are we prepared in return to promise Turkey that we will consult with her in the event of any act of aggression by a European Power which she considers to amount to a threat to her security? The particular case in which this is most likely to arise is that of a German attack on Yugoslavia. I must call attention here to the fact that even if we undertake this obligation, it falls short of what we know Turkey desires.

3. My colleagues will see that the present draft provides for automatic assistance by Turkey only in the following cases:—

(*a*) Where Italy is at war with us;
(*b*) where we find it necessary to implement our guarantees to either Greece or Roumania or both;
(*c*) where there is a direct aggression against either ourselves or France.

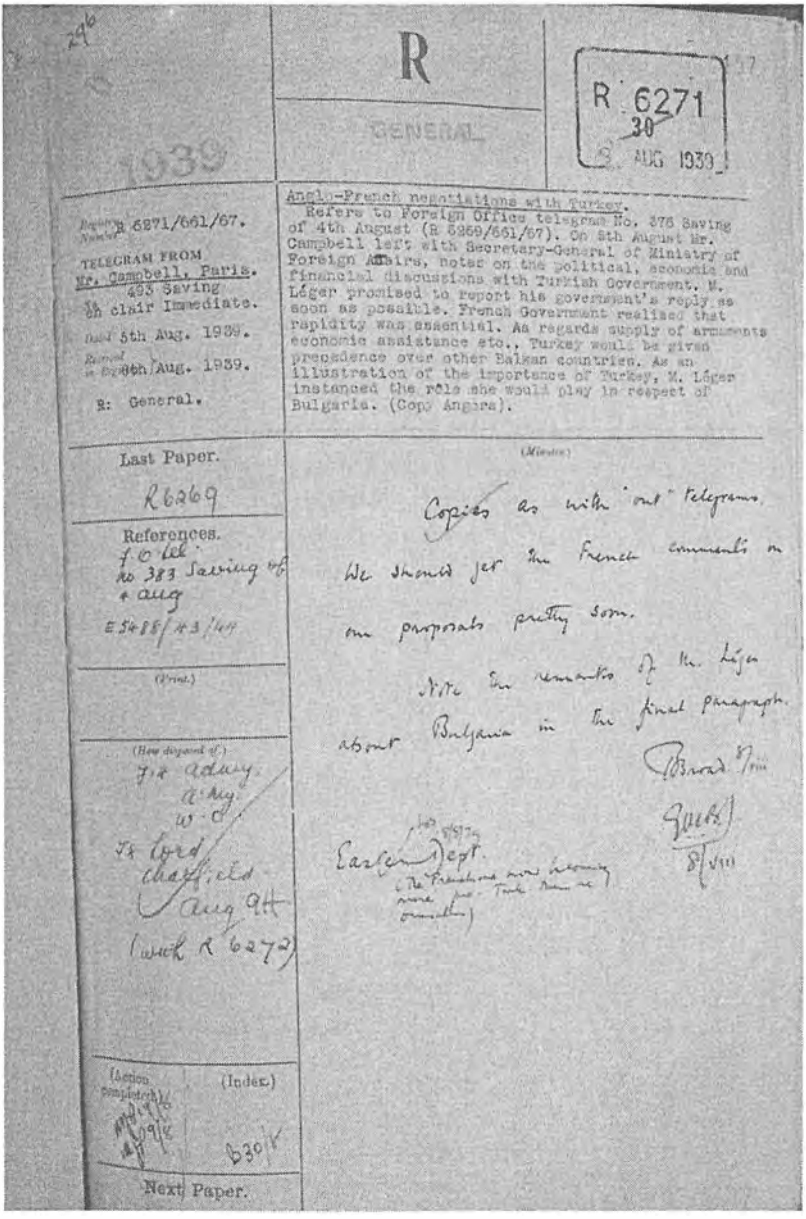
In all other cases of aggression only consultation is provided for.

4. The question of the political treaty, as my colleagues will recognise, is connected with Turkey's financial requirements. I appreciate the difficulties that Turkey's demands in this sphere will create, but I feel bound to warn my colleagues that unless we are able to find means to get round these difficulties our political agreement may be in jeopardy. It is, I am afraid, to be taken as certain that in this matter of financial assistance we shall have to go further than we have hitherto, and I hope that the Turkish demands will be met to the fullest extent possible. I attach to the present paper a memorandum dealing with the financial aspect (Annex III).

H.

Foreign Office, July 29, 1939.

[19730]

R

GENERAL

1939

R 6271
30
8 AUG 1939

Anglo-French negotiations with Turkey.

Refers to Foreign Office telegram No. 376 Saving of 4th August (R 6269/661/67). On 5th August Mr. Campbell left with Secretary-General of Ministry of Foreign Affairs, notes on the political, economic and financial discussions with Turkish Government. M. Léger promised to report his government's reply as soon as possible. French Government realised that rapidity was essential. As regards supply of armaments economic assistance etc., Turkey would be given precedence over other Balkan countries. As an illustration of the importance of Turkey, M. Léger instanced the rôle she would play in respect of Bulgaria. (Copy Angora).

R 6271/661/67.

TELEGRAM FROM
Mr. Campbell, Paris.
493 Saving
5th clair Immediate.
Dated 5th Aug. 1939.
Received in (Code) 6th Aug. 1939.
R: General.

Last Paper.
R6269

References.
F.O. tel. no 383 Saving of 4 aug
E5488/43/44

(Minutes)

Copies as with "out" telegrams.

We should get the French comments on our proposals pretty soon.

Note the remarks of M. Léger about Bulgaria in the final paragraph.

Broad 8/VIII

Gallop 8/VIII

Eastern Dept.
(The French are keeping some back. Tank them re comments)

(Print.)

(How disposed of.)
7 + adv. a-Mg. W.O.
7 + Lord Chatfield Aug 9th
(Quick R 6272)

(Action completed)
(Index.)
B30/K

Next Paper.

66

R 8381

GENERAL DISTRIBUTION.

From: SOVIET UNION.

Decypher. Sir W. Seeds, (Moscow).
October 2nd, 1939.

D. 1.15.a.m. October 3rd, 1939.

R. 3.00.a.m. October 3rd, 1939.

No. 355.

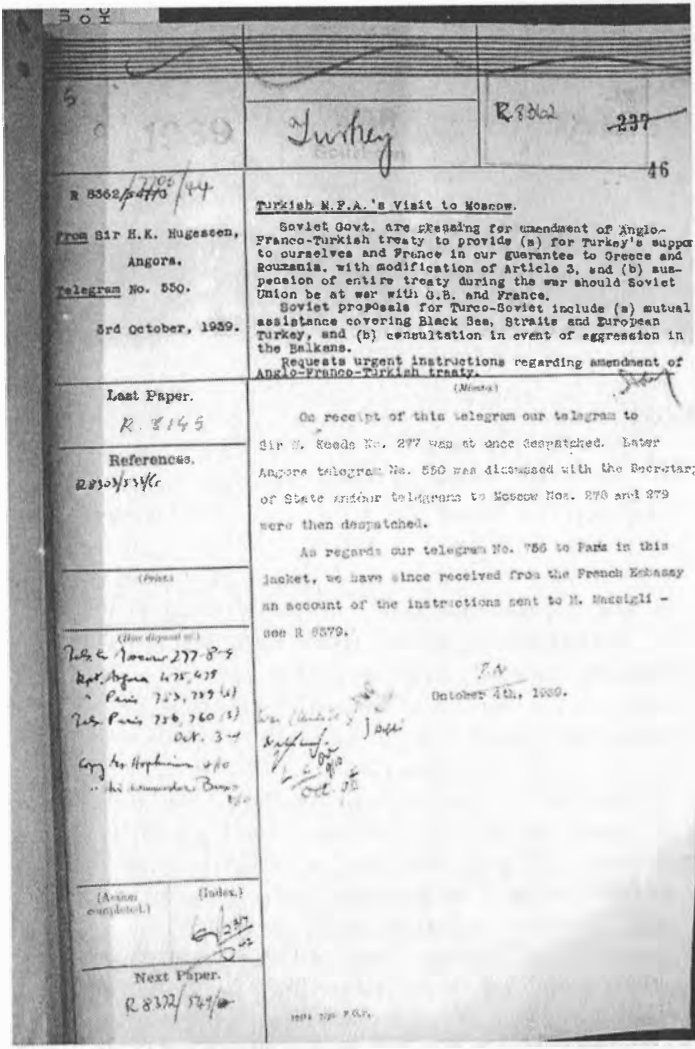
IMMEDIATE.

My telegram No. 350.

The Turkish Minister for Foreign Affairs tells me that he had five hours interview with Stalin last night. The latter showed considerable reserve at first, and made no mention either of a pact or of mutual assistance: subsequently, however, his attitude changed and the Turkish Minister for Foreign Affairs is now much more optimistic. The proposed Turco-Soviet pact was thoroughly discussed: certain unspecified amendments on points of exclusively Turco-Russian interests were suggested which the Minister for Foreign Affairs is referring to his Government.

2. As regards our treaties with Turkey, the substance (but not the texts) was frankly communicated by the Turkish Minister for Foreign Affairs and Stalin raised no objection except to "protocol of signature" which the Russians want to be more definitely worded to the effect that "Turkey will remain neutral" in the event of war between us and the Soviet Union. The Turkish Minister for Foreign Affairs said he would refer the suggestion to Angora, but pointed out firmly that the text of Protocol had been agreed to between the Turkish, British and French Governments and could not be altered without our consent. To me he expressed the belief that though he did not quite see what .....

3 Ekim 1939 Tarihli Moskova Hükümetinin Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasında Değişiklik ve Boğazların Ortak Savunulmasına ilişkin Yazısı (NA FO 371/ 23871/8362)

Turkey

R 8362 237

46

R 8362/7070/44

From Sir H.K. Hugessen, Angora.

Telegram No. 550.

3rd October, 1939.

Turkish M.F.A.'s Visit to Moscow.

Soviet Govt. are pressing for amendment of Anglo-Franco-Turkish treaty to provide (a) for Turkey's support to ourselves and France in our guarantee to Greece and Roumania, with modification of Article 3, and (b) suspension of entire treaty during the war should Soviet Union be at war with G.B. and France.

Soviet proposals for Turco-Soviet include (a) mutual assistance covering Black Sea, Straits and European Turkey, and (b) consultation in event of aggression in the Balkans.

Requests urgent instructions regarding amendment of Anglo-Franco-Turkish treaty.

Last Paper.

R. 8145

References.

R8304/5334/G

(Minutes)

On receipt of this telegram our telegram to Sir N. Reeds No. 277 was at once despatched. Later Angora telegram No. 550 was discussed with the Secretary of State and our telegrams to Moscow Nos. 278 and 279 were then despatched.

As regards our telegram No. 756 to Paris in this packet, we have since received from the French Embassy an account of the instructions sent to M. Massigli - see R 8579.

October 4th, 1939.

(Print)

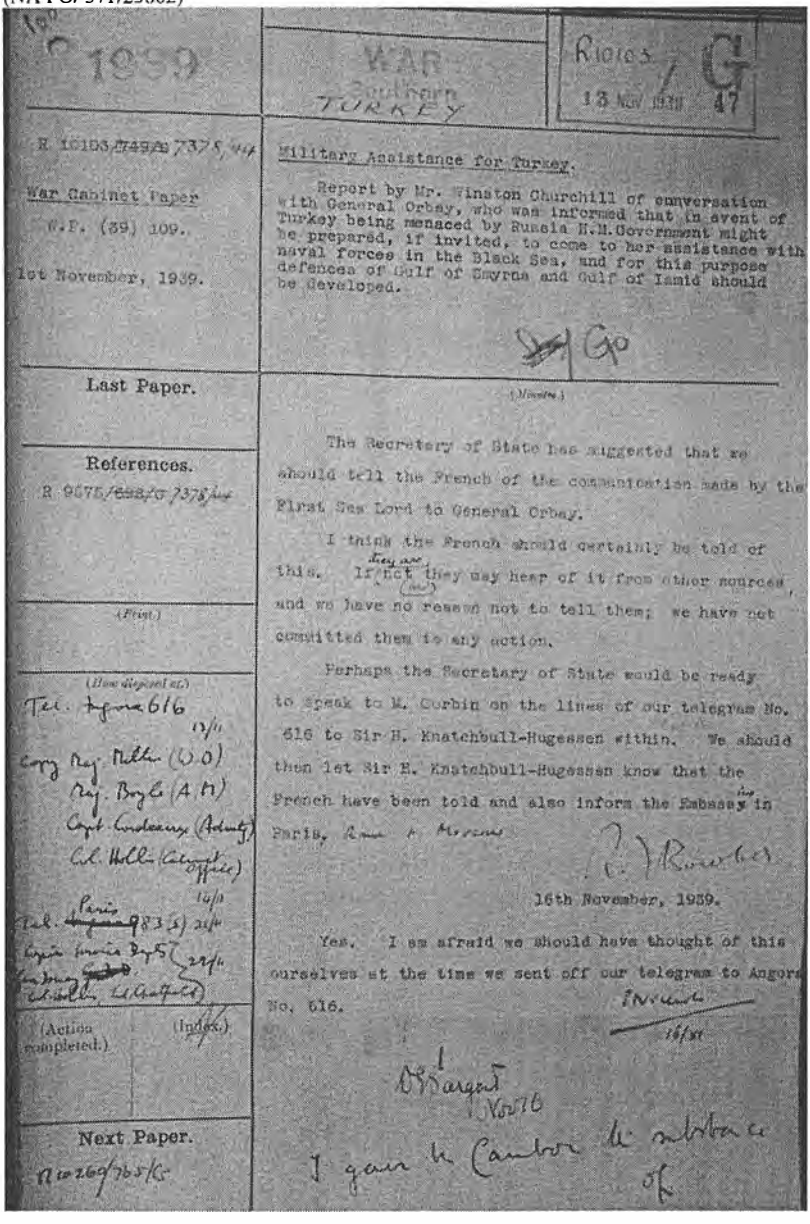
(Action completed.) (Index.)

Next Paper.

R 8372/

19

13 Kasım 1939 Tarihli Türkiye'ye Yapılacak Askeri Yardım Hakkında Belge
(NA FO/ 371/23862)

1939

WAR
Southern
TURKEY

Registry G
13 Nov 1939 47

R 16103/7498/44 7375/44

War Cabinet Paper
W.P. (39) 109.
1st November, 1939.

Military Assistance for Turkey.

Report by Mr. Winston Churchill of conversation with General Orbay, who was informed that in event of Turkey being menaced by Russia H.M.Government might be prepared, if invited, to come to her assistance with naval forces in the Black Sea, and for this purpose defences of Gulf of Smyrna and Gulf of Ismid should be developed.

GP

Last Paper.

(Minutes)

References.
R 9575/7498/G 7375/44

The Secretary of State has suggested that we should tell the French of the communication made by the First Sea Lord to General Orbay.

I think the French should certainly be told of this. If not they may hear of it from other sources (and) and we have no reason not to tell them; we have not committed them to any action.

(Print.)

(How disposed of)

Tel. Angora 616
13/11
Copy Rep. Mtlln (U.O)
Rep. Boyle (A.M)
Capt. Cudemore (Admty)
Col. Hollis (Military Officer)
14/11
Tel. Paris 983 (5) 21/11
Copie Invoie Boyle 22/11
Embassy
Col. Hollis (Military)

Perhaps the Secretary of State would be ready to speak to M. Corbin on the lines of our telegram No. 616 to Sir H. Knatchbull-Hugessen within. We should then let Sir E. Knatchbull-Hugessen know that the French have been told and also inform the Embassy in Paris.

16th November, 1939.

(Action completed.) (Index.)

Yes. I am afraid we should have thought of this ourselves at the time we sent off our telegram to Angora No. 616.

Next Paper.
R 10269/765/G

218
4035
1939

Anglo-Turkish Agreement.

(concluded and announced by the Governments of the United Kingdom and Turkey on May 12th, 1939)

His Majesty's Government in the United Kingdom and the Turkish Government have entered into close consultation, and the discussions which have taken place between them and which are still continuing have revealed their customary identity of view.

2. It is agreed that the two countries will conclude a definite long-term agreement of a reciprocal character in the interest of their national security.

3. Pending the completion of the definitive agreement, His Majesty's Government and the Turkish Government declare that in the event of an act of aggression leading to war in the Mediterranean area they would be prepared to co-operate effectively and to lend each other all aid and assistance in their power.

4. This declaration, like the proposed agreement, is not directed against any country, but is designed to assure Great Britain and Turkey of mutual aid and assistance should the necessity arise.

5. It is recognised by the two Governments that certain matters, including the more precise definition of the various conditions which would bring the reciprocal engagements into operation, will require closer examination before the definitive agreement can be completed. This examination is proceeding.

6. The two Governments recognise that it is also necessary to ensure the establishment of security in the Balkans and they are consulting together with the object of achieving this

purpose/

purpose as speedily as possible.

7. It is understood that the arrangements above mentioned do not preclude either Government from making agreements with other countries in the general interest of the consolidation of peace.

12 Mayıs 1939 Tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonuna İlişkin Basın Haberleri
*(*NA, FO 371/1011/198)

SKETCH FRIDAY, JUNE 9, 1939.—Page 15

AFTER TURKEY WE MUST NOW GET BULGARIA IN THE PEACE FRONT

says **Candidus**

THE visit of the Turkish journalists to this country is an event whose full importance has not been generally realised. Our minds are slow to adjust themselves to changed conditions.

The new Turkey is not only progressive but in many essentials a liberal-minded country. It is an example of how a country may gain in strength by losing territory. Turkey's failure in the past has been in the art of governing [illegible]. The new theme is one [illegible] ascendancy in Turkey.

These changes have been the work of one man—Ataturk.

☆

TURKEY is not definitely a free country without racial or religious bigotry. It has a common interest with us in the maintenance of peace in Eastern Europe, and thanks largely to the solid work done by Sir Percy Loraine, lately our Ambassador at Ankara, our old friendship has been placed on a firm and durable foundation.

The new Turkey has shown that she possesses the British gift of carrying through unwritten decisions without resort to violence.

☆

OUR agreement with Turkey is an unequivocal success for British policy in Eastern Europe. We have south of the Dardanelles a diplomacy and a prestige more conspicuous than in the Turkey of 1914.

Turkish journalists watching interrogation at Colchester.

Von Ribbentrop, the German Ambassador to Turkey in 1914, was a man of remarkable ability, and his success in bringing Turkey into the War on the German side probably added two years at least to the duration of the War and led to the revolution in Russia by cutting them off from the supplies through the Dardanelles and the Bosphorus.

It is strange that with the example of the last War before us we should have committed ourselves to guaranteeing Poland and Rumania against aggression without first making sure that the Turks in Stra[illegible] would be closed against us as they were in the last War.

☆

GERMANY is certainly much more [illegible] by our diplomatic success in Turkey than by our [illegible] in Poland, and it gives her threatening attitude at Danzig there is every reason to believe, she has never had any intention of [illegible] and [illegible] against Poland but towards the South-East.

Against such a movement our alliance with Turkey was a natural answer.

It was a reversal of the right order that became [illegible] the guarantees to Poland first we should [illegible] in the curious position of asking Russia for her support in a cause which is as much hers as ours.

We have done the right things but in the wrong order. The Polish guarantee should have come last, not first, after we had secured the co-operation of Russia.

☆

FREEDOM of the Dardanelles and the [illegible] is necessary to our Navy if it is to [illegible] to either Rumania or Russia.

The next efforts of our diplomacy should be to bring Bulgaria in on our side. With Albania now under Italian control and the Yugoslavian Government, if not her people, apparently inclined to the German side, it is becoming more important that we should make sure of Bulgaria, for these three states, if Bulgaria were lost to our cause, would make a compact front for the Axis all the way from the Adriatic to the Black Sea.

☆

OUR inclined to think that it is here, [illegible] alone in Poland or the Baltic States, that the success or failure of our front against aggression will be decided. Any German attack on Poland is bound to bring Russia to her assistance, with or without an agreement with this country.

If we can add a Bulgarian to our Turkish alliance we will have established a solid block of friendly territory in which comparatively small British armies, [illegible] of the command of the sea might [illegible] brilliant and decisive results.

Daily Telegraph and Morning Post

Morning dated 1939

232

199

TURKEY'S SIGNIFICANCE AS A PARTNER IN THE PEACE BLOC

Common Interest with Britain in Freedom of the Seas

By the Rt. Hon. WINSTON CHURCHILL, M.P.

TO understand the full significance of the Anglo-Turkish alliance, just declared, it is necessary to look back some way. In the autumn of 1911 Italy made an unprovoked attack upon the Turkish Province of Tripoli, now called Libya. An Italian fleet bombarded the coastal towns, and an Italian army established itself on the shore.

The Young Turks were already in power in Constantinople, and a vigorous resistance was ordered. Enver Pasha, the hero of the Turkish revolution, went himself through Egypt to Libya in order to conduct the defence of the invaded province.

His colleague Djavid wrote to me at the Admiralty offering an alliance with Turkey in return for protection against Italian aggression. The main dangers of the European situation made it impossible for the Liberal Government to accept the proposal and the destiny of Libya was thus settled. Upon this decision the Young Turks threw in their lot with Germany, with consequences which profoundly affected the course, though not the result, of the Great War.

THE PREMIER'S FORESIGHT

But the attack of Italy upon the African possessions of Turkey set in train a series of events which culminated a little later in the combined onslaught of Greece, Servia and Bulgaria upon what was believed to be the dying Turkish Empire; and the Young Turks, turned in their task of national regeneration, ascribed to Italy in some measure the responsibility of the misfortunes that befell them.

Much valour, and blood has flowed since those days, but Turkey has always remained Italy as her most uncomfortable neighbour in the Mediterranean. Now that the old antagonism of Russia and Turkey has passed away, Turkish sentiment will regard Italian operations as the most direct danger with which she is confronted.

The fact that Mr. Chamberlain should have made this alliance with Turkey shows how unfavourably the British Cabinet have been impressed by Italian policy in recent years. With a foresight which deserves admiration, Mr. Chamberlain last year prepared the way by the grant of a £16,000,000 loan to Turkey. This was warmly welcomed by the Turkish nation. The alliance now contracted rests naturally not at mutual assistance and goodwill, and is a practical expression of the common interest of Great Britain and Turkey in the peace and freedom of the Eastern Mediterranean.

HISTORIC FEUDS AT REST

During the Great War, Constantinople was saved mainly by the military conduct and energy of that ever-famous Turkish warrior, Mustapha Kemal. He it was who, in the dark hours of defeat when all seemed hopeless, secured his native land from subjugation and extinction. He it was who, with long persistent statesmanship, rebuilt the strength of the Turkish homeland, and by a series of astonishing and revolutionary reforms modernised the institutions and, to a large extent, the civilisation of the Turkish race.

The wonderful way in which the disadvantages and exchange of populations between Greece and Turkey were effected in the years during the Great War reflects the highest credit on the statesmanship of both countries. The residents of Turkey and Greece, like those between Turkey and Russia, have now become thoroughly harmonious. The historic feuds with their ingrowth injuries given and received, which for centuries have afflicted these peoples are now laid to rest.

This achievement, in which the leaders of Greece and Russia have borne their part, must mainly be ascribed to the far-seeing steady wisdom of the great Ataturk, true Father of his country in war and peace.

The consequences of the Anglo-Turkish Alliance, which will no doubt be swiftly followed by a France-Turkish Alliance, can scarcely be overrated. A potent and new stabilising force has become operative in the Mediterranean. A Nazi newspaper commenting upon this event declares that England has "gained in peace what the world not win for all her efforts in the Great War." This is true; and it may be hoped that the fact will have a sobering influence upon the German Dictator.

USING THE DARDANELLES

It was a maxim of the old free-traders that "all legitimate interests are in harmony." This is certainly the case in the Balkans and in the Eastern Mediterranean. The British and French guarantees to Rumania against aggression by Navidom could only be made effective if Turkey admitted British warships and, if necessary, French and British troops to the Black Sea. The command of the Black Sea in British Turkish and Russian hands, and the free passage of the Dardanelles to the ships of the associated and friendly Allied Powers, suits the interests of every State concerned.

Effective protection and assistance—so far as the needs go for the Turkish armies are strong and famous for their fighting qualities—can be given to Turkey by the Western democracies. The excellent relations between Turkey and Rumania add to the security of both countries.

The contact and communication of the Western Allies with Russia through the Dardanelles and the Black Sea has been proved to be a vital need for the defence of the east of Europe as a war against German invasion. The wheat and trade of Southern Russia as long as British and French sea-powers [illegible] the Mediterranean, can find freely [illegible] markets of the world, and whatever [illegible] munitions and the raw materials [illegible] war can be brought in return to the Russian Black Sea ports.

Both Turkey and Russia have a [illegible] interest in the independence and integrity of Rumania. A Nazi advance down the Danube valley through conquered Austria and [illegible] dated Hungary would carry with it [illegible] danger both to Turkey and Russia. [illegible] the Nazis have a powerful grasping [illegible] the Danube. A Nazi capture of the [illegible] of the Danube would be speedily followed by the intrusion into the Black Sea of [illegible] vessels transported in sections.

If Russia and Turkey had remained [illegible] Black Sea Powers, just as the shores of [illegible] became a bridge-head for the long-[illegible] German "Drive to the East." In [illegible] never was a more obvious unity of [illegible] than that prevailing among the Black Sea Powers. Unless they stand together, in [illegible] separate must fall upon their ruin.

BULGARIA'S OPPORTUNITY

All this has therefore come about; and [illegible] without being formed or formed, and the [illegible] Western democracies have been well [illegible] to join themselves in a common and [illegible] manner to the self-preservation group of [illegible] Sea Powers. No one can doubt that the peace of the whole world stands upon surer [illegible] than at the result of an honourable, [illegible] genuine and prudent act.

But there is one Black Sea Power of [illegible] I have made no mention: Bulgaria. [illegible] looks right at the Balkan [illegible], it still [illegible] from the strong armed league of the [illegible] from the other nations of the Near East. [illegible] from Russia, and from the friendship [illegible] Great War, but who have bettered [illegible] her establishment as an independent [illegible] Bulgaria took part in the [illegible] first Balkan War of 1912 she presented [illegible] much upon the brave services of her [illegible] She took another, even more fatal [illegible] turning when, at the end of 1915, Bulgaria [illegible] led her into the ranks of the [illegible] Empires, and cast her fate upon the [illegible]

A third opportunity is now open to Bulgaria, and we may be sure that both Rumania and Turkey have the strongest desire for [illegible] friendly comradeship. No doubt the [illegible] wounds of former conflicts have left [illegible] their smarting memories. But [illegible] true of every State in the east of Europe [illegible] in turn have suffered, and inflicted the [illegible] of war upon the other.

TIME FOR JOINT MOVE

Now it is the time to look forward and [illegible] make good and loyal arrangements to [illegible] guard Eastern Europe from another [illegible] series of devastations. It is certainly [illegible] of Rumania, which gained so greatly [illegible] by the victory of the Allies, and [illegible] is now in mortal danger, to take [illegible] offices to those of Turkey and the [illegible] Powers in bringing Bulgaria upon [illegible] terms into the strengthening Peace Bloc.

It might not be useful to suggest [illegible] measures; but anyone can see the [illegible] of Bulgaria with her neighbours, [illegible] perhaps a decisive part in warding [illegible] curse of foreign invasion and interference [illegible] from these fair lands and bring [illegible] have already suffered too long.

World copyright strictly reserved
Daily Telegraph and Morning Post Co-operation

— 4 —

MUAHEDE

Fransa Reisicümhuru, Majeste Büyük Britanya, İrlanda ve denizleraşırı İngiliz ülkeleri Kıralı, Hindistan İmparatoru «Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı için» ve Türkiye Reisicümhuru

Millî emniyetlerinin menfaati iktizası mütekabil mahiyette bir muahede aktini ve teavüze mukavemet için yekdiğerine karşılıklı yardım temin eylemeyi arzu ettiklerinden,

Muahhas olarak,

Fransa Reisicümhuru:

Büyük Elçi ve fevkalâde muahhas Legion d'Honneur nişanının Commandeur rütbesini haiz Bay René Massigli'yi,

Majeste Büyük Britanya, İrlanda ve denizler aşırı İngiliz ülkeleri Kıralı, Hindistan İmparatoru «Büyük Britanya ve Şimali İrlanda Birleşik Krallığı için» :

Büyük Elçi ve fevkalâde muahhas Sir Hughe Montgomery Knatchbull - Hugessen K. C. M. G'yi,

Türkiye Reisicümhuru:

Başvekil ve Hariciye vekâleti vekili, İstanbul mebusu Bay Dr. Refik Saydam,

Tayin eylemişler ve bu muahhaslar, usulüne muvafık görülen salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra aşağıdaki hususatı kararlaştırmışlardır:

Madde — 1

Türkiyeye karşı bir Avrupa Devleti tarafından vaki bir teavüz neticesinde Türkiye bu Devletle muhasamata giriştiği takdirde, Fransa ve Birleşik Krallık filen Türkiye Hükûmetiyle teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde — 2

1 - Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olub Akdeniz mıntakasında Fransa ve Birleşik Krallığın karşılaşacakları bir harbe müncer olan bir teavüz hareketi halinde Türkiye filen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyleyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

2 - Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olub Akdeniz mıntakasında Türkiyenin karşılaşacağı bir harbe müncer olan bir teavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Krallık filen Türkiye ile teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde — 3

Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 nisan 1939 tarihli beyannamelerile Yunanistan ve Romanyaya verilen garantiler meriyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hasbile Fransa ve Birleşik Krallık muhasamata girişikleri takdirde Türkiye filen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyleyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahereti ifa eyleyeceklerdir.

Madde — 4

Fransa ve Birleşik Krallık, birine veya diğerine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahalli tatbik bulmaksızın bir Avrupa Devleti tarafından vaki bir teavüz neticesinde, bu Devletle muhasamata girişikleri takdirde yüksek Akid Taraflar derhal müzakerede bulunacaklardır. Ancak şurası mukarrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallık hakkında hiç değilse hayırhahane bir bitaraflık muhafaza edecektir.

(S. Sayısı : 1)

Madde — 5

Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine halel gelmemek üzere,

1 - Gerek bir Avrupa Devleti tarafından, yüksek Akid Taraflardan biri Hükûmetinin, tecavüze karşı, kendi muvafakatile istiklâl veya hitaraflığını muhafazaya yardımı taahhüd eylediği bir Avrupa Devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

2 - Gerek bir Avrupa Devleti tarafından ika edilen ve diğer bir Avrupa Devleti aleyhine müteveccih bulunmakla beraber Yüksek Akid Taraflardan biri Hükûmetinin fikrince kendi emniyeti için bir tehdid teşkil eden bir tecavüz halinde,

Yüksek Akid Taraflar müessir görülecek her müştrek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

Madde — 6

Bu muahede hiç bir Devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi, tecavüze karşı koymak için, Türkiye, Fransa ve Birleşik Kıralığa, lüzum hâsıl olursa, karşılıklı bir yardım ve müzaheret temin eylemektir.

Madde — 7

Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki Yüksek Akid Taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüd olarak da mutoberdir.

Madde — 8

Yüksek Akid Taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak müzakerata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla müterake veya sulh akdedeceklerdir.

Madde — 9

Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan süratle ve aynı zamanda Ankarada tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde meriyete girecektir.

Bu muahede on beş senelik bir müddet için akdedilmiştir. Yüksek Akid Taraflardan hiç biri muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu mezkûr müddetin inkizasından altı ay evvel diğer iki Tarafa tebliğ etmezse muahede beş senelik yeni bir müddet için kendiliğinden temdid edilmiş bulunacak ve böylece devam edip gidecektir.

Aşağıda imzaları bulunan murahhaslar işbu muahedeyi, muhtevi olduğu hükümleri tasdikan, imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

Ankarada, üç nüsha olarak, 1939 senesi ilk teşrininin on dokuzunda yapılmıştır.

R. Mussioli
H. M. Knatchbull - Hugessen
Dr. Refik Saydam

PROTOKOL No. 1

Aşağıda imzaları bulunan murahhaslar, bu günkü tarihli muahedenameyi imzasından itibaren meriyete koymak hususunda kendi Hükûmetlerinin mutabık bulunduklarını müşahede ederler.

İşbu protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bu günkü tarihle akdedilen muahedenamenin ayrılmaz bir cüzü olarak telâkki edilecektir.

Ankarada, üç nüsha olarak, 19 ilk teşrin 1939 da yapılmıştır.

R. Massigli
H. M. Knatchbull - Hugessen
Dr. Refik Saydam

PROTOKOL No. 2

Aşağıda imzaları bulunan ve usulüne tevfikan bu hususta salâhiyettar kılınmış olan murahhaslar Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki muahedenameyi imza ettikleri sırada berveçhiti hususta mutabık kalmışlardır:

Yukarıda adı geçen muahedename mucibince Türkiye tarafından alınmış olan taahhüdler bu memlekotin Sovyet Sosyalist Cümhuriyetleri İttihadı ile müsellâh bir ittilâfa sürüklenmesini mucib olacak veya intaç edecek bir hareketo onu ibaar edemiyecektir.

İşbu protokol Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bu günkü tarihle akdolunan muahedenamenin ayrılmaz bir cüzü olarak telâkki olunacaktır.

Ankarada, üç nüsha olarak, 19 ilk teşrin 1939 tarihinde yapılmıştır.

R. Massigli
H. M. Knatchbull - Hugessen
Dr. Refik Saydam

Turkey No. 2 (1939)

Treaty of Mutual Assistance

between

His Majesty in respect of the United Kingdom, the President of the French Republic and the President of the Turkish Republic

Angora, October 19, 1939

[This Treaty has not been ratified by His Majesty]

Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament by Command of His Majesty

LONDON
PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:
York House, Kingsway, London, W.C.2; 120 George Street, Edinburgh 2;
26 York Street, Manchester 1; 1 St. Andrew's Crescent, Cardiff;
80 Chichester Street, Belfast;
or through any bookseller

1939

Price 2*d*. net

Cmd. 6123

THE President of the French Republic, His Majesty The King of Great Britain, Ireland and the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India (in respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), and the President of the Turkish Republic:

Desiring to conclude a treaty of a reciprocal character in the interests of their national security, and to provide for mutual assistance in resistance to aggression,

Have appointed as their Plenipotentiaries, namely:

The President of the French Republic:

M. René Massigli, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Commander of the Legion of Honour;

His Majesty the King of Great Britain, Ireland and the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India (in respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland):

Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen, K.C.M.G., Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary;

The President of the Turkish Republic:

Dr. Refik Saydam, President of the Council, Minister for Foreign Affairs *ad. int.*, Deputy for Istanbul.

Who, having communicated their full powers, found in good and due form, have agreed as follows:—

ARTICLE 1.

In the event of Turkey being involved in hostilities with a European Power in consequence of aggression by that Power against Turkey, France and the United Kingdom will co-operate effectively with Turkey and will lend her all aid and assistance in their power.

ARTICLE 2.

(1) In the event of an act of aggression by a European Power leading to war in the Mediterranean area in which France and the United Kingdom are involved, Turkey will collaborate effectively with France and the United Kingdom and will lend them all aid and assistance in its power.

(2) In the event of an act of aggression by a European Power leading to war in the Mediterranean area in which Turkey is involved, the Government of the United Kingdom and the French Government will collaborate effectively with the Turkish Government and will lend it all aid and assistance in their power.

ARTICLE 3.

So long as the guarantees given by France and the United Kingdom to Greece and Roumania by their respective Declarations of the 13th April, 1939, remain in force, Turkey will co-operate effectively with France and the United Kingdom and will lend them all aid and assistance in its power, in the event of France and the United Kingdom being engaged in hostilities in virtue of either of the said guarantees.

ARTICLE 4.

In the event of France and the United Kingdom being involved in hostilities with a European Power in consequence of aggression committed by that Power against either of those States without the provisions of Articles 2 or 3 being applicable, the High Contracting Parties will immediately consult together.

It is nevertheless agreed that in such an eventuality Turkey will observe at least a benevolent neutrality towards France and the United Kingdom.

ARTICLE 5.

Without prejudice to the provisions of Article 3 above, in the event of either:

(1) aggression by a European Power against another European State which the Government of one of the High Contracting Parties had, with the approval of that State, undertaken to assist in maintaining its independence or neutrality against such aggression, or

(2) aggression by a European Power which, while directed against another European State, constituted, in the opinion of the Government of one of the High Contracting Parties, a menace to its own security,

the High Contracting Parties will immediately consult together with a view to such common action as might be considered effective.

ARTICLE 6.

The present Treaty is not directed against any country, but is designed to assure France, the United Kingdom and Turkey of mutual aid and assistance in resistance to aggression should the necessity arise.

ARTICLE 7.

The provisions of the present Treaty are equally binding as bilateral obligations between Turkey and each of the two other High Contracting Parties.

ARTICLE 8.

If the High Contracting Parties are engaged in hostilities in consequence of the operation of the present Treaty, they will not conclude an armistice peace except by common agreement.

ARTICLE 9.

The present Treaty shall be ratified and the instruments of ratification shall be deposited simultaneously at Angora as soon as possible. It shall enter into force on the date of this deposit.

The present Treaty is concluded for a period of fifteen years. If none of the High Contracting Parties has notified the two others of its intention to terminate it six months before the expiration of the said period, the Treaty will be renewed by tacit consent for a further period of five years, and so on.

In witness whereof the undersigned have signed the present Treaty and have thereto affixed their seals.

Done at Angora, in triplicate, the 19th October, 1939.

(L.S.) R. MASSIGLI.
(L.S.) H. M. KNATCHBULL-HUGESSEN.
(L.S.) DR. R. SAYDAM.

PROTOCOL No. 1.

The undersigned Plenipotentiaries state that their respective Governments agree that the Treaty of mutual assistance dated this day shall be put into force from the moment of its signature.

Done at Angora, in triplicate, the 19th October, 1939.

R. MASSIGLI.
H. M. KNATCHBULL-HUGESSEN.
DR. R. SAYDAM.

PROTOCOL No. 2.

At the moment of signature of the Treaty between the United Kingdom, France and Turkey, the undersigned Plenipotentiaries, duly authorised to this effect, have agreed as follows:—

The obligations undertaken by Turkey in virtue of the above-mentioned Treaty cannot compel that country to take action having as its effect, or involving as its cons quence, entry into armed conflict with the U.S.S.R.

The present Protocol of Signature shall be considered as an integral part of the Treaty of Mutual Assistance concluded to-day between the United Kingdom, France and Turkey.

Done at Angora, in triplicate, the 19th October, 1939.

R. MASSIGLI.
H. M. KNATCHBULL-HUGESSEN.
DR. R. SAYDAM.

(11. 730) Wt. —— 7500 10/39 F.O.P. 20159 Gp. 340

(Translation.)

SPECIAL AGREEMENT.

THE Governments of the French Republic, of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and of the Turkish Republic, desiring to regulate, in connexion with the Treaty signed this day, certain questions concerning Turkey of a financial and economic nature or relative to deliveries of war material, have agreed as follows:—

ARTICLE 1.

The French Government and the Government of the United Kingdom place at the disposal of Turkey a credit of £25,000,000 destined to cover the supplies of war material referred to in Article 2 below.

In this sum are included the credit of 460,000,000 French francs and that of £10,000,000 which the French Government and the Government of the United Kingdom have already declared their readiness to place at the disposal of Turkey for the same purpose.

The credit referred to above shall be repaid in 20 years; it shall carry interest at 4 per cent.

The conditions of repayment shall be the object of a subsequent arrangement; the elaboration of this arrangement shall not, however, delay the despatch of the material referred to in Article 2 below.

ARTICLE 2.

The French Government and the Government of the United Kingdom shall supply to Turkey, as soon as possible, the material forming the subject of the credit mentioned in Article 1, paragraph 2.

A commission comprising qualified representatives of the three Governments shall meet as soon as possible in Paris or London in order to draw up the programme of deliveries corresponding to the surplus of the credit stipulated in Article 1.

Without awaiting the completion of this programme, the commission shall determine the supplies the delivery of which shall be effected as a matter of urgency. For this purpose the commission shall have regard to the necessity of placing Turkey without delay in a position to offer effective resistance to an attack which might be directed at short notice against her European frontiers; it shall equally have regard to the immediate possibilities of the French Government and the Government of the United Kingdom.

ARTICLE 3.

The stipulations of Articles 1 and 2 above shall not affect any arrangements which may be made between the three Governments in the event of their becoming engaged together in hostilities in execution of the Treaty signed this day, for the purpose of furnishing Turkey with the material which might be recognised as necessary.

ARTICLE 4.

The French Government and the Government of the United Kingdom shall grant to Turkey a loan of £15,000,000. The equivalent in gold of this amount shall be delivered to the Turkish Government at Angora by the French Government and the Government of the United Kingdom.

This loan shall be repaid within the same period as the war material credit referred to in Article 1 above; it shall carry interest at the rate of 3 per cent.

The French Government and the Government of the United Kingdom agree that the service and amortisation of this loan shall be effected in Turkish pounds which shall be utilised for the purchase of tobacco or, by agreement, of other Turkish products.

ARTICLE 5.

The French Government and the Government of the United Kingdom shall place respectively at the disposal of Turkey:

the French Government a loan representing the equivalent in French francs at this present date of £1,500,000,

and the Government of the United Kingdom a loan of £2,000,000.

The Turkish Government undertake to use these sums in the first place for the transfer of the French commercial credits recorded this day in the Clearing Account to a maximum of the equivalent in French francs of £1,500,000 at this present date and of the British commercial credits recorded this day in the Clearing Account to a maximum of £2,000,000.

These loans shall be subject to the same conditions as regards interest and repayment as the loan referred to in Article 4.

The present Agreement shall be considered as an integral part of the Treaty concluded this day between France, the United Kingdom and Turkey.

It shall enter into force at the same time and in the same conditions as that Treaty.

In witness whereof the undersigned Plenipotentiaries, duly authorised to that effect, have signed the present Agreement and have affixed thereto their seals.

Done in triplicate at Angora, this nineteenth day of October, nineteen hundred and thirty-nine.

(L.S.) R. MASSIGLI.

(L.S.) H. M. KNATCHBULL-HUGESSEN.

(L.S.) Dr. R. SAYDAM.

T. C.
Hariciye Vekâleti
Birinci Daire Reisliği
Şube

422
Ankara 1939
Hulâsa 155

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

No. 50938/8
Te. 25/10/939

Vekâletine

Tamim

Hükûmetimizle İngiltere ve Fransa Hükûmetleri arasında 19 Birincitesrin 1939 tarihinde Ankarada imzalanan ittihadenin bir nüshası, bilgileri için, ilişik olarak sunulmuştur.

Hariciye Vekili Y.

Leffi: 1

28-10-939

030 | 10 | 235 | 582 | 16

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

44 L
155

T R A I T E

Le Président de la République française, Sa Majesté le Roi de Grande-Bretagne, d'Irlande et des Territoires Britanniques au delà des mers, Empereur des Indes (en ce qui concerne le Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord) et le Président de la République turque,

Désirant conclure un Traité de caractère réciproque dans l'intérêt de leur sécurité nationale et s'assurer une assistance mutuelle pour résister à l'agression,

Ont désigné pour leurs Plénipotentiaires, savoir :

Le Président de la République française :

Monsieur René Massigli, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire, Commandeur de la Légion d'Honneur;

Sa Majesté le Roi de Grande-Bretagne, d'Irlande et des Territoires Britanniques au delà des mers, Empereur des Indes (pour le Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord) :

Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen, K.C.M.G., Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire;

Le Président.....

10 | | 235 582 16

2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

CUMHURİYET ARŞİVİ

4.6.C
155

Le Président de la République turque :

Monsieur le Dr.Refik Saydam, Président du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères a.i., Député d'Istanbul;

lesquels, après avoir échangé leurs pleins pouvoirs reconnus en bonne et due forme, sont convenus des dispositions suivantes :

Article 1

Dans le cas où la Turquie serait engagée dans des hostilités avec une Puissance européenne à la suite d'une agression commise par cette Puissance contre la Turquie, la France et le Royaume-Uni coopéreront effectivement avec la Turquie et lui prêteront toute l'aide et toute l'assistance en leur pouvoir.

Article 2

1) Dans le cas d'un acte d'agression commis par une Puissance européenne et conduisant dans la zone méditerranéenne à une guerre où la France et le Royaume-Uni seraient impliqués,la Turquie collaborera effectivement avec la France et le Royaume-Uni et leur prêtera toute l'aide et toute l'assistance en son pouvoir.

2) Dans le cas d'un acte d'agression commis par une Puissance européenne et conduisant dans la zone méditerranéenne à une guerre où la Turquie serait

impliquée.....

030 10 235 582 16

3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

T. C
BAŞBAKANLIK
ARŞİV

155

impliquée, la France et le Royaume-Uni collaboreront effectivement avec la Turquie et lui prêteront toute l'aide et toute l'assistance en leur pouvoir.

Article 3

Aussi longtemps que demeureront en vigueur les garanties données par la France et par le Royaume-Uni à la Grèce et à la Roumanie par leurs déclarations respectives du 13 Avril 1939, la Turquie coopérera effectivement avec la France et le Royaume-Uni et leur prêtera toute l'aide et toute l'assistance en son pouvoir, dans le cas où la France et le Royaume-Uni seraient engagés dans des hostilités du fait de l'une ou de l'autre des garanties susmentionnées.

Article 4

Dans le cas où la France et le Royaume-Uni seraient engagés dans des hostilités avec une Puissance européenne à la suite d'une agression commise par cette Puissance contre l'un ou l'autre de ces Etats sans que les dispositions des Articles 2 et 3 trouvent leur application, les Hautes Parties Contractantes se

consulteront.....

030 10 235 582 16

4

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

155

consulteront immédiatement.

Il est toutefois convenu que, dans une telle éventualité, la Turquie observera au moins une neutralité bienveillante à l'égard de la France et du Royaume-Uni.

Article 5

Sans préjudice des dispositions de l'Article 3 ci-dessus, dans le cas :

1) soit d'une agression commise par une Puissance européenne contre un autre Etat européen dont le Gouvernement d'une des Hautes Parties Contractantes se serait, avec l'approbation dudit Etat, engagé à aider à maintenir l'indépendance ou la neutralité contre une telle agression,

2) soit d'une agression commise par une Puissance européenne et qui, bien que dirigée contre un autre Etat européen, constituerait dans l'opinion du Gouvernement d'une des Hautes Parties Contractantes une menace à sa sécurité propre,

les Hautes Parties Contractantes se consulteront immédiatement en vue d'entreprendre toute action commune qui serait reconnue efficace.

Article 6.....

30 10 | 235 582 16

5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

155

Article 6

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Le présent Traité n'est dirigé contre aucun pays. Il a pour but d'assurer à la France, au Royaume-Uni et à la Turquie une aide et une assistance mutuelles pour résister à l'agression si la nécessité s'en présentait.

Article 7

Les dispositions du présent Traité sont également valables comme engagements bilatéraux entre la Turquie et chacune des deux autres Hautes Parties Contractantes.

Article 8

Si les Hautes Parties Contractantes se trouvent engagées dans des hostilités à la suite de l'application du présent Traité, elles ne concluront d'armistice ou de paix que d'un commun accord.

Article 9

Le présent Traité sera ratifié et les instruments de ratification seront déposés simultanément à Ankara aussitôt que faire se pourra. Il entrera en vigueur à la date de ce dépôt.

Le présent....

10 | | | 235 | 582 | 16

6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

C... SAĞLIK ... CUMHURİYET ARŞİVİ

155

Le présent Traité est conclu pour une durée de quinze ans. Si aucune des Hautes Parties Contractantes n'a notifié aux deux autres son intention d'y mettre fin six mois avant l'expiration de ladite période, le Traité se trouvera renouvelé par tacite reconduction pour une nouvelle période de cinq ans, et ainsi de suite.

En foi de quoi les soussignés ont signé le présent Traité et y ont apposé leurs cachets.

Fait à Ankara, en triple exemplaire, le dix-neuf Octobre mil neuf cent trente-neuf.

R.Cassigli

M.H. Knatchbull-Hugessen

Dr.R.Saydam

10 | | | 235 | 582 | 16

7

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 236 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

T C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

155

PROTOCOLE No. 1

Les Plénipotentiaires soussignés constatent que leurs Gouvernements respectifs sont d'accord pour mettre en vigueur dès sa signature le Traité en date de ce jour.

Le présent Protocole sera considéré comme partie intégrante du Traité conclu en date de ce jour entre la France, le Royaume-Uni et la Turquie.

Fait à Ankara, en triple exemplaire, le dix-neuf Octobre mil neuf cent trente-neuf.

R.Massigli

H.M. Knatchbull-Hugessen

Dr.R.Saydam

10 | | 235 | 582 | 16

8

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 235 - Dosya No: 582 - Sıra No: 16

1939 TÜRK-İNGİLİZ FRANSIZ İTTİFAKI

DR. FİGEN ATABEY

Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile bir ittifak imzalamaya iten gelişmeler, İtalya'nın 1939 Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek, Türkiye'nin güvenliğini yakından tehdit etmesiyle başlamıştır. Bu durum İngiltere ve Fransa için de büyük tehlike yarattığından 13 Nisan 1939'da başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun ilanıyla sonuçlanmıştır. Bu suretle Akdeniz bölgesinde yardımlaşma yükümü, Türkiye ile İngiltere arasında 12 Mayıs'tan, Türkiye ile Fransa arasında da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun yapıldığı 23 Haziran 1939'dan başlamak üzere geçerlilik kazanmış, 19 Ekim 1939 tarihinde üç devlet arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması ile de üçlü bir biçime girerek, geçerliliğini sürdürmüştür. Türkiye, 19 Ekim 1939 tarihinde imzaladığı bu üçlü ittifak antlaşması ile Avrupa'da başlayan ve giderek yayılan bu ikinci büyük savaşta, resmen bir taraf olmuştur. Kamuoyunda yaygın olarak yanlış söylenegelen biçimiyle "tarafsız" bir ülke değil, Mihver bloğuna karşı oluşturulan batı devletleri ittifakının güçlü bir üyesi konumuna gelmiştir.

THG 454972 5VV 454972 BVV

"Biz konuşmuyoruz!... Kitaplarımız anlatıyor..."

ISBN 978-975-255-411-5

9 789752 554115

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

www.iqkultursanat.com

E-mail: info@iqkultursanat.com